

POVIJEST

ИСТОРИЈА

HISTORIJA

**Povijest 20. stoljeća u udžbenicima
Bosne i Hercegovine:**

**Raščlamba udžbenika povijesti
za završne razrede osnovne škole**

**Raščlambu izvršila: dr. Heike Karge
Georg Eckert Institut za međunarodno istraživanje udžbenika
Braunschweig, Njemačka**

travanj 2008. godine

Povijest 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine:

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Raščlambu izvršila: dr. Heike Karge
Georg Eckert Institut za međunarodno istraživanje udžbenika
Braunschweig, Njemačka

travanj 2008. godine

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Ova analiza je objavljena zahvaljujući financijskoj potpori Misije OESS-a u Bosni i Hercegovini. Stavovima i načinom predstavljanja materijala u ovoj publikaciji nikako nije izneseno mišljenja Misije OESS-a u Bosni i Hercegovini glede sadržaja. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključivo su stavovi i mišljenja autora te ne predstavljaju i ne odražavaju službeni stav ili politiku djelovanja Misije OESS-a u Bosni i Hercegovini. Misija OESS-a u Bosni i Hercegovini niti daje jamstvo, predstavku ili obvezu, bilo iznesenu ili da se podrazumijeva, niti preuzima bilo kakvu pravnu obvezu, bilo izričito ili posredno, ili odgovornost za kvalitetu, točnost, potpunost, prikladnost ili korištenje podataka, tekstova i ostalih stavki sadržanih u ovoj publikaciji.

Kazalo

KRATAK PREGLED	5
1. UVOD	9
<i>Udžbenici odabrani za raščlambu</i>	10
<i>Kriterij za odabir udžbenika</i>	10
<i>Okvir za raščlambu</i>	11
<i>Odabir tema za raščlambu</i>	12
2. JEZIK	13
<i>Jezik mržnje</i>	14
<i>Skrivene poruke i povijesna terminologija</i>	14
3. KVALITATIVNA RAŠČLAMBA KAZALA	17
3.1. Kako su žene, nacionalne manjine i svakodnevni život prikazani u udžbenicima	18
<i>Žene</i>	18
<i>Nacionalne manjine</i>	19
<i>Svakodnevni život</i>	20
3.2. Značaj nacionalne povijesti - Bosna i Hercegovina kao polazište	22
<i>Povijest Bosne i Hercegovine – s određenim ciljem</i>	22
<i>Povijest Bosne i Hercegovine – integrativni pristup</i>	23
<i>Povijest Bosne i Hercegovine – bez uljepšavanja</i>	23
<i>Povijest Bosne i Hercegovine - kako je vide Srbi</i>	24
<i>Povijest Bosne i Hercegovine - kako je vide iz Hrvatske</i>	24
<i>Pismo koje se koristi u Bosni i Hercegovini</i>	25
3.3. Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini	25
<i>Raspad Jugoslavije</i>	25
<i>Referendum za neovisnost Bosne i Hercegovine</i>	26
<i>Rat u Bosni i Hercegovini</i>	26
<i>Određivanje nadnevka početka rata u Bosni i Hercegovini</i>	27
3.4. Metodologija rada na posljednjim poglavljima	28
<i>Otvorena pitanja</i>	28
<i>Rat kao tema izdvojena iz konteksta</i>	29
<i>Rat uz obazrivo prikazivanje</i>	29
<i>Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini</i>	29
<i>Prividna nepristranost</i>	30
<i>U crno-bijeloj tehnici</i>	32
3.5. Metodološka strana: primjena metoda komparacije, multiperspektivnog viđenja i kritičkog razmišljanja	32
<i>Prvi svjetski rat - metodologija rada</i>	34
<i>Herojstvo u Prvom svjetskom ratu</i>	34
<i>Kritički pristup tematici Prvog svjetskog rata</i>	35
<i>Skrivene poruke</i>	36

4. KVANTITATIVNI I STRUKTURALNI ASPEKTI	37
4.1. Omjer prikazivanja povijesnih razdoblja	38
4.2. Omjer prikazivanja svjetske i europske, odnosno, nacionalne povijesti	38
<i>Objedinjenost prikazivanja svjetske i europske sa nacionalnom poviješću</i>	39
4.3. Struktura i kompozicija udžbenika	40
<i>Struktura udžbenika prije usvajanja Smjernica</i>	40
<i>Struktura udžbenika nakon usvajanja Smjernica</i>	41
<i>Dva primjera uspješno izrađenih radnih sveski</i>	41
<i>Daljnji utjecaj Smjernica</i>	42
5. DODATAK	43
5.1. Podjela povijesnih razdoblja u udžbenicima / veza između svjetske i nacionalne povijesti u svakom od povijesnih razdoblja	44
5.2. Grafički prikaz žena u udžbenicima	44
5.3. Popis raščlanjenih udžbenika	46
5.4. Kratice	46
5.5. Smjernice	47

Kratak pregled

Uvod

Ovom raščlambom namjeravalo se ispitati da li odabrani udžbenici povijesti, koji su u Bosni i Hercegovini odobreni za školsku 2007./08. godinu, odgovaraju suvremenim standardima propisanim u *Smjernicama za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini*¹, za koje je inspiracija nađena u suvremenoj, europskoj praksi izrade udžbenika i ovom trendu. Ispitivanjem je obuhvaćena usporedba određenih udžbenika povijesti koji su objavljeni prije usvajanja *Smjernica*, kako bi mogli usporediti udžbenike korištene prije i poslije usvajanja *Smjernica*. Raščlanjeno je sedam udžbenika povijesti za osmi i deveti razred osnovne škole, s posebnim osvrtom na događaje iz 20. stoljeća.

Polazište za raščlambu, uzeto iz *Smjernica*, jesu *Opće* odnosno *Posebne* odnosno *Pojedinačne* smjernice za pisanje udžbenika povijesti u Bosni i Hercegovini. U njima su zadate četiri kategorije koje čine okvir za raščlambu: jezik, kvalitativni aspekti u smislu sadržaja, metodološki aspekti i kvantitativni aspekti.

U ovom dokumentu predstavljeni su prvi rezultati istraživanja koje će biti obavljeno u dvije etape.² U drugom dijelu raščlambe bit će ispitano koliko se u cijeloj Bosni i Hercegovini stvarno koriste ovi udžbenici, uz informacije dobijene od nastavnika, kako o novim, tako i o starim udžbenicima.

Pomaci u pristupu materiji

Prikazi Prvog svjetskog rata i njegova utjecaja na bosanskohercegovačko društvo mogu se smatrati pozitivnim primjerom: u svim pregledanim udžbenicima vidi se ujednačen i metodološki osmišljen pristup (s izuzetkom udžbenika *Matković*, u kojem se autori nisu bavili ovom temom).

Drugi pozitivni primjeri ukazuju na djelomice izmijenjen odnos u prikazivanju opće i domaće povijesti (približno 60% prema 40%), čime se sugerira porast razine svijesti i uvažavanje procesa integracije i globalizacije u povijesti 20. stoljeća. Ovaj je trend uspostavljen prije objavljivanja *Smjernica* i prisutan je u svim raščlanjenim udžbenicima.

Dok u udžbenicima objavljenim prije usvajanja *Smjernica* zastupljenost teksta dominira na račun nastavnoga materijala (ilustracije, zadaci i izvori), u svim novijim udžbenicima vidna je veća ujednačenost između teksta i nastavnog materijala. Ovaj trend ohrabruje jer doprinosi kvaliteti sadržaja i tome koliko će biti uporabljiv za učenika. Dva od pregledanih udžbenika (*Valenta* i *Šehić*) ističu se u tom smislu.

Žene, nacionalne manjine i svakodnevni život

Još je veći utjecaj *Smjernica* glede boljeg predstavljanja žena, nacionalnih manjina i svakodnevnog života, što su sve ciljevi dobro osmišljenog i ujednačenog pogleda na povijest koji idu dalje od tradicionalnog svođenja na političke i vojne događaje.

- U udžbenicima *Valenta*, *Šehić* i *Hadžiabdić* u tekst je inkorporirana uloga žene i svakodnevni život primjenom integrativnoga pristupa.
- U udžbeniku *Pejić 07* obuhvaćen je svakodnevni život, prvenstveno u prvom dijelu udžbenika.
- U udžbeniku *Matković* data je dobra kvantitativna ravnoteža svakodnevnom životu, ali kvalitativna raščlamba otkriva jake antisrpske prizvuke, primjerice, kod prikazivanja nastojanja da se uguši hrvatska kultura.

¹ *Smjernice* su 2006. godine usvojili svi ministri obrazovanja u Bosni i Hercegovini i nalaze se u Dodatku 5.5. ovog dokumenta.

² Istraživanje omogućila i financirala Misija OESS-a u Bosni i Hercegovini

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Prikazi manjina javljaju se mnogo češće nakon objavljivanja *Smjernica*. Međutim, najčešće je riječ o čisto informativnim prikazima ili tendenciji da budu prikazani kao „žrtve“, bez poniranja u dubinu ili u kritičku, empatičku raspravu.

- U udžbenicima *Valenta* i *Šehić* autori se u svojim prikazima povijesti bave problemima manjina, i daju više detaljnijih informacija i osnova za kritičko prosuđivanje.

Govor mržnje i skrivene poruke

Govor mržnje je izraz za govor kojim se namjerava poniziti, zastrašiti ili potaknuti na nasilje ili predrasude protiv osoba ili skupine na temelju određenih kriterija, kao što su: nacionalna pripadnost, vjeroispovijed, spol, starosna dob, narodnost, moralna ili politička uvjerenja.

Usklađenost sa *Smjericama* još je raznolikija glede uporabe jezika i odustajanja od govora mržnje:

- Autori se u udžbenicima *Valenta*, *Šehić* i *Hadžiabdić* pridržavaju *Smjernica*. Nema govora mržnje.
- U udžbenicima *Pejić 07* i *Pejić 06*, *Matković* i *Ganibegović* to nisu učinili na nekoliko mjesta i posežu čak za pogrđnim komentarima protiv jedne ili više nacionalnih grupacija.
- U udžbenicima *Pejić 07* i *Pejić 06* korišten je govor mržnje u onim dijelovima udžbenika u kojima prikazuju povijest Drugog svjetskog rata i razdoblja nakon ovog rata.
- U udžbenicima *Matković* i *Ganibegović* korišten je jezik koji nije samo „govor mržnje“ nego i jezik skrivenih poruka, koji svodi tijek povijesnih događaja i uopće, povijesti, na nekoliko motiva i izvora, utemeljenih u neprijateljskom ponašanju „drugih“ prema sebi (svojoj nacionalnoj grupaciji).

Bosna i Hercegovina i njeni narodi

Analitičarka je detaljno istraživala da li je, sukladno *Smjericama*, Bosna i Hercegovina osnovno polazište u udžbenicima, i kako su u udžbenicima prikazane povijesti drugih konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini. Treba imati na umu da je grupaciji, odnosno narodu za koji je udžbenik posebno i isključivo pisan, uskraćen ujednačen prikaz o drugim narodima i narodnostima. Međutim, pristrano pisan udžbenik ne služi na pravi način ni narodu koji bi ga trebalo koristiti.

- Kod *Valente*, *Hadžiabdića*, *Šehića* i *Ganibegovića* Bosna i Hercegovina je promatrana kao centar nacionalne povijesti i jasno polazište. Ovo se odnosi na sve što se dešavalo na teritoriju Bosne i Hercegovine.
- Kod *Valente*, *Hadžiabdića*, i *Šehića* koncept nacionalne povijesti je, štoviše, usmjeren na povijest svih konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini.
- U udžbeniku *Ganibegović* se, sa druge strane, favorizira predstavljanje povijesti muslimanskog/bošnjačkog pučanstva u Bosni i Hercegovini. (Ovaj udžbenik se više ne nalazi na popisu udžbenika odobrenih za korištenje u školama, ali je raščlanjen kako bi se ocijenio utjecaj *Smjernica*.)
- U udžbenicima *Pejić 07* i *Pejić 06* pretežno je predstavljena srpska povijest – povijesni događaji na području Balkana s gledišta srpskog naroda, tako da koncept nacionalne povijesti podrazumijeva nacionalnu povijest Srba.
- U udžbeniku *Pejić 07* vidni su pozitivni utjecaji iz *Smjernica*. Pomak ka bližem opisivanju povijesnih dešavanja u Bosni i Hercegovini (iako još uvijek s prevagom gledišta srpskoga naroda) vidljiv je posebno u prvom dijelu udžbenika koji se bavi poviješću od kraja 19. stoljeća do 1941. godine.
- Kod *Matkovića* je polazište potpuno drugačije, tj., prikazana je povijest Hrvatske, a djelomice, i povijest Hrvata u Bosni i Hercegovini. Koncept nacionalne povijesti ovdje se isključivo odnosi na nacionalnu povijest Hrvata.

Što se tiče izrade šireg koncepta nacionalne povijesti, i Bosne i Hercegovine kao polazne točke, toga kod *Matkovića* nema. Udžbenik je napisan sa čisto hrvatskog gledišta, s namjerom da bude prihvatljiv isključivo za učenike Hrvate, što je očigledna namjena udžbenika. (Udžbenik *Matković*, bez obzira što je napisan i objavljen prije usvajanja *Smjernica* i očigledno nije usuglašen s njima, nalazi se na popisu udžbenika predloženih za korištenje u školskoj 2007./08³.)

Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini

Povijest Bosne i Hercegovine (i bivše Jugoslavije) s kraja 20. stoljeća jeste jedno od najosjetljivijih i najkontroverznijih pitanja u društvu Bosne i Hercegovine danas. Time što se, prema Preporuci Parlamentarne skupštine Vijeća Europe iz 2000. godine⁴, izbjegavaju teme o ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995), to se manifestira u različitim pristupima kod izrade nastavnih planova i programa za povijest u Bosni i Hercegovini, reflektirajući ovaj problem. On je također evidentan i u pristupu koji se koristi u brojnim udžbenicima.

Kod većine raščlanjenih udžbenika veliki broj učenih poboljšanja se - u smislu instruktivne i metodološke procjene - gubi u poglavljima u kojima se obrađuje početak raspada Jugoslavije, Referendum iz 1992. godine i početak rata u Bosni i Hercegovini.

- U udžbeniku *Pejić 07* ispoljeno je pozitivno nastojanje ka što ujednačenijem, čak usporednom prikazivanju u prvom dijelu udžbenika, ali jedno od zadnjih poglavlja, koje se bavi raspadom Jugoslavije, uključujući i tekst, ilustracije i nastavni materijal, napisano je na pristran način, potičući jednostrano razmišljanje uz iskazivanje suosjećanja/empatije s „nepravičnom“ sudbinom Srba. Budući da je, na pristran način, naglasak stavljen na udar NATO-a na Jugoslaviju, rat u Bosni i Hercegovini je samo ukratko spomenut. U sadržaju nema razlike između *Pejića 07* i njegovog prethodnika *Pejića 06*.
- U udžbeniku *Valenta*, iako multiperspektivni prikaz nije primijenjen u posljednjem poglavlju udžbenika, pruža se ujednačen povijesni prikaz raspada Jugoslavije, prebacujući naglasak na nacionalizam svih strana u posljednjoj fazi postojanja bivše zajedničke države. Tekst je obogaćen otvorenim pitanjima koja bi mogla utjecati na učenike da razviju vlastito razumijevanje ovih događaja. Autor, međutim, ne obrađuje rat u Bosni i Hercegovini, niti bilo koji drugi rat u bivšoj Jugoslaviji.
- U udžbeniku *Hadžiabdić*, autori se dotiču ovih ratova, ali gube veoma kvalitetan pristup karakterističan za oba udžbenika - prave aluzije na rat u Bosni i Hercegovini bez davanja konteksta i upuštanja u detaljnu raspravu.
- U udžbeniku *Šehić* nije obrađen početak rata, ali je djelomice navedena jednostrana i osuđujuća informacija o razdoblju raspada Jugoslavije.
- *Matković* je jedini udžbenik u kojem je detaljnije obrađen rat u Bosni i Hercegovini. Međutim, to ne utječe na ocjenu udžbenika, kao monoperspektivnog, iako se u udžbeniku navodi da su sve strane sudjelovale u etničkom čišćenju i brutalnom ratovanju. Zaključak u udžbeniku u kojem se kaže da je hrvatsko-bošnjačka podjela i ukupna brutalnost rata u Bosni i Hercegovini proizvod međunarodnog (pogrešnog) angažiranja i „crtanja zemljovida“ od strane srbijanskoga političkog vrha, ne vodi ka promišljenijem prikazivanju ovog najosjetljivijeg razdoblja.

³ Popis je pripremio Zavod za školstvo u Mostaru (odgovoran za nastavni plan i program na hrvatskom jeziku). Nakon toga svaki ministar obrazovanja odobrava ovaj popis, iako neka ministarstva prave i dodatnu selekciju za svoje kantone.

⁴ Vidi *Parlamentarna skupština Vijeća Europe: Preporuka 1454 (2000) Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*. Ovom je *Preporukom* predložena privremena obustava izučavanja povijesti od 1992. do 1995. godine, dok povjesničari u Bosni i Hercegovini, uz potporu međunarodnih stručnjaka, ne izrade zajednički pristup za predavanje ovoga povijesnog razdoblja.

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Poruke i metodologija

Do problema „skrivenih poruka“ nije došlo isključivo zbog određenog načina na koji je jezik korišten, već je to i problem metodološke prirode. Poticanje učenika da razviju kritički, komparativni i multiperspektivni način razmišljanja prilikom raščlambe povijesnih događaja onemogućeno je ubacivanjem skrivenih poruka u udžbenicima; primjer se može naći kod *Ganibegovića* i *Pejića 07* kod obrade procesa globalizacije nakon Drugog svjetskog rata. Ove ambicije velikih država da eksploatiraju male, opisuju se kao *Trojanski konj*.

- U *Valenti* i *Šehiću* interaktivne i komparativne metode cjelovito se primjenjuju kroz udžbenike.
- Kod *Valente* je jasno da prvenstvo imaju empatički i multiperspektivni pristup.

Zaključak

U *Smjernicama* se kod pisanja udžbenika povijesti u Bosni i Hercegovini traži primjena europskih standarda. Ovim se podrazumijeva kvantitativno izbalansiran odnos teksta i nastavnog materijala, primjena različitih metodoloških sredstava usmjerenih na razvoj kritičkog načina razmišljanja, i razvoj multiperspektivnih i komparativnih pristupa kod predstavljanja povijesnih događaja i diskutiranja o njima.

Među raščlanjenim udžbenicima, dva udžbenika - *Valenta* i *Šehić*, a posebno ovaj prvi - veoma su se približili europskom standardu. I udžbenik *Hadžiabdić* je blizu, ali autorima nedostaje konzistentnost kod primjene komparativnog i multiperspektivnog pristupa. Za ostale raščlanjene udžbenike ne može se reći da su usklađeni sa suvremenim europskim standardima na način kako se to traži u *Smjernicama*.

1

Uvod

- *Udžbenici odabrani za raščlambu*
- *Kriterij za odabir udžbenika*
- *Okvir za raščlambu*
- *Odabir tema za raščlambu*

Udžbenici odabrani za raščlambu

Osnovni je cilj raščlambe istražiti da li udžbenici odobreni za korištenje u školskoj 2007./08. godini u Bosni i Hercegovini (BiH) zadovoljavaju standarde onako kako je to predviđeno *Smjernicama za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini*⁵. Raščlambom su obuhvaćeni udžbenici povijesti za osmi i deveti razred osnovne škole, u kojima je uglavnom obrađena povijest 20. stoljeća. Ukupno je raščlanjeno sedam udžbenika povijesti.

Sljedeći udžbenici povijesti, odobreni za korištenje u školskoj 2007./08. godini u Bosni i Hercegovini, odabrani su za raščlambu:

- a) Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, Alen Mulić, Vahidin Mehić: *Historija. Istorija. Povijest 8. Udžbenik za 8. razred osnovne škole. Bosanska Knjiga. Tuzla 2007*
(u daljem tekstu: **Hadžiabdić**)
- b) Hrvoje Matković, Božo Goluža, Ivica Šarac: *Povijest 8. Udžbenik za VIII. razred osnovne škole (treće izdanje). Školska naklada. Mostar 2006*
(u daljem tekstu: **Matković**)
- c) Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, Alma Leka: *Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik sa historijskom čitankom za osmi razred osnovne škole. Sarajevo Publishing. Sarajevo 2007*
(u daljem tekstu: **Šehić**)
- d) Simo Tešić, Stevo Gavrić, Ranko Pejić: *Istorija za 9. razred⁶ osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2007*
(u daljem tekstu: **Pejić 07**)
- e) Leonard Valenta: *Historija – Historija-Povijest za 8. razred osnovne škole. Bosanska riječ. Sarajevo 2007*
(u daljem tekstu: **Valenta**)

Budući da je još vršena i poredba ovih udžbenika⁷ s udžbenicima povijesti objavljenim nakon usvajanja *Smjernica*, sljedeći udžbenici povijesti odobreni i korišteni u školskoj 2006./07. godini u Bosni i Hercegovini također su odabrani za raščlambu. Pošto se ovi udžbenici ne nalaze na popisu odobrenih udžbenika za ovu školsku godinu (2007./08.), ne bi ih trebali koristiti:

- a) Muhamed Ganibegović⁸.
Historija – Povijest za osmi razred osnovne škole (treće izdanje).
IP "Svijetlost" d.d. Sarajevo 2006
(u daljem tekstu: **Ganibegović**)
- b) Dr. Ranko Pejić. *Istorija za 9 razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2006* (u daljem tekstu: **Pejić 06**)

Kriterij za odabir udžbenika

Analitičarka je odabrala ove udžbenike uzimajući u obzir sljedeće parametre:

Stari i novi udžbenici

Pejić 07 jedini je udžbenik povijesti odobren za korištenje u devetom razredu osnovne škole u Republici Srpskoj, koji je zamijenio prethodno odobreni udžbenik *Pejić 06*. Na ovaj način bila je moguća neposredna usporedba ova dva udžbenika, a također i usporedba udžbenika *Pejić 07* sa drugim novim udžbenicima povijesti u Bosni i Hercegovini.

Različiti standardi, različita zemlja

Udžbenik *Matković* objavljen je i odobren u svom trećem, očigledno nepregledanom izdanju za školsku 2007./08. godinu. Iako je isto izdanje udžbenika objavljeno prije i poslije usvajanja *Smjernica*, analitičarka je odlučila uvrstiti *Matkovića* u svoju raščlambu. Razlog je dvojak.

⁵ U daljem tekstu: *Smjernice*

⁶ Upućivanje na deveti razred odgovara osmom razredu koji se spominje u drugim udžbenicima.

⁷ Za *Matkovića* pogledaj fusnotu 3.

⁸ Iako se *Ganibegović* ne nalazi na popisu odobrenih udžbenika Federalnog ministarstva obrazovanja za 2007./2008. godinu, udžbenik se još uvijek nalazi na popisu odobrenih udžbenika za podučavanje na drugom jeziku u Posavskom kantonu (*Narodne novine Županije Posavske 04/07*)

Prvo, odobravanje udžbenika za školsku 2007./08. godinu zahtijeva priznavanje kriterija i usklađenost s njima za pisanje udžbenika povijesti, kao što je predviđeno u *Smjernicama*. Zato je trebalo istražiti da li *Matković* ispunjava glavne uvjete iz *Smjernica*.

Drugo, *Matković* predstavlja jednu već odobrenu verziju istog udžbenika prvobitno napisanog i objavljenog za korištenje u osnovnim školama u Hrvatskoj. Ovo treba napomenuti pošto se u *Smjernicama* izričito traži da povijest Bosne i Hercegovine treba biti jasna polazna točka u udžbenicima. Raščlambom će se, dakle, ispitati da li se usvajanje udžbenika prvobitno napisanog sa drugačijom polaznom točkom (Hrvatska) može okarakterizirati kao učinkovito sredstvo za pisanje udžbenika povijesti u današnjoj Bosni i Hercegovini.

Udžbenici koji nisu podvrgnuti procesu raščlambe

Osim toga, *Matković* predstavlja jedan od samo dva udžbenika koji se koriste u osmom razredu u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine sa hrvatskom većinom. Drugi udžbenik je *Povijest novoga doba. Udžbenik povijesti za 8. razred osnovne škole*⁹, autora Miljenka Miloša. Ovaj udžbenik namjerno nije uvršten u raščlambu. Iako je Miloš autor iz Bosne i Hercegovine, osnovni razlog za ovu odluku jeste taj što autor ne uvažava osnovne odredbe Odluke Međuentitetskoga povjerenstva iz 2002./03. god. (u kojoj se zahtijeva udžbenik „bez govora mržnje“), niti uvažava osnovne odredbe *Smjernica*.

Svi novi udžbenici

Razlozi za odabir udžbenika autora *Hadžiabdića, Šehića, i Valente* su očigledni, pošto su svi objavljeni do početka školske 2007./2008. godine, i odobreni za korištenje u školskoj 2007./08. godini.¹⁰ Poredba s *Ganibegovićem*, koji je objavljen u svom trećem izdanju 2006. godine - prije usvajanja *Smjernica*, iznijet

će na vidjelo utjecaj *Smjernica* na koncept i izradu novih udžbenika povijesti koji se uglavnom koriste u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Okvir za raščlambu

Raščlamba se zasniva na analitičarkinom pregledu *Općih* odnosno *Posebni*h odnosno *Pojedinačnih smjernica za pisanje udžbenika povijesti* u Bosni i Hercegovini. Kriteriji, kao što je predviđeno, mogu se podijeliti u četiri analitičke kategorije: jezik, kvalitativni aspekti u smislu sadržaja, metodološki aspekti i kvantitativni aspekti.

1. dio (jezik):

Prema *Općim smjernicama* tekstovi trebaju biti prilagođeni uzrastu učenika i bez jezika mržnje.¹¹ Osim toga, u *Posebni*m *smjernicama* naglasak je stavljen na adekvatno korištenje povijesne terminologije. Analitičarka je odlučila istražiti ovaj kriterij u odvojenom dijelu raščlambe.

2. dio (kvalitativni aspekt i sadržaj):

Ovim su obuhvaćeni različiti aspekti glede sadržaja, kao što je naglašeno u *Smjernicama*. Prvo, uvjet da se potencira Bosna i Hercegovina kao glavno polazište, predstavlja jedan od glavnih ciljeva *Smjernica* i preporuka iz *Memoranduma o razumijevanju*.¹² Zbog toga se analitičarka opširnije bavila pitanjem Bosne i Hercegovine kao osnovnog polazišta u udžbenicima. Drugim kriterijima naglašenim u *Smjernicama* glede sadržaja obuhvaćeno je predstavljanje žena, nacionalnih manjina, i povijest svakodnevnog života¹³, i njima je također posvećena pozornost pri raščlambi.

3. dio (metodološki aspekti):

Ovaj je dio tijesno povezan sa **2. dijelom**: „Tekst i prilozi o susjednim državama zasnivaju se na znanosti, objektivnosti, te toleranciji i multiperspektivnosti.“ (*Opće*

⁹ *Znanje*. Mostar 2006. god.

¹⁰ Udžbenik autora *Hadžiabdića*, iako službeno odobren za školsku 2007./08. god, trenutačno se ne koristi u Tuzlanskom kantonu, nakon odluke Ministarstva obrazovanja koja je donesena krajem 2007. god.

¹¹ Vidi stavke 2.10., i 2.11. u *Općim smjernicama*.

¹² Vidi stavku 1.2. (ciljevi *Smjernica*), također stavku 2.4. *Općih smjernica*.

¹³ Vidi stavke 2.16. i 2.17. *Općih smjernica* i stavku 3.4. *Posebni*h *smjernica*.

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

smjernice stavka 2.5.), i „Kontroverzne teme trebaju biti navedene u udžbenicima, kako bi bile otvorene za diskusiju.“ (*Opće smjernice* stavka 2.7.) Oboje je stvar metode i kvalitete u smislu sadržaja. Međutim, u različitim dijelovima *Smjernica* naglašeno je korištenje određenih metodoloških instrumenata, kao što su komparativne, interaktivne, multiperspektivne metode i metoda kritičkog načina razmišljanja¹⁴.

4. dio (kvantitativni aspekti):

Prema *Općim smjernicama*, traži se kvantitativna ujednačenost kod prikazivanja političke, kulturne i ekonomske povijesti, također se traži ujednačenost tekstova, ilustracija, zadataka i izvora, kao i ujednačena pokrivenost nacionalne i svjetske/europske (opće) povijesti.¹⁵

Raščlamba se sastoji od teksta koji je napisala analitičarka uz brojne navode iz pregledanih udžbenika. Opširni navodi iz udžbenika dati su u formi fusnota. U dodatku na samom kraju dokumenta nalaze se dvije tabele: bibliografski podaci relevantni za kriterije na temelju kojih je rađena raščlamba, kao i popis kratica.

Odabir tema za raščlambu

Analitičarka je odlučila da raščlambom kvalitete udžbenika obuhvati istraživanje o tome kako je u udžbenicima predstavljen raspad Jugoslavije. Razlozi za donošenje ovakve odluke su dvojaki. Prvo, u zadnjem pasusu *Pojedinačnih smjernica* stoji: „*Ministri prosvjete uviđaju potrebu obrađivanja povijesnih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća, kako bi se obradili i ovi procesi u skladu sa navedenim smjernicama.*“¹⁶ Dok se nijedan dio u *Smjernicama* eksplicitno ne bavi time kako treba u udžbenicima prikazivati raspad bivše Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini, ovaj pasus barem implicitno upućuje na ove događaje. Rat u Bosni i Hercegovini nije dio nastavnog plana i programa u većini kantona Federacije

Bosne i Hercegovine, dok je u Republici Srpskoj sastavni dio nastavnog plana i programa, a također i u nekim kantonima u Federaciji. Međutim jasan uvjet „u skladu sa navedenim smjernicama“ zahtijeva sveobuhvatnije istraživanje prikaza ovih događaja.

Drugo, povijest kraja 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini (i bivšoj Jugoslaviji) danas predstavlja jedno od najosjetljivijih i najkontroverznijih pitanja u bosanskohercegovačkom društvu, što je postalo jasno nakon epizode s udžbenikom povijesti u Tuzlanskom kantonu u rujnu 2007. godine. Izbjegavanje povijesnih prikaza rata u Bosni i Hercegovini (od 1992. do 1995. godine) regulirano je u nastavnim planovima i programima u Bosni i Hercegovini sukladno tomu da li je primijenjena preporuka Vijeća Europe iz 2000. godine. Tamo gdje je prikazana povijest ovih događaja, kao što je to slučaj kod nekih udžbenika, postoji veliki interes za način kako su prikazani. Analitičarka je smatrala da je istraživanje prikaza ovih događaja za raščlambu od posebnoga značaja.

Osim toga, izrada ujednačenijeg prikaza rata u Bosni i Hercegovini, kao i poslijeratnih događaja, u kojima će se prema „drugima“ ophoditi s poštovanjem, bez ublažavanja ratnog iskustva, koje su iskusili pojedinci i skupine ljudi, predstavlja jedan od najvećih izazova za autore udžbenika povijesti iz Bosne i Hercegovine.

¹⁴ Vidi stavke 2.6., 2.9., i 2.12. *Općih smjernica*. Također vidi stavke 3.1., 3.9. *Posebni smjernica* i stavku 4.11. *Pojedinačnih smjernica*.

¹⁵ Vidi stavke 2.1., 2.8., 2.15. *Općih smjernica*. Broj ovdje navedene stavke odgovara onome iz *Smjernica*, kako bi se čitatelju omogućio bolji pregled.

¹⁶ Vidi stavka 4.16. *Smjernica*.

2

Jezik

- *Jezik mržnje*
- *Skrivene poruke i povijesna terminologija*

Jezik mržnje

Budući da je „govor ili jezik mržnje“ predstavljao najveći problem u mnogim prijašnjim udžbenicima povijesti u Bosni i Hercegovini, kod najnovije generacije udžbenika povijesti daleko je manje prisutan:

- Kod *Valente*, *Šehića*, i *Hadžiabdića* nema uopće takvih odlomaka;
- U *Pejiću 07*, *Pejiću 06* i *Matkoviću* još uvijek postoje neki odlomci koji se mogu okvalificirati kao „jezik mržnje“¹⁷

Treba, međutim, napomenuti da se „jezikom mržnje“ ne smatra isključivo korištenje fraza ili riječi koje vode otuđenju. Umjesto toga, pitanje je čvrsto povezano sa dva druga aspekta, od kojih se prvi i najvažniji odnosi na sužene metodološke aspekte udžbenika – pogotovo na problem skrivenih poruka. Drugi aspekt je prilagođenost jezika udžbenika starosnoj dobi učenika.

- U *Pejiću 07*, kao i *Pejiću 06*, sadržani su mnogi pasusi u kojima se ne koristi jezik koji je usklađen s uzrastom učenika. Ovo se prije svega može naći u onim pasusima u kojima se obrađuje rat i nasilje u povijesti 20. stoljeća, još preciznije, u kojima se obrađuje rat i

teror samo protiv „vlastite grupacije.“ Oba udžbenika sadrže detaljne opise metoda masovnog ubijanja. Umjesto da pomažu oslikavanju strahota rata, ovi opisi su uvijek upućeni ka, i fokusiranim na, „vlastitu grupaciju“ kao žrtvu ovih zločina. Tako da nije više cilj prenošenje povijesnih činjenica, nego optuživanje „drugog“, dakle krivca, kao brutalnog neprijatelja.¹⁸

Skrivene poruke i povijesna terminologija

Ovdje izravno nailazimo na pitanje „skrivenih poruka“, što po mišljenju analitičarke stvara više problema u nekim udžbenicima koji se danas koriste, nego što je to bio problem s govorom/jezikom mržnje. Skrивene poruke se proizvode na više različitih načina.¹⁹ U njih spada ponovljeno korištenje određenih fraza i izraza, čime se tijekom povijesnih događaja i povijesti uopće, svodi na nekoliko motiva i izvora utemeljenih u neprijateljskom ponašanju „drugih“ prema sebi (vlastitoj nacionalnoj grupaciji).

- Ovo je prije svega karakteristika kod *Matkovića*²⁰ i *Ganibegovića*.²¹

¹⁷ U *Matkoviću* je najizraženije korištenje agresivnog, antisrpskog jezika, koji se kvalificira kao takav zbog neprestanog korištenja antisrpskih izraza. Vidi, primjerice, podnaslov: „Politika srpske vlade“ (str. 16.), gdje se govori o „staroj“ Jugoslaviji, i na samo pola stranice koriste se sintagme kojima se izražava antisrpski odnos, kao što je „osigura velikosrpsku prevlast“, „srpsko je ime na prvom mjestu“, „omogućilo velikosrpsku prevlast“, „plan o proširenoj Srbiji“, „velikosrpska politika“ i tako dalje. Kod uspoređivanja *Pejića 06* sa *Pejićem 07*, očigledno je da kod prvog ima više fraza koje ukazuju na otuđenje, usmjerenih protiv Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini, nego kod drugog. Vidi primjer koji se odnosi na Srbe u Bosni i Hercegovini u Prvom svjetskom ratu: „Muslimane i Hrvate su direktno huškali protiv Srba. Sirili su laži i obmane o navodnoj opasnosti od srpskog naroda.“ (*Pejić 06* str. 78. - ovoga nema kod *Pejića 07*). Međutim, i *Pejić 07* koristi također fraze koje ukazuju na otuđenje, najviše u poglavlju koje se bavi raspadom Jugoslavije. Usporedi, u svezi s ovim navodima, pasus: „...Raspad ... Jugoslavije“. Jezik mržnje ovdje je najviše usmjeren protiv Albanaca, koji se nazivaju „Šiptarski separatisti“. Također usporedi kod *Pejića 07* na strani 196., gdje se nalazi i fotografija na kojoj su prikazane kuće koje gore i ljudi ispred tih kuća i podnaslov pod nazivom: „Albanci spaljuju srpske kuće“.

¹⁸ Vidi, primjerice, *Pejić 07* str. 128. i *Pejić 06* str. 157., u oba udžbenika nalazi se pasus unutar poglavlja o Drugom svjetskom ratu i teror u NDH: „[Ustaški] Metodi likvidacije ljudi bili su strijeljanje, ubijanje maljem, klanje nožem i kamama, bacanje u duboke jame, vješanje, razna mučenja, koja su do tada bila svijetu nepoznata.“ Vidi i *Pejić 07* str. 128., gdje je plasiran određeni tip informacije da se namjerno pokaže brutalnost drugih: „Ustaše su na području Banjaluke, u selima Dragočaj, Sargovac i Motike, izvršile strahovit zločin, zvjerski ubivši za samo jedan dan (bez ispaljenog metka) 2.300 Srba, među njima mnogo žena i djece.“

¹⁹ U ovom pasusu ukoliko je riječ o onim „skrivenim porukama“ koje nastaju u užem smislu putem jezika. Za druge vrste „skrivenih poruka“ pogledaj pasus 3.

²⁰ Čini se da je glavna točka cijelog *Matkovića* sažeta na strani 119., u uvodu u poglavlju koje se bavi poviješću nakon 1989. godine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U tekstu se kaže: „Iz dosadašnjega gradiva uočili ste da je ulazak Hrvatske u sastav jugoslavenske države značio gubitak njezine državnosti te da se ona i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji nalazila u podređenom položaju. Hrvatska se neprestano borila za ravnopravnost, ali je zbog velikosrpske prevlasti u jugoslavenskoj zajednici nije mogla ostvariti. Nakon sedam desetljeća izišla je iz te zajednice i ostvarila svoju potpunu samostalnost i suverenost. Citajte kako se to zbilo.“ Tako, pojam „velikosrpskih ambicija“, usmjerenih protiv hrvatske nacije, određuje strukturu cijelog udžbenika i, zbog toga, ne dopušta bilo kakav pravičan ili ujednačen prikaz povijesti hrvatsko-srpskih odnosa u 20. vijeku.

²¹ Vidi *Ganibegović* str. 62., u poglavlju „Progoni i nasilja nad nesrpskim stanovništvom u BiH“ u staroj Jugoslaviji, koji se isključivo bavi zločinima protiv muslimanskog pučanstva u Bosni i Hercegovini, i, radi toga, neprestano koristi fraze koje upućuju na agresivnost počinitelja: „Stradanje Muslimana predstavlja

Osim toga, skrivene poruke se stvaraju i korištenjem neprimjerene povijesne terminologije. Najočigledniji primjer ovdje odnosi se na izraz „genocid“, čije korištenje je problematično u nekim od pregledanih udžbenika. Izraz se, u nekim udžbenicima, koristi bez ikakvih povijesnih objašnjenja samog izraza i isključivo se koristi u svezi s vlastitom nacionalnom grupacijom.²² Korištenje izraza „genocid“, bez ikakvog ili samo uz marginalno spominjanje sudbine židovske zajednice u Drugom svjetskom ratu, a opisujući patnje samo vlastite nacionalne grupacije, jeste apsolutno neprimjereno za udžbenik koji se bavi poviješću 20. stoljeća. Očigledno je da ovakvo prikazivanje povijesti postoji kako bi služilo isključivo svrsi uspostave hijerarhije žrtava, gdje je vlastita grupacija predstavljena kao ona koja je trpjela najviše zbog zločina počinjenih od strane drugih.

- U *Ganibegoviću* se koristi termin genocid koji se odnosi na zločin protiv Muslimana/Bošnjaka u poglavljima u kojima se opisuje razdoblje između dva rata u Kraljevini SHS²³ i Drugi svjetski rat.²⁴ Termin nije objašnjen u udžbeniku i isključivo se koristi za spomenutu

skupinu žrtava.

- U *Šehiću* se također ne koristi naziv „genocid“ u poglavlju u kojem je opisana međunarodna povijest Drugog svjetskog rata. Umjesto toga, naziv se ponovno pojavljuje u sferi povijesti Bosne i Hercegovine, koja se odnosi na događaje iz Drugog svjetskog rata, koji su se odigrali na njenom teritoriju, također bez ikakvog objašnjenja. Zločini protiv srpskog naroda u Bosni i Hercegovini tijekom ovog razdoblja nazivaju se „zločinima“, dok se zločini protiv Muslimana nazivaju „genocidom“.²⁵

- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* kratko objašnjavaju pojam „genocid“ u dodatku („uništenje jednog naroda“), i taj pojam koriste za opisivanje djela nasilja i zločina protiv srpskog naroda u NDH (124).²⁶

- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* korišten je i naziv „holokaust“, za opisivanje iskorjenjivanja židovske zajednice u Drugom svjetskom ratu u Europi. Međutim, za razliku od naziva „genocid“, naziv „holokaust“ uopće nije objašnjen, bilo u poglavlju o kojem je riječ, bilo u dodatku.²⁷

osnovnu karakteristiku života i stanja u Bosni i Hercegovini prvih desetak godina poslije ujedinjenja 1918. godine. Svakovršni napadi na živote i imovinu Muslimana i praćeni su šikanirajućim povicima: „Idite u Aziju“, „Selite se u Aziju“ i sl. Na udaru su se prvo našli muslimanski zemljoposjednici kojima su srpski seljaci širom Bosne otimali zemlju, pljačkali imovinu i palili kuće... Sve je činjeno pod izgovorom da se „osveti Kosovo“ i da se istrijebe „Turci“, jer za njih nema druge kazne nego „ubiti i premlatiti“.

²² Interesantno je da postoji samo jedan udžbenik (*Matković*) koji uopće ne koristi taj izraz, čak ni u podnaslovu „Ratni zločini“ koji se odnose na Drugi svjetski rat gdje se, između ostalog, govori i o nastanku koncentracijskih logora.

²³ Vidi *Ganibegović* str. 69., u podnaslovu: „Politički život u Vidovdanskom sistemu 1921 – 1929“: „Pored genocidne politike prema Muslimanima, režim se surovo obračunavao i sa hrvatskim političarima koji su se zalagali za federativno uređenje.“

²⁴ Vidi *Ganibegović* str. 93., u podnaslovu: „Genocid u BiH od strane ustaške države“, gdje se kratko opisuju masovni zločini protiv Srba, Židova i Roma, nakon čega slijedi podnaslov: „Četnički genocid nad stanovništvom u BiH“, gdje se opisuju zločini protiv Muslimana na prilično prenesen način: „Četnički genocid nad Muslimanima ima duboke korijene: Na jednoj strani to je bezrazložna vjerska mržnja i netrpeljivost, a na drugoj, želja veliko srpskih ideologa i političara da po svaku cijenu stvore etnički čistu državnu teritoriju. Stoga su od samog početka rata 1941. godine, provodili sistematsku fizičku likvidaciju Muslimana, odnosno genocid... Pred četničkom kamom nestajala su mnoga sela. Ovaj do tada neviđeni genocid nad nevinim stanovništvom odnio je preko sto hiljada života.“ Vidi i poglavlje u kojem je opisan Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini (str. 115.): „Bosanski Muslimani su narod nad kojim je izvršen stravičan genocid. Preko genocida nad Muslimanima u toku Drugog svjetskog rata šutke se prelazilo. Bilo je zabranjeno o tome govoriti kao da su njihove žrtve manje vrijedne od tragedije i žrtava pripadnika drugih jugoslavenskih naroda.“

²⁵ Vidi *Šehić* str. 175.: „Paralelno sa zločinima ustaša nad srpskim življem započeo je genocid četnika nad muslimanima.“ Vidi i str. 176., gdje je na margini stranice objašnjen program Mihajlovićevih četnika, gdje se, između ostalog, opisuju „četiri metode genocida“ četničkog pokreta u istočnoj Bosni i Sandžaku (masovno ubijanje civilnoga pučanstva, progonstvo civila, uništenje imovine, kako bi se onemogućio opstanak određene grupacije, i konačno, nasilno pokrštavanje Muslimana na pravoslavnu vjeru).

²⁶ Vidi *Pejić 07* str. 124.: „U Hrvatskoj, ustaše uz pomoć Nijemaca već 10. aprila proglašavaju NDH i otpočinjaju genocid nad Srbima.“ Vidi i *Pejić 06* str. 156.: „Uz nasilna preseljenja vršena su masovna strijeljanja, masakri, pljačke i drugi zločini. Masovnih stradanja srpskog naroda, koja su prerasla u genocid, bilo je najviše u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i južnoj Srbiji.“

²⁷ Vidi *Pejić 07* str. 155. i *Pejić 06* str. 189.: Postoji i jedan prikaz, fotografija muškarca zatvorenika u koncentracijskom logoru, poluodjevenog, kako stoji u baraci. Prikaz je jednostavno nazvan: „Holokaust“. U tekstu na istoj strani (podnaslov: „Rezultati i posljedice drugog svjetskog rata“) navodi se, između ostalog: „Rat je doveo do dramatičnih demografskih promjena u mnogim oblastima svijeta. Cijele etničke zajednice su ili desetkovane ili prisilno raseljene. Najbolji primjer je gotovo potpuni nestanak Židova u Evropi. Oni koji su preživjeli holokaust su emigrirali u SAD ili Palestinu, gdje je 1948 godine stvorena država Izrael.“

2

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Kada uspoređujemo ove udžbenike s *Valentom* i *Hadžiabdićem*, razlika u kvaliteti postaje očigledna. Ovi udžbenici ispravno koriste izraze „genocid“ i „holokaust“ u poglavljima gdje se opisuje svijet u Drugom svjetskom ratu. Ovi su nazivi objašnjeni u odgovarajućim poglavljima, gdje se govori o zločinima nacista, kao i o životu pod fašističkom okupacijom, (kod *Valente*, i u dodatku).²⁸ Izrazi, „genocid“ i „holokaust“, se ne koriste u poglavljima gdje je opisana „nacionalna povijest“ Drugog svjetskog rata.

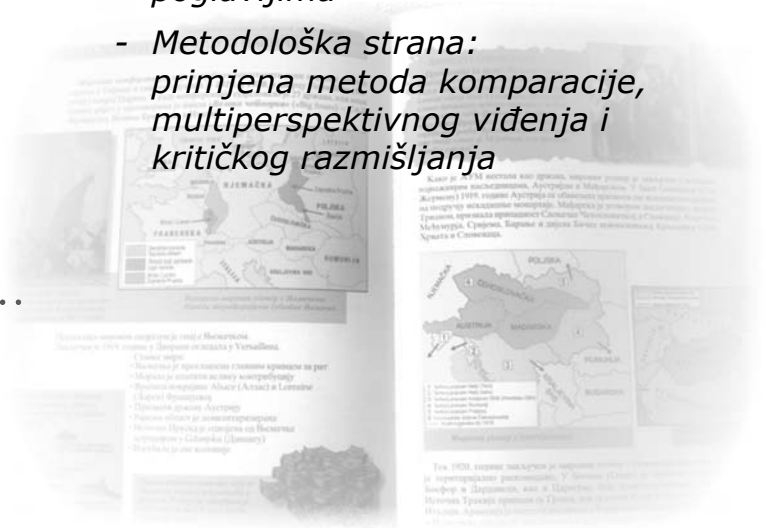
S obzirom na to da će čitatelji, u prvoj skupini udžbenika, biti suočeni s neujednačenim prikazima, bilo genocida protiv Muslimana ili genocida protiv Srba u Drugom svjetskom ratu, u druga dva udžbenika, *Valenti* i *Hadžiabdiću*, napravljen je pokušaj da se razviju povijesna stajališta o pojavi genocida i holokausta u povijesti 20. stoljeća.

²⁸ Vidi *Hadžiabdić* str. 97.: „Nacisti su sa svojim saradnicima diljem Evrope pobili od 6 do 10 miliona Jevreja. Ovakav zločin s ciljem uništavanja nekog naroda naziva se genocid, dok se sistematsko istrebljenje Jevreja za vrijeme Drugog Svjetskog rata, koje je provedeno u Evropi na teritoriji pod kontrolom nacističke Njemačke i njenih saveznika, naziva holokaust.“ Također, vidi i *Valenta* str. 119. : „Genocid – ubijanje s namjerom da se potpuno uništi nacionalna, rasna ili vjerska skupina ljudi. Holokaust – stara riječ iz vremena Rima i Grčke, koja je označavala žrtvu paljenicu bogovima. Riječ uzeta za genocid nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu.“ *Valenta* je jedini udžbenik u kojem se spominje genocid nad Armencima na početku 20. stoljeća. Vidi str. 82., podnaslov: „Stvaranje moderne Turske“: „Tokom borbe za oslobođenje Turci su ubili i prognali 1,5 milion kršćanskih Armenaca i Grka. Bio je to jedan od prvih genocida i etničkog čišćenja u 20. stoljeću.“

3

Kvalitativna raščlamba sadržaja

- *Kako su žene, nacionalne manjine i svakodnevni život prikazani u udžbenicima*
- *Značaj nacionalne povijesti - Bosna i Hercegovina kao polazište*
- *Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini*
- *Metodologija rada na posljednjim poglavljima*
- *Metodološka strana: primjena metoda komparacije, multiperspektivnog viđenja i kritičkog razmišljanja*

3.1. Kako su žene, nacionalne manjine i svakodnevni život prikazani u udžbenicima

Prikazivanje žena, nacionalnih manjina i povijesti svakodnevnog života, po tradiciji ne spada u „glavni tekst“ udžbenika u Bosni i Hercegovini, gdje preovladava politička, vojna i ekonomska povijest. Pošto je za povijest 20. stoljeća potrebno staviti ogromnu količinu informacija koje se odnose na politički i vojni razvoj događaja, integriranje ova tri aspekta je još i teže. Međutim, u raščlanjenim udžbenicima pokušalo se, uz primjenu različitih pristupa, doći do naziva usklađenih sa *Smjernicama* i uvrstiti više informacija o povijesti žena, nacionalnih manjina i povijesti svakodnevnog života.

U pokušaju da izvršimo raščlambu, kako je to prikazano u udžbenicima, trebamo se prvo osloniti na kvantitativnu raščlambu: jednostavno nabrojati elemente ili grafičke prikaze u udžbenicima, gdje su spomenute kategorije o kojima govorimo. Pomoću rezultata, ove čisto kvantitativne aktivnosti, nećemo dobiti kompletan uvid, ali ćemo dobiti zanimljiv pogled na strukturu i pristup ovoj materiji.²⁹

Pitanja kojima smo se bavili, uglavnom se tiču pitanja koja su u središtu interesa svakog udžbenika, u smislu političke, kulturne i drugih oblika povijesti. Uglavnom, osnovno usmjeravanje interesa na političku povijest, kao što je slučaj kod *Pejića 07*, *Pejića 06*, *Matkovića* i *Ganibegovića*, onemogućava uvrštavanje većeg broja informacija o kategorijama

kojima smo se bavili u ovom dijelu udžbenika.

Žene

U svezi s užom temom *prikazivanja žena* u udžbenicima, mogu se pratiti dvije glavne strategije za uvrštavanje prikaza žena:

- U *Ganibegoviću*, *Matkoviću*, *Pejiću 07* i *Pejiću 06* uvršteno je nekoliko prikaza žena (fotografije, slike), koje ponekad prati nekoliko rečenica o položaju žena u određenom povijesnom razdoblju. Ovdje je položaj žena u povijesti marginaliziran u odnosu na „stvarnu“ povijest, tj. političku i vojnu povijest „koju stvaraju muškarci“, s isključivo muškarcima kao povijesnim ličnostima. Ova tvrdnja potkrijepljena je činjenicom da, čak i na mjestima gdje su u ovim udžbenicima žene spomenute u nekoliko rečenica, zapravo nema pitanja ili zadatka u nastavnom materijalu kojima bi se moglo produbiti ovo pitanje.

Analitičarka bi ovo ocijenila samo kao površno usklađivanje sa *Smjernicama*, pošto ovi (ponekad novo-) uvršteni prikazi žena ne otvaraju u udžbeniku pristup koji bi omogućio da učenici postanu svjesni postojanja različitih utjecaja koji su određeni povijesni događaji imali na muškarce i žene³⁰

- *Hadžiabdić*, *Šehić*, i *Valenta*, sa druge strane, jasno naglašavaju određene povijesne događaje kroz lupu „povijesti podijeljene prema spolu“, ističući detaljno i u nekoliko navrata, ulogu žena u povijesti i utjecaj određenih povijesnih događaja na žene. Ovdje, žene u povijesti se pojavljuju u mnogo različitih povijesnih uloga, i kao subjekt i kao objekt povijesti, kao jedinice i kao skupina.³¹

²⁹ Vidi, kao primjer, kvantitativne podatke o uvrštavanju grafičkih prikaza žena u udžbenike u Dodatku, pasus 5.2.

³⁰ *Ganibegović* sadrži, pored samo nekoliko prikaza, i samo nekoliko rečenica o položaju žena. Vidi odlomak: „Život u zaraćenim zemljama“ tijekom Prvog svjetskog rata, u kojem se nalazi jedan tipičan prikaz: „... Veliki broj muškaraca morao je biti mobiliziran u armije. Na njihova mjesta upošljavane su žene.“ (str. 24.), ili u odlomku u kojem je opisana BiH u razdoblju između dva rata: „Pitanje nacionalne samosvjesti, emancipacije muslimanske žene i školovanje muslimanske ženske djece, bile su teme rasprave 1928 godine, povodom 25. godišnjice osnivanja Muslimanskog kulturnog potpornog društva Gajret.“ (str. 80.) Vidi i veoma kratko spomenutu organizaciju AFZ-a u Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata na strani 102.: „Slične organizacije bile su Antifašistički front žena (AFZJ)...“ *Matković*, *Pejić 07*, i *Pejić 06* sadrže čak i manje informacija o ženama od *Ganibegovića*. *Matković* ni u jednom dijelu udžbenika ne spominje položaj žena. *Pejić 07* spominje žene u povijesti (moda, odijevanje) na samom početku u prvom poglavlju u kojem se govori o svjetskoj povijesti na kraju 19. stoljeća (rad žena u tvornici).

³¹ *Šehić* sadrži, pored mnogih prikaza žena u sferi političke i kulturne povijesti, tri duža teksta koji govore o položaju žena u povijesti. Time je komparativni i kritički naglasak stavljen na položaj žena u Europi, kao i Bosni i Hercegovini. Vidi *Šehić* str. 123., str. 149. i str. 188. *Hadžiabdić* također sadrži tri manja teksta o položaju žena u povijesti. Vidi *Hadžiabdić* str. 40., 57. i 132. Sto se tiče *Valente*, udžbenik ne sadrži samo letimičan pregled povijesti žena (u kvantitativnom smislu), nego su mnogi prikazi žena u povijesti

Nacionalne manjine

Najvažnije pitanje koje se odnosi na prikazivanje *nacionalnih manjina* nije samo pitanje koliko često su one spomenute, nego u kakvom kontekstu. Kako bi pobliže istražila ovo pitanje, analitičarka je prošla kroz svaku knjigu provjeravajući koliko često i u kakvom kontekstu su prikazane nacionalne manjine. Zbog toga nije uzela samo u razmatranje opisivanje nacionalnih manjina u bližoj povijesti Bosne i Hercegovine, nego i opise, koji se odnose na susjedne zemlje i one koji se bave tragičnom sudbinom židovske, romske i armenske zajednice u povijesti 20. stoljeća.

Nacionalne manjine - samo navođenje činjenica

Analitičarka razlikuje četiri metode predstavljanja nacionalnih manjina u raščlanjenim udžbenicima. Prva i najčešća je ona koja se pojavljuje u obliku „*neutralnog prikaza informacija*“. Tu se u tekstu uopćeno navodi da su, između ostalog, različite nacionalne manjine živjele ili žive na teritoriju Bosne i Hercegovine. Uglavnom se, dakle, radi o informaciji kojom se iznosi neka činjenica, bez bilo kakve dublje, kritičke ili empatičke rasprave.³²

Nacionalne manjine kao žrtve

Drugu vrstu prikaza analitičarka bi mogla okarakterizirati kao „*prikaz žrtve*“, a to su prikazi gdje se nacionalne manjine

opisuju isključivo kao žrtve, obično u kontekstu istrebljenja zajednica Židova (i Roma) u Europi u Drugom svjetskom ratu. Puko upućivanje na Židove i Rome, kao najveće žrtve fašizma, jeste jedna strana medalje. S druge strane, u mnogim udžbenicima postoje mnogo detaljnije informacije o patnjama „svog“ naroda. Ovdje se čitatelj suočava s građom u kojoj su manjine spomenute u jednoj ili dvije rečenice, poslije čega slijedi ili je prethodio detaljan prikaz sudbine određenog naroda kao žrtve.

Ova metoda uključivanja nacionalnih manjina, povezana s detaljno prikazanom patnjom „svog“ naroda tijekom povijesti, ne razvija empatiju prema „drugom“. Osim toga, to pretvara povijest nacionalnih i drugih manjina u povijest žrtava, što je povijesno netočno.³³

Nacionalne manjine kao počinitelji zločina

Treća vrsta povijesnog prikaza mogla bi se okarakterizirati kao „*prikaz počinitelja*“ – a to je kada se desi da predstavnik nacionalne manjine počini zločin. Analitičarka je naišla na ovu vrstu prikaza u dva udžbenika, tj. *Pejić 07* i *Pejić 06*.³⁴ Ova vrsta prikazivanja posebno je problematična, ne zbog toga što činjenje zločina „ostalih“ protiv neke nacionalne grupacije ne treba biti spomenuto u udžbenicima, nego zato što negativna slika predstavljanja „ostalih“ nije ni na jednom mjestu ublažena kritičkim prikazom odnosa između „nacionalne“ grupacije i „ostalih“.

integrirani u sadržaj glavnih poglavlja. Nema odvojenih poglavlja, koja se bave utjecajem određenih povijesnih događaja ili razdoblja na žene. Žene se kroz povijest pojavljuju više kao jasno integrirani dio opće povijesti. U udžbeniku se ne može jasno razdvojiti politička i kulturna povijest, nego on više prikazuje mnogostruke povijesne procese, zajedno u sferama politike, kulture itd., te kao takav onemogućava (u pozitivnom smislu) razdvajanje ženske povijesti od „glavne“ (muške) povijesti.

³² S izuzetkom *Matkovića*, svi drugi udžbenici sadrže jedan ili više ovih osvrta.

³³ *Matković* je jedini udžbenik koji isključivo sadrži ovu vrstu prikazivanja manjina. Na samo jednom mjestu u udžbeniku spomenute su manjine, uglavnom kao žrtve. Vidi *Matković*, str. 77., u poglavlju koje se bavi zločinima ustaškog režima u NDH: „Ustaški režim provodio je masovne progone Srba i Židova... Računa se da je u Jasenovcu ubijeno oko 48.000 Srba i nekoliko tisuća Židova. Tu je stradao i jedan broj Roma, Hrvata i ostalih.“ Svi drugi udžbenici sadrže više različitijih i brojnijih vrsta prikaza nego *Matković*. *Pejić 07*, *Pejić 06*, *Sehić*, i *Hadžabić* također primjenjuju prikaz žrtve glede stradanja Židova i Roma u Drugom svjetskom ratu. *Pejić 07* i *Pejić 06* dodatno sadrže i kratku rečenicu o masovnom progonu Nijemaca (iz istočne Europe) i Talijana (iz Jugoslavije) nakon Drugog svjetskog rata. *Valenta* sadrži, kao dopunu informaciji o žrtvama Židova i Roma u Drugom svjetskom ratu, i prikaz koji se odnosi na genocid nad Armenima u Turskoj. *Ganibegović* sadrži još jedan prikaz žrtve, koji, međutim, jednostavno može poslužiti svrsi prikazivanja vlastite grupacije u boljem svjetlu. Vidi *Ganibegović* str. 94., gdje autor spominje progon Muslimana „bijelih Cigana“ u Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hercegovini: „U više mjesta BiH Muslimani su odlučno ustali u odbranu tzv. bijelih Cigana (Arhija) dokazujući da je napad na njih istovremeno i napad na Muslimane.“

³⁴ Vidi *Pejić 07* str. 129., u odlomku u kojem se opisuje Drugi svjetski rat u Jugoslaviji: „Isto tako, okupacione vlasti su imale saradnike i među nacionalnim manjinama (njemačka, mađarska i albanska manjina) koje su ih podržavale, a neki od njih vršili i ratne zločine.“ Ista rečenica može se naći i kod *Pejića 06* str. 158., gdje se, međutim, u rečenici dodatno naglašava: „... a neki od njih vršili i ratne zločine nad srpskim življem.“ Vidi u oba udžbenika (*Pejić 07* str. 135. i *Pejić 06* str. 166.) sljedeću tvrdnju, koja se odnosi na Drugi svjetski rat u Jugoslaviji: „Strašne zločine nad srpskim civilima vršila je na Kosmetu šiptarska jedinica „Skenderbeg“. Isto je činila po zlu čuvena „Handžar divizija“ koju su popunjavali fašistički nastrojani muslimani iz Raške i Bosne i Hercegovine.“

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Nacionalne manjine - promišljanje o problemu

Samo u dva udžbenika (*Šehić* i *Valenta*) nalazi se četvrta vrsta prikaza, koji bi analitičarka nazvala „prikaz koji se bavi problemom“, koji podrazumijeva traganje izvan činjeničnih podataka i pokušaj da se naglasak stavi na doprinos određene skupine povijesnom razvoju događaja u Bosni i Hercegovini, a i šire. *Valenta* se ovdje izdvaja; u ovom udžbeniku nalaze se, primjerice, brojni prilozi s podacima o povijesti Židova u Bosni i Hercegovini i izvan nje, koji prevazilaze pojednostavljeno prikazivanje Židova samo kao žrtava.³⁵ Osim toga, *Valenta* je jedini udžbenik koji sadrži interaktivni projekt o „Nacionalnim manjinama u Bosni i Hercegovini“, a koji počinje iznošenjem detaljnijih informacija o manjinama u Bosni i Hercegovini prije 1918. godine i završava interaktivnim projektom o sadašnjem položaju romske manjine u Bosni i Hercegovini.³⁶ Konačno, *Šehić* također uključuje, ne samo prikaze prvog i drugog tipa, nego daje barem još dva polazišta kojima se nastoje produbiti i proširiti pitanja i informacije o nacionalnim manjinama.³⁷

Svakodnevni život

Uopćeno govoreći, očigledno je da su *Smjernice* utjecale na uvrštavanje *povijesti svakodnevnog života* u udžbenike. Tijekom raščlambe „povijesti svakodnevnog života“, ne uzimaju se u obzir samo one lekcije i dijelovi udžbenika gdje imamo eksplicitno „predstavljanje svakodnevnog života“. Umjesto toga, analitičarka je također bila zainteresirana za one dijelove, u kojima se opisuju dešavanja u sferi kulture,

obrazovanja, tehnologije i znanosti, jer ova područja veoma često predstavljaju najvažnije aspekte svakodnevnog života kroz povijest. Inače se informacije o ovim aspektima u pojedinim dijelovima nalaze jednostavno „zakačene“ za glavnu temu poglavlja, a to je: politička povijest.

Kako je svakodnevni život obrađen u udžbenicima prije usvajanja Smjernica

Ovaj tradicionalni pristup organiziranju strukture udžbenika, zasnovan na neizrečenoj pretpostavci da „pravu“ povijest čine političke i vojne činjenice, dok povijest svakodnevnog života treba prikazivati na marginama, jeste pristup koji preovladava samo kod *Ganibegovića* i *Pejića 06*, tj. u udžbenicima pisanim prije usvajanja *Smjernica*.

- *Ganibegović* sadrži tek poneku informaciju o povijesti svakodnevnog života.³⁸ Dijelovi poglavlja u kojima je opisan razvoj u kulturi, znanosti, itd., uglavnom se nalaze na samom kraju većine poglavlja. Ipak nastavni materijal u udžbeniku ne sadrži pitanja ili zadatke koji se na njih i odnose, ponovno ostavljajući dojam da ovi dijelovi povijesti uistinu nisu važni.
- *Pejić 06* zaista sadrži više informacija o kulturi, znanosti, itd., u dometnutim dijelovima poglavlja³⁹. Osim toga, pitanja i zadaci u udžbeniku, također se odnose na ovu tematiku. Ali je u kvantitativnom smislu neujednačenost očigledna, jer još uvijek u udžbeniku dominira većina informacija o političkoj i vojnoj povijesti nad pridodatim informacijama o daljem razvoju u kulturi i slično.

³⁵ Tako, primjerice, *Valenta* informira čitatelja o naseljavanju židovskih liječnika u Bosnu i Hercegovinu oko 1900. godine, uvodeći tako sustav organizirane zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini (str. 32.). Ponovno, u razdoblju između dva rata, prikazani su Židovi i cionistički pokret, ne samo u tekstu autora, nego također i u didaktičkom materijalu (dva izvora) (str. 83.). Poglavlja koja se bave Drugim svjetskim ratom sadrže cijelu nastavnu jedinicu pod naslovom: „Nacistički zločini“, gdje se detaljno opisuje holokaust uz spominjanje ostalih zločina protiv manjinskih skupina, kao što su Romi, te homoseksualci i invalidne osobe (str. 118.). Osim toga, završetak poglavlja (str. 118.) sadrži projekt: „Prošlost u sadašnjosti“, gdje se o suvremenim neo-nacističkim pokretima, oblicima rada i značenjima, raspravlja na interaktivan način (skupni rad).

³⁶ Vidi *Valenta* str. 37.

³⁷ Vidi *Šehić* str. 52., gdje se u dijelu, gdje je opisana srpska povijest u razdoblju 1878.-1914. godine, u jednom malom odlomku govori o položaju nacionalnih manjina u Srbiji, naglašavajući, prije svega položaj muslimanskih manjina tamo. Vidi i str. 107., dio u kojem je opisano razdoblje između dva rata. Ovdje je uvršten naslov: („Jeste li znali“ ...) gdje se nalaze povijesni podaci o antisemitskim mjerama u povijesti Europe od 12. stoljeća, do početka provedbe Nirnberških zakona (107.). Na kraju ovog poglavlja, jedno od pitanja glasi: „Na koji način objašnjavate pasivnost i nezainteresiranost svijeta za progone i zlostavljanje Jevreja u Njemačkoj?“ (str. 109.)

³⁸ *Ganibegović* sadrži samo jedno poglavlje koje se bavi poviješću svakodnevnog života, tj. poglavlje o Drugom svjetskom ratu (str. 24.).

³⁹ Posebno u prvim poglavljima udžbenika u kojima se navodi povijest prije Prvog svjetskog rata.

Kako je svakodnevni život obrađen u udžbenicima poslije usvajanja **Smjernica**

- *Pejić 07* ne obećava samo u uvodu više informacija o aspektima svakodnevnog života i sličnim temama,⁴⁰ nego drži riječ i u sljedećim dijelovima, iako ne u potpunosti. Prva dva poglavlja u udžbeniku, u kojima je opisan Drugi svjetski rat i nacionalna povijest kraja 19. stoljeća, počinju dijelovima o kulturi, gospodarstvu i društvu. Ovdje se može govoriti o očiglednom pokušaju da se naglasak prebaci s političkog na druge aspekte povijesti, posebno društva, kulture i druge odlike svakodnevnog života, kao što su: moda i način odijevanja, tehnička dostignuća i obrazovanje.

Međutim, ovaj inspirativni pristup gubi se u drugom dijelu udžbenika, koji počinje poglavlja u kojima je opisan Drugi svjetski rat. Ovdje su informacije fokusirane na sferu politike i vojske. Čini se da informacije o drugim aspektima povijesnih događaja ovdje nisu samo na margini dešavanja, nego ponekad liče na jednostrane i samoopravdavajuće poruke.⁴¹ Tako, *Pejić 07* još uvijek pravi oscilacije između inovativnijeg (integrativnog) pristupa u prvom dijelu udžbenika i tradicionalnog (separativnog) pristupa u drugom dijelu udžbenika.

Svakodnevni život - integrativni pristup

Pod ovim se podrazumijeva struktura udžbenika s informacijama i raspravama o povijesnim događajima u sferi svakodnevnog života, kulture i slično, koje su uglavnom uvrštene u glavni tekst. Osim toga, karakteristike integrativnog pristupa jesu kvantitativno ujednačavanje količine informacija o događajima u raznim sferama političkog, kulturnog i društvenog života. I na kraju, ali ne i manje važno, ono što je ključno je način na koji se informacije obrađuju. Primjena integrativnog pristupa u svezi sa zadnjim

kriterijem podrazumijeva, ne samo gomilanje informacija, nego i inspirativnu i kritičku raspravu o tim informacijama.

- Kod *Valente* i *Šehića* uočljiva je primjena integrativnog pristupa. Oba udžbenika pružaju obilje informacija glede predstavljanja svakodnevnog života, kvantitativno veoma dobro ujednačenih (u usporedbi s informacijama o političkoj i vojnoj povijesti). Ovi prilozi se ne javljaju kao „zakačeni“ na određeno poglavlje, nego čine integrativni dio ovih poglavlja.

Cjelokupna kompozicija oba udžbenika, s neosjetnim prelaskom na područja političke, kulturne, vojne i povijesti svakodnevnog života, šalje jasnu poruku: da se povijest ne sastoji samo od političke nego i od povijesti kulture i povijesti svakodnevnog života. Postaje jasno da povijest ne čine „velike brojke“, nego „mali ljudi“.

- Kod *Hadžiabdića* postoji više dijelova u kojima se obrađuje povijest s kulturološke strane kroz određeni broj opisa, u glavnom tekstu, svakodnevnoga života tijekom povijesti.⁴² U nastavnim jedinicama u kojima su obrađeni ovi aspekti povijesti, nude se učenicima interesantne informacije i zadaci. Međutim, u poredbi s *Valentom* i *Šehićem*, *Hadžiabdić* u strukturalnom smislu ne koristi integrativni pristup, vidan kod dva prethodna udžbenika.
- *Matković* također ne ispoljava integrativni pristup. Međutim, udžbenik uključuje mnogo informacija koje se odnose na povijest kulture i povijest svakodnevnog života. Pozitivna procjena, koja se odnosi na ujednačeno raspoređivanje količine ovih informacija narušena je, međutim, činjenicom da je, kao prvo, udžbenik usmjeren na davanje informacija o doprinosu Hrvata na ovim poljima, praktično ignorirajući doprinos „ostalih“ (Muslimana/Bošnjaka, Srba).⁴³ Drugo, učestalo vraćanje

⁴⁰ Vidi *Pejić 07* (str. 5.), uvodni dio: „...Autori su pokušali da u skladu sa smjernicama za pisanje novih udžbenika i važećim NPP napišu udžbenik koji će se u mnogo čemu razlikovati od ranijih. I sami ćete se uvjeriti da u njemu ima manje političke, a više kulturne i ekonomske istorije.“

⁴¹ Obrati pozornost na one dijelove udžbenika u kojima je opisan raspad Jugoslavije i ratovi. Prikazi spaljenih srpskih kuća, izbjeglica koje bježe iz Republike Srpske Krajine (str. 194.), srušenih mostova, bombardiranih autobusa i industrijskih kompleksa u Srbiji (str. 198.) informiraju čitatelja o tome koliko je rat stajao Srbe i Srbiju, ali samo njih.

⁴² Opisi svakodnevnog života dolaze do izražaja u udžbeniku za razdoblje: „Kraj 19.. stoljeća“, za Prvi svjetski rat i Drugi svjetski rat.

⁴³ Nekoliko primjera: u dijelu: „Uloga katoličke crkve u očuvanju mira“ (Matković str. 104.), u kojem je opisana svjetska povijest poslije 1945. godine, spominje se samo uloga katoličke crkve. Ista ocjena se

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

na srpska nastojanja da nasilno unište kulturu Hrvatske, u udžbeniku onemogućava davanje pozitivne ocjene uvrštavanja relativno velike količine informacija o povijesti kulture i povijesti svakodnevnog života.⁴⁴

3.2. Značaj nacionalne povijesti - Bosna i Hercegovina kao polazište

Što znači nacionalna povijest u udžbenicima? Ovo se pitanje odnosi na najvažniju okosnicu *Smjernica* i *Memoranduma o razumijevanju* (MoR). U stavci 1.2. Memoranduma o razumijevanju navedeno je da regija i zemlja Bosna i Hercegovina moraju biti predstavljene u udžbenicima kao glavno polazište. Sukladno tomu, u *Smjernicama*, koje se pozivaju na Memorandum, u stavci 2.4. naglašeno je da nacionalna povijest mora biti predstavljena u regionalnom kontekstu Bosne i Hercegovine.

U nastavku raščlambe osvijetljen je ovaj presudni aspekt pomoću nekoliko pitanja koja se na njega odnose. Prvo pitanje je da li je Bosna i Hercegovina izabrana kao glavna polazna točka u svezi s poglavljima koja se bave nacionalnom poviješću. U drugom pitanju radi se o sužavanju nacionalnog fokusa – ako je povijest Bosne i Hercegovine opisana u udžbenicima, koja nacionalna povijest se predstavlja? Odnose li se tekstovi u udžbeniku na povijest Bosne i Hercegovine sagledanu iz više različitih nacionalnih i etničkih kutova ili je naglašena samo povijest jedne etničke skupine, jedne nacije? Naglašava li se u udžbeniku da je Bosna i Hercegovina zajednička domovina

sa zajedničkom poviješću ili su izolirano predstavljene različite nacije? Ukratko, ova će pitanja pomoći kod pojašnjavanja suštinskoga koncepta nacionalne povijesti u udžbenicima, dajući objašnjenje za pitanje da li je udžbenik pogodan za različite nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini.

- *Valenta, Hadžiabdić, Šehić, Ganibegović* jasno se pozivaju na Bosnu i Hercegovinu kao središte predstavljanja nacionalne povijesti. Nacionalna povijest ovdje se odnosi na geografsko područje Bosne i Hercegovine.
- *Matković* ima potpuno različito polazište, tj. povijest Hrvatske i povijest Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ne primjećuje se utjecaj *Smjernica* pošto je udžbenik potpuno isti kao onaj objavljen 2006. godine. U smislu „nacionalne povijesti, kao povijesti Bosne i Hercegovine“, nepromijenjeno izdanje istog udžbenika čini se prilično problematičnim.
- *Pejić 07* i *Pejić 06* pokazuju tendenciju ka predstavljanju prvenstveno srpske povijesti: povijest događanja na području Balkana sa srpskoga gledišta. Ne može se, međutim, zanemariti utjecaj *Smjernica* kod ujednačavanja prikazivanja nacionalne povijesti i na pomjeranje ka opisivanju događaja iz bliže povijesti u Bosni i Hercegovini (iako još uvijek iz pretežito srpske perspektive).

Još izraženiji utjecaj *Smjernica* može se pratiti u svezi s udžbenicima koji su prvi spomenuti (*Valenta, Hadžiabdić, Šehić, i kroz usporedbu s Ganibegovićem*).

Povijest Bosne i Hercegovine – s određenim ciljem

Ganibegović, napisan prije usvajanja *Smjernica*, oscilira između tri opcije. To su: predstavljanje povijesti Bosne i Hercegovine kao glavnoga polazišta; integrativni pristup (s ciljem dokazivanja

može primijeniti i na dio: „Odnos režima prema vjerskim zajednicama“ (str. 108.) u socijalističkoj Jugoslaviji, gdje autor ponovno informira čitatelja isključivo o položaju katoličke crkve.

⁴⁴ Samo da navedem nekoliko primjera: u poglavlju u kojem se obrađuje Kraljevina Jugoslavija, pitanja kao što su: „Zašto su srpski časnici i dočasnici batinali hrvatske seljake?“ (*Matković* str. 25.), ili nastavne jedinice pod naslovom: „Agresija na hrvatsku kulturu“, ili „Hrvatsko proljeće. Udar na Hrvatsku“ u SFR Jugoslaviji (*Matković* str. 113.), mada prikazuju problematiku svakodnevnog života, u biti služe za naglašavanje sveukupnoga cilja udžbenika kojim se svaki dio povijesti zajedničke države predstavlja kao povijesna greška, kao opasnost za hrvatske interese i kao sredstvo za „velikosrpske interese“ na račun Hrvatske. Vidi i dio: „Iseljavanje Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske“ (str. 114.), gdje se u jednom od zadataka u svezi s tim navodi: „... Pitaj svog nastavnika o razvoju i posljedicama hrvatskog proljeća na prostoru BiH“. Metodološki pristup nije loš, što znači da se u udžbeniku primjenjuje interaktivni pristup – ali, opet, to je pristup koji se koncentrira isključivo na Hrvate, čak i u cjelokupnoj povijesti Bosne i Hercegovine.

povijesne cjelovitosti Bosne i Hercegovine); i predstavljanje Bošnjaka kao najvećih žrtava u povijesti 20. stoljeća.

U mnogim dijelovima udžbenik pokušava naglasiti glavne događaje za sva tri konstitutivna naroda, ali uopće uzevši, postoji jasna prevaga povijesti Muslimana ili Bošnjaka. Iako su nekoliko puta navedene poteškoće određenih povijesnih okolnosti (ali nisu objašnjene) za druge grupacije, koje žive na teritoriju Bosne i Hercegovine, mnogo detaljnije informacije o Muslimanima/Bošnjacima upućuju na njihov položaj u povijesti kao istinskih „žrtava“, što je, zapravo, poruka na kojoj se zasniva cijeli udžbenik. Zbog toga pozitivna strana izbora Bosne i Hercegovine, kao glavnog polazišta jasno gubi na svojoj integracijskoj snazi.⁴⁵

Povijest Bosne i Hercegovine – integrativni pristup

Hadžiabdić, Valenta i *Šehić* veoma se razlikuju od *Ganibegovića*. *Smjernice*, ali također i individualne sposobnosti autora ovih udžbenika, napravile su jak utjecaj na stil opisa događaja u ovim udžbenicima. Poput *Ganibegovića*, i *Hadžiabdić* i *Šehić* uzimaju Bosnu i Hercegovinu kao glavno polazište za nacionalnu povijest. Međutim, za razliku od *Ganibegovića*, ovi udžbenici predstavljaju jedan prikaz koji eksplicitno pokazuje integrativnije aspekte bosanskohercegovačke povijesti. Doprinos različitih etničkih i nacionalnih zajednica povijesnim događajima u

Bosni i Hercegovini naglašen je mnogim različitim povijesnim prilikama, uključujući i doprinose u kulturnoj i znanstvenoj sferi. Razmjerno ravnomjerna raspoređenost informacija, u svim poglavljima udžbenika, ukazuje na to da su autori promišljeno i pozorno birali primjere. Međutim, moglo bi se reći da u opisu događaja postoji veoma blaga tendencija ka jednostranom prikazivanju nekih određenih mjesta, dakle, ograničavanju viđenja samo na muslimansko/bošnjačku populaciju.⁴⁶ Međutim, osnovni dojam koji ostavljaju *Hadžiabdić* i *Šehić* jeste da daju integrativni pristup povijesti Bosne i Hercegovine, pokušavajući naglasiti primjere suradnje i miroljubive koegzistencije tijekom bosanskohercegovačke povijesti.

Povijest Bosne i Hercegovine - bez uljepšavanja

Valenta se najviše ističe kada je riječ o pitanjima kojima se bavimo u ovom poglavlju. Poput *Hadžiabdića* i *Šehića*, *Valenta* naglašava u svom udžbeniku integrativnije aspekte u povijesti Bosne i Hercegovine, bez „uljepšavanja“ povijesti, tj. bez izbjegavanja težih ili čak kontroverznih povijesnih aspekata. Zna da ukaže na mnogo veću podvojenost u povijesti nego što to čine drugi autori.⁴⁷ Čak u većoj mjeri od *Hadžiabdića* i *Šehića*, *Valenta* se uzdržava od svake nacionalne ili etničke kvalifikacije povijesnih aktera u Bosni i Hercegovini, što je dovelo do niza ujednačenih opisa povijesnih događaja u Bosni i Hercegovini.⁴⁸ Poglavlja o

⁴⁵ Vidi sljedeće primjere u *Ganibegoviću*: U dijelu gdje je prikazana Bosna i Hercegovina na kraju 19. stoljeća (str. 18.): „Novi kulturni oblici uticali su na sve narode u Bosni i Hercegovini, s tim što su se bosanski muslimani najteže snalazili u novim uvjetima.“ Vidi dio gdje je prikazana Bosna i Hercegovina u razdoblju između dva rata „Progoni i nasilja nad nesrpskim stanovništvom u BiH“ (str. 62.). Vidi „Sporazum“ i osnivanje Banovine Hrvatske (str. 78.): „Sporazum i rješavanje „hrvatskog pitanja“ izvedeni su na račun Bosne i Hercegovine, a posebno bosanskih Muslimana..... Razgraničenje Banovine Hrvatske sa preostalim teritorijem Drinske, Vrbaske i Zetske banovine izvršeno je uz pretpostavku da bosanski Muslimani uopće ne žive na tim prostorima.“

⁴⁶ Vidi, primjerice, u *Hadžiabdiću* dio: „Šestojanuarska diktatura (Položaj Bosne i Hercegovine)“ (str. 82.), gdje su posljedice diktature mnogo više naglašene u odnosu na Muslimane koji žive u Bosni i Hercegovini nego na Bosnu i Hercegovinu u cjelini. Također, pogledaj i pitanje na kraju ovog dijela gdje se navodi: „Koja dva kraljeva postupka nanose muslimanima veliku štetu?“ Vidi kod *Šehića* str. 82. u dijelu gdje je opisan Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini, gdje se problem masovnog egzodusa spominje kao posljedica rata u Bosni i Hercegovini. U tekstu se detaljno spominju samo izbjeglice Muslimani.

⁴⁷ Vidi kao primjer nastavnu jedinicu u kojoj se obrađuje Kalajev projekt u Bosni i Hercegovini. I drugi autori se također bave Kalajevom idejom uvođenja „bosanske nacije“, ali objašnjavaju neuspjeh ovog projekta samo kroz usporednu uspostavu srpskih i hrvatskih nacionalnih pokreta. *Valenta* predstavlja dodatni motiv uz argumentaciju: „Bosanstvo nije uspjelo zaživjeti među bh stanovništvom iz više razloga, od kojih su presudni hrvatski i srpski nacionalni pokreti te neprihvatanje istog od strane bosanskih plemića – begova, koji su u tome vidjeli društveno izjednačavanje s ostalim stanovništvom.“ (str. 27.)

⁴⁸ Usporedite, primjerice, navode autora u svezi s diktaturom u Kraljevini Jugoslaviji, kao i kako je to utjecalo na Bosnu i Hercegovinu. Dok *Hadžiabdić* naglašava da je diktatura imala najnegativnije posljedice po Muslimane u Bosni i Hercegovini (vidi str. 82.), i *Šehić* ima sličan stav: „Muslimansko stanovništvo našlo se u sve četiri banovine u manjini, a na ovaj način ujedno je razbijena njihova etnička kompaktnost.“ (str. 136.), *Valenta* ujednačeno gleda na posljedice diktature, izbjegavajući svako posebno naglašavanje utjecaja na bilo koju nacionalnu skupinu u Bosni i Hercegovini, već na Bosnu i Hercegovinu u cjelini: „Gledano iz bosanskohercegovačkog ugla, zavođenje diktature imalo je dalekosežne negativne posljedice.“

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

nacionalnoj povijesti strukturirana su tako da čine vidljivim razvoj događaja na širem području (tj. Kraljevina Jugoslavija odnosno SFRJ), precizno ih određujući prema razvoju događaja „viđenih iz kuta Bosne i Hercegovine“. Kada se, pak, radi o predstavljanju podvojenih povijesnih iskustava „zajedničke povijesti“ u Bosni i Hercegovini, *Valenta* se opet ističe.

Povijest Bosne i Hercegovine - kako je vide Srbi

Uspoređujući *Pejića 06* i *Pejića 07*, vidan je određeni utjecaj *Smjernica*. Međutim, ne može se reći da *Pejić 07* uzima povijest Bosne i Hercegovine kao glavno polazište. To nije slučaj ni kod *Pejića 06* ni kod *Pejića 07*. U oba udžbenika nacionalna povijest je obrađena prije svega s gledišta srpskoga naroda. U uvodu u poglavlja, u kojima je obrađena nacionalna povijest u razdoblju prije osnivanja Kraljevine SHS, detaljno su prikazani određeni povijesni događaji na teritoriju Srbije i Crne Gore, nakon čega slijede opisi povijesnih događaja u Bosni i Hercegovini, koji, prije svega, odražavaju gledišta i položaj srpskoga pučanstva u Bosni i Hercegovini. Međutim, i *Pejić 06* i *Pejić 07* pokušavaju u prvim dijelovima udžbenika uvesti ujednačenije informacije o „trostrukoj povijesti u Bosni i Hercegovini“, koje su najčešće organizirane u tri uzastopne rečenice koje počinju sa: „Srbi su...“, „Hrvati su...“ i „Muslimani su ...“

Poglavljia u kojima je opisana povijest poslije 1918. godine pokazuju još veću prevagu u korist srpskog gledanja na povijest, što kulminira u poglavljima o Drugom svjetskom ratu i povijesti

nakon 1945. godine, gdje u tekstovima u oba udžbenika isključivo prevladava gledište srpskoga naroda. U tekst su često uvrštene informacije i jezik koji nije primjeren uzrastu učenika i fokusiran je na progon, teror i zločine protiv Srba tijekom povijesti. Tako, kada se radi o povijesti najkontroverznijih razdoblja 20. stoljeća, kao što je Drugi svjetski rat i raspad Jugoslavije početkom devedesetih godina,⁴⁹ očigledno je da *Smjernice* nisu imale veći utjecaj na *Pejića 07*.

Ali usprkos svemu ovome, mora se navesti mala promjena nabolje u ovom udžbeniku. Iako se udžbenik ne razlikuje mnogo od prethodnog udžbenika *Pejića 06* u poglavljima u kojima je opisan Drugi svjetski rat i razdoblje nakon toga, poglavljia koja im prethode razlikuju se u nekim veoma važnim aspektima. Mogu se primijetiti neki mali pomaci, u smislu uvrštavanja povijesti Bosne i Hercegovine u udžbenik.⁵⁰ Kod *Pejića 07*, postoji veoma interesantna nastavna jedinica o regionalnoj povijesti u Bosni i Hercegovini, potkrijepljena „Vrbaskom Banovinom“ u Jugoslaviji između dva svjetska rata, što barem pokazuje djelomičan pokušaj da se naglasi jedan integrativni pristup.⁵¹

Povijest Bosne i Hercegovine - kako je vide iz Hrvatske

U smislu određivanja glavnog fokusa u udžbeniku, a to je pitanje da li udžbenik ima jasno polazište u povijesti Bosne i Hercegovine, *Matković* nije uspio. Udžbenik je pisan sa čisto hrvatskog gledišta, a samim tim što je namijenjen isključivo učenicima Hrvatima, udžbenik ne sadrži ni skrivenu poruku niti

Djelimično autonomne odlike, koje je BiH zadobila Spahijinom oportunističkom politikom, vremenom su se smanjivale, da bi diktaturom bile u potpunosti izbrisane. Poseban udarac BiH je zadobila u teritorijalnom pogledu, kada je novom teritorijalno-upravnom podjelom države razbijena na četiri banovine. Njezine historijske granice su zbrisane, a od četiri banovine samo su dvije imale svoja sjedišta u bosanskohercegovačkim gradovima. Sarajevo postaje tek neznatni banski centar, potpuno zgaran u stranu političkih zbivanja i odluka.“ (str. 106.)

⁴⁹ Za obje teme vidi pasus 4.3.

⁵⁰ Primjerice, u poglavlju gdje su opisane zemlje Balkana na kraju 19. stoljeća, *Pejić 06* sadrži manje informacija o bosanskohercegovačkoj povijesti, nego *Pejić 07*. Također, *Pejić 06* se u svom udžbeniku bavi ratovima na Balkanu početkom 20. stoljeća, a da pri tome nikada ne spominje Bosnu i Hercegovinu. Međutim, *Pejić 07* spominje Bosnu i Hercegovinu u ovom pasusu kao neutralnu zemlju i iznosi dva povijesna izvora, koji govore o dragovoljcima u Bosni i Hercegovini (str. 46.).

⁵¹ Vidi *Pejić 07* str. 103. Pitanjima koja se odnose na ovo poglavljie ispituju se integrativna svojstva u povijesti Vrbaske Banovine („Kulturno-prosvjetna društva u Banovini imala su zadatak da zbliže Srbe, Hrvate i muslimane i da realizuju koju ideju?“). U tekstu autora, međutim, riječi kralja Aleksandra, upućene prvom banu Vrbaske Banovine, Svetislavu-Tiši Milosavljeviću, izrečene su bez kritičkog osvrta ili komentara, ukazujući tako na jedan neujednačen prikaz patriotizma Srba samo u odnosu na ovu Banovinu: „Vi ste, Tišo, moj lični izbor za položaj bana i to bana Vrbaske banovine, gdje vam predstoji veliki nacionalni rad.. Tamo su Srbi u većini, i to najbolji Srbi u pogledu ljubavi prema otadžbini i patriotizmu uopšte.“

naglašenu pretpostavku, već je ovaj stav jasno naveden u uvodu u udžbenik.⁵² U kvantativnom smislu udžbenik, što nije iznenađujuće, sadrži najmanje informacija o povijesti Bosne i Hercegovine. Osnovno polazište na području nacionalne povijesti jesu, kao prvo, dešavanja u Hrvatskoj, zatim događaji izvan Hrvatske koji su imali utjecaj na Hrvate (posebno u Kraljevini SHS/Jugoslaviji i SFRJ) i treće, događaji u Bosni i Hercegovini viđeni sa hrvatske točke gledišta.

Nastavne jedinice u kojima su opisani kulturni i tehnički razvoj u povijesti 20. stoljeća sadrže mnogo informacija o međunarodnim dostignućima, kao i informacije samo o doprinosu Hrvata na tom polju. Tamo gdje je predstavljena povijest Bosne i Hercegovine, nisu poduzeti ozbiljni naponi da se opišu ovi događaji na pravi način. Umjesto toga, događaji u Bosni i Hercegovini često su predstavljeni na paternalistički način.⁵³ Naglasak na povijesno pravo Hrvata na suverenu državu lajtmotiv je udžbenika.⁵⁴

Pismo koje se koristi u Bosni i Hercegovini

I integrativniji pristup i jasan stav u odnosu na povijest Bosne i Hercegovine kao glavno polazište, izraženi su u izboru pisma. Ova prilično formalna izjava je značajna, pošto je mogućnost korištenja oba pisma važna za suvremeno bosanskohercegovačko društvo.

- *Valenta, Hadžiabdić, Šehić i Ganibegović*, napisani su na latiničnom i ćirilichnom pismu.
- *Pejić 07* i *Pejić 06* napisani su samo na ćirilici.
- *Matković* je napisan samo na latinici.

⁵² Vidi *Matković* str. 7.: „U svakoj cjelini težište je na upoznavanju položaja hrvatskog naroda u danim povijesnim prilikama i njegove borbe za očuvanje svoga identiteta i svoje posebnosti. U zasebnoj cjelini obrađena su zbivanja kojima započinje novo razdoblje povijesti hrvatskog naroda kada se Hrvatska i BiH konačno oslobodaju svih veza s ostalim jugoslavenskim republikama i postaju neovisne države. U svakoj se cjelini posebnim temama obrađuju i zbivanja u Europi i svijetu koja su uticala na povijest hrvatskog naroda. To su samo kraći pregledi nužni za razumijevanje bitnih zbivanja u prošlosti hrvatskog naroda.”

⁵³ Vidi odlomak; „Bosna i Hercegovina uoči sloma Habsburške Monarhije”: „...Strahote rata pogodile su i inače siromašno stanovništvo Bosne i Hercegovine, koja je kraj rata i raspad Monarhije dočekala u posve kaotičnom stanju bezvlada, pljački, nasilja i međunacionalnih sukoba. Daljnja državopravna sudbina Bosne i Hercegovine ovisila je u bitnome o političkoj aktivnosti političara u slovenskim i hrvatskim zemljama Monarhije (u Zagrebu, kao političkom centru) ...” (str. 13.) Vidi i dio: „BiH i Hrvatska u vrijeme završetka Drugoga svjetskoga rata”, gdje se u uvodu, između ostalog, kaže: „Tijekom rata u našim je krajevima došao do izražaja četnički teror, a i partizanske su jedinice počinile mnoga nedjela...” (str. 89.), gdje čitava kompozicija i osnovna poruka u udžbeniku upućuju na shvatanje: „naš” - hrvatski i „mi” - Hrvati, što je jednostavno obmanjujuće kada se radi o povijesti Bosne i Hercegovine.

⁵⁴ Vidi, primjerice, dva pitanja u odlomcima koja se odnose na Kraljevinu SHS, a u oba su naglašena povijesna državna prava Hrvatske. Vidi str. 28.: „Pronađite u tekstu rečenicu u kojoj se spominje hrvatsko državno pravo. Prepišite je i objasnite.” Ponovno na str. 31.: „U tekstu o HSP-u pronađite rečenicu u kojoj se spominju hrvatsko državno pravo i samoodređenje naroda te je pismeno objasnite.”

⁵⁵ *Šehić* vidi gubitak autonomije Kosova 1989. godine kao početak kraja Jugoslavije. Vidi str. 241.

3.3. Raspad Jugoslavije i rat u Bosni i Hercegovini

U stavci 4.16 Pojedinačnih smjernica za pisanje udžbenika povijesti navedeno je: „Ministri prosvjete uviđaju potrebu obrađivanja povijesnih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća, kako bi se obradili i ovi procesi u skladu sa navedenim smjernicama.” Pravo značenje ove izjave postaje očigledno kad se usporede posljednja poglavlja raščlanjenih udžbenika, naime onih udžbenika koji se bave tematikom raspada Jugoslavije. „Raspad Jugoslavije” je, dakle, termin kojim su obuhvaćena sva poglavlja koja obrađuju tijek događaja na teritoriju bivše Jugoslavije nakon 1980. godine (Titova smrt). Mada su u nekim od raščlanjenih knjiga obuhvaćeni i povijesni opisi rata u Bosni i Hercegovini (i u drugim dijelovima bivše Jugoslavije), u ostalim su date zaključno sa 1992. godinom, bez izričitog pominjanja rata na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Raspad Jugoslavije

Analitičarka je istražila do koje mjere se autori udžbenika slažu u određivanju nadnevka početka raspada Jugoslavije. Također ju je zanimao Referendum iz 1992. godine u Bosni i Hercegovini, održan prije izbijanja rata.

Interesantno je što se većina autora slaže u jednom od glavnih nadnevaka navedenih u udžbenicima, za početak raspada Jugoslavije. Osim *Šehića*, koji ne spominje ovaj događaj⁵⁵, u svim ostalim

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

udžbenicima XIV. kongres Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije navodi se kao ključna točka ovog procesa. Međutim, sam tijek događaja, koji su doveli do ovog početka kraja, različito je osvijetljen.

- U *Valenti* je dat najujednačeniji prikaz, pa je navedeno da je došlo do porasta nacionalizma, ne samo kod Srba, već uopće kod jugoslavenskih naroda i do rasta gospodarske krize, kao glavnih faktora koji su doveli do raspada države.⁵⁶
- U *Hadžiabdiću*, *Šehiću*, *Ganibegoviću* i *Matkoviću* dat je osvrt na gospodarsku krizu od početka 80.-ih, te na porast nacionalizma u Srbiji, te uopće kod Srba u Jugoslaviji (nakon usvajanja Ustava 1974. godine).
- U *Pejiću 06* i *Pejiću 07* prvi politički signali koji su nagovještavali početak kraja Jugoslavije prepoznati su relativno rano u povijesti ove države, naime, već 1964. godine, na VIII. kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Odluka, koja je tad usvojena (nacionalni paritet u svim saveznim ustanovama), dovela je, kako je navedeno u oba udžbenika, do početka kraja države, a ovaj je proces još jednom potkrijepljen usvajanjem Ustava iz 1974. godine, koji je, uopće uzevši, učinio štetu Jugoslaviji i konkretno srpskom narodu.⁵⁷

Referendum za neovisnost Bosne i Hercegovine

Referendum, koji je održan 29. veljače i 1. ožujka 1992. godine, značajan je događaj u povijesti Bosne i Hercegovine, jer je predstavljao odlučujući faktor za nastajanje neovisne i suverene države Bosne i Hercegovine. Značajan je i način na koji je u udžbenicima opisan ovaj događaj, koji je prethodio ratu na teritoriju Bosne i Hercegovine, s obzirom na to da, mada s varijacijama u samo nekoliko

stavki, čitaocima daje drugačiju poruku. Opisi se događaja razlikuju u odnosu na glasovanje koje je poslije odredilo rezultate Referenduma. Mada su razlike veoma male, u svim je udžbenicima dat različit postotak rezultata glasovanja.

- U *Hadžiabdiću* i *Ganibegoviću* su se suzdržali od davanja konkretnog postotka broja glasova ili vršenja raščlambe nacionalnog identiteta birača.⁵⁸
- U *Valenti* je navedeno da je glasovalo 63,4% od ukupnog broja birača, a da se od tog broja 98% izjasnilo za neovisnu, suverenu i cjelovitu državu Bosnu i Hercegovinu.⁵⁹
- U *Šehiću* je navedeno da se, od svih koji su glasovali, 99,44% izjasnilo za neovisnu, suverenu i cjelovitu državu Bosnu i Hercegovinu, te daje podatke za cjelokupan broj ljudi s pravom glasa i ljudi koji su zaista i glasovali.⁶⁰
- U *Matkoviću* je navedeno da je glasovalo 64% svih ljudi s pravom glasa, a da je od tog broja 99% glasovalo za neovisnu Bosnu i Hercegovinu.⁶¹ Kao što je već rečeno, razlike su male, ali niti jedan podatak nije isti (98% - 99,44% - 99%).
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* data je drugačija poruka i tvrdi se da se, bez pristanka i sudjelovanja srpskog naroda na Referendumu, „relativna većina“ hrvatskih i muslimanskih (bošnjačkih) birača izjasnila za neovisnu Bosnu i Hercegovinu.⁶²

Rat u Bosni i Hercegovini

Povijest Bosne i Hercegovine krajem 20. stoljeća danas akademskoj i široj javnosti u Bosni i Hercegovini predstavlja jednu od najkontroverznijih i najosjetljivijih tema. Zato se ne postavlja samo pitanje da li je rat obrađen u udžbenicima nego, što je mnogo važnije, na koji način. Nakon istraživanja pokazalo se da je tema rata u Bosni i Hercegovini posredno prisutna u prikazima datim u određenim knjigama

⁵⁶ Vidi *Valenta* str. 186.

⁵⁷ Vidi *Pejić 07* str.192.

⁵⁸ Vidi *Hadžiabdić* str.140.: „Građani su se većinom glasova izjasnili za samostalnu, nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu.“ Vidi *Ganibegović* str.125.: „I pored otvorenih prijetnji od strane Srbije i Crne Gore, na referendumu... građani Bosne i Hercegovine izjasnili su se za cjelovitu, nezavisnu i suverenu državu.“

⁵⁹ Vidi *Valenta* str. 187.

⁶⁰ Vidi *Šehić* str. 242.

⁶¹ Vidi *Matković* str. 123.

⁶² Vidi *Pejić 07* str. 195. i *Pejić 06* str. 232. : „...relativna većina hrvatskih i muslimanskih glasača izjasnila (se) za izdvajanje Bosne i Hercegovine iz Jugoslavije u samostalnu državu.“ U udžbenicima se ne navodi da li su srpski birači na bilo koji način bili odgovarani ili spriječeni da sudjeluju na ovom Referendumu.

koje se prividno ne bave ovim pitanjem. Posredno prisustvo ratne teme, koja inače u udžbeniku nije obrađena, problematična je strana ovog slučaja. A druga je, opet, u načinu na koji se temom rata zapravo bavilo.

Da bi pristupila konkretnoj temi, analitičarka je sebi postavila nekoliko pitanja radi raščlambe određenih poglavlja. Prvo pitanje, jasno, bilo je: je li rat u Bosni i Hercegovini uopće obrađen u ovim udžbenicima? Zatim je analitičarka uspoređivala da li je uvršten prikaz izbijanja rata na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Budući da se tijekom događaja s početka 90.-ih godina prošlog stoljeća, tj., ratovi u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i Hercegovini, stalno pojavljuju pred bosanskohercegovačkom javnošću u komentarima, filmovima, vijestima iz Suda u Haagu i kroz druge oblike, pitanje - da li su ovi ratovi spomenuti u udžbenicima - poprma suštinski značaj, zbog toga što se učenici suočavaju s poviješću ovih ratova kroz obiteljske priče, novinske članke i prikaze date putem elektronskih medija i drugih izvora. Pomažu li učenicima udžbenici povijesti koji se sada koriste u nastavi (i nastavnicima) pri diskutiranju o ovim događajima u učionici?

- U *Hadžiabdiću* i *Šehiću* nije obrađen nijedan od ratova na teritoriju bivše Jugoslavije.
- U *Valenti* su ratovi u Sloveniji i Hrvatskoj spomenuti u jednoj rečenici, ali se ne dotiče rata u Bosni i Hercegovini.
- U *Ganibegoviću* se ukratko spominju žestoki sukobi u Sloveniji i Hrvatskoj, a rat u Bosni i Hercegovini kao „velikosrpska“ agresija.⁶³
- U *Matkoviću* je obrađen i rat u Bosni i Hercegovini i rat protiv Hrvatske, a samo se spominje rat protiv Slovenije.⁶⁴
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* rat u Bosni i

Hercegovini se samo spominje bez davanja detaljnog prikaza. U obje knjige naglasak je zato stavljen na „agresiju NATO-a na Jugoslaviju“, koja je detaljno obrađena.⁶⁵

Određivanje nadnevka početka rata u Bosni i Hercegovini

Kada je, zapravo, u udžbenicima naveden početak rata u Bosni i Hercegovini (ako je uopće i spomenut)? Data su tri različita odgovora, mada je do ovih razlika došlo djelomice zbog činjeničnih grešaka, a djelomice zbog različitog tumačenja povijesnih događaja. Sljedeći su nadnevcima navedeni: 6. travnja 1992. godine (*Ganibegović*), 12. travnja 1992. godine (*Pejić 07* i *Pejić 06*) i 5. listopada 1991. godine (*Matković*).⁶⁶

- U *Valenti*, *Hadžiabdiću* i *Šehiću* uopće se ne spominje rat u Bosni i Hercegovini, kao što je već navedeno u ovom dokumentu.
- U *Ganibegoviću* je za početak rata na teritoriju Bosne i Hercegovine određen 6. travnja 1992. godine, i navodi se da su „otvorenu agresiju“ započele srpske i crnogorske snage kojima je podršku dala bivša JNA i terorističke formacije SDS-a Bosne i Hercegovine, te plaćenika iz Srbije, Crne Gore, Rumunjske, Rusije i drugih dijelova svijeta. „Tiha okupacija“ Bosne i Hercegovine započela je još ranije, u vrijeme žestokih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj, prebacivanjem oružanih snaga na teritoriju Bosne i Hercegovine.⁶⁷
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06*, za početak rata u Bosni i Hercegovini određen je 12. travnja 1992. godine, gdje se navodi sljedeće: „Već 12. aprila 1992. godine stiglo je, na iznenađenje srpskog naroda, njeno [Bosne i Hercegovine] međunarodno priznanje i počeo je rat.“⁶⁸ Sasvim je jasno da

⁶³ U *Valenti*, *Šehiću* i *Hadžiabdiću*, koji ne obrađuju temu rata u Bosni i Hercegovini, razjedinjavanju Jugoslavije posvećeno je 1%, 1,5%, odnosno 2% prostora. Mada se u *Ganibegoviću* navodi rat u Bosni i Hercegovini, i tu je dat veoma mali postotak opisa događaja (1%).

⁶⁴ Od svih raščlanjenih knjiga, u *Matkoviću* je najveći postotak stranica posvećen tematici raspada Jugoslavije i ratovima (7 %).

⁶⁵ U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* dato je, dakle, 4 % opisa u svezi s ovim procesima.

⁶⁶ Zanimljivo je to što je, na strani 206. udžbenika *Povijest novoga doba* iz 2006. godine, autora Miljenka Miloša, koja nije obuhvaćena ovom raščlambom udžbenika (vidi str. 10. ovoga dokumenta), ponuđen još jedan nadnevak, 5. rujna 1991. godine, mada se poziva na potpuno isti događaj, kao i *Matković*.

⁶⁷ Vidi *Ganibegović* str. 125.

⁶⁸ Vidi *Pejić 07* str. 195. i *Pejić 06* str. 232.

se autori pozivaju na isti događaj kao i u *Ganibegoviću* (dan kad je Europska unija priznala državu Bosnu i Hercegovinu), ali je naveden pogrešan nadnevak. I u *Pejiću 07* i *Pejiću 06* dat je veoma kratak prikaz tijeka događaja u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1992. do 1995. godine, gdje se samo navodi da su se tri strane borile u ratu koji je, potom, okončan međunarodnim mirovnim pregovorima koji su doveli do Daytonskog sporazuma.

U ovim udžbenicima je, umjesto toga, veći naglasak stavljen na napad snaga NATO-a na Jugoslaviju, koji je detaljno opisan (vidi dalje u ovom dokumentu). Ovo prenošenje interesa na drugu sferu zapravo bi moglo biti posredan uzrok nemarnoga odnosa prema određivanju pravog nadnevka međunarodnog priznavanja Bosne i Hercegovine i početka rata na njenom teritoriju.

- U *Matkoviću* su dati sasvim drugačiji prikazi sa drugačijim porukama. U ovom udžbeniku je naglašeno da je rat počeo zapravo 5. listopada 1991, godine napadom srpske vojske na selo Ravno u istočnom dijelu Hercegovine, koje je naseljeno hercegovačkim Hrvatima. U udžbeniku je dalje naglašeno da je 'Sarajevo' reagiralo porukom „to nije naš rat“⁶⁹, ostavljajući Hrvate da se brane u izolaciji od ovih prvih napada.⁷⁰

Mada se svi ovi prikazi, u različitom stupnju, zasnivaju na činjeničnom stanju, ipak u svakom od njih nije dat ujednačen i sveobuhvatan opis događaja koji su doveli do izbijanja rata.

3.4. Metodologija rada na posljednjim poglavljima

Da bi procijenila metodološku i poučnu kvalitetu posljednjih poglavlja udžbenika, analitičarka je, rukovodeći se „*Smjernicama*“, provjeravala da li je došlo do primjene „kritičkog načina razmišljanja“, „multiperspektivnosti“ i „korištenja komparativnih metoda“ u dijelovima knjiga gdje je to potrebno. Uopćeno govoreći, ranije primijećena poboljšanja u mnogim udžbenicima, u smislu nastavne i metodološke procjene, izgubljena su u mnogim od posljednjih poglavlja. U *Valenti* je to opadanje kvalitete najmanje primjetno, ali je uzdržavanje od korištenja metode višestrukog gledišta vidno na posljednjim stranicama udžbenika.

Otvorena pitanja

U *Valenti* je dat povijesni prikaz raspada Jugoslavije, bez ukazivanja na Srbiju i Srbe kao na najodgovornije aktere. Umjesto toga naglasak je bačen na nacionalizam prisutan kod svih strana u posljednjoj fazi bivše zajedničke države.

U tekstu ne samo da se prilazi činjenicama na ujednačen način, obogaćen otvorenim pitanjima koja bi mogla natjerati učenika na razmišljanje i donošenje vlastitih zaključaka o ovim događajima, već autor tjera učenika na usporedno i kritičko razmišljanje, primjerice, preko sljedećih izjava i zadataka: „Stanjem na Kosovu su se koristili, i to obilato, i svi drugi nacionalizmi u Jugoslaviji“ - Raif Dizdarević, tadašnji šef države. Protumači ovu Dizdarevićevu izjavu.“ Ili, slično ovome: „Stihija nacionalizma nije provalila iz naroda. Pandorinu kutiju naroda otvorio je vladajući Corpus politicum (političko tijelo)“ - *Andrija Krešić*, 1994. Slažeš li s ovim mišljenjem?⁷¹

⁶⁹ Vidi *Matković* str. 124.

⁷⁰ Vidi *Matković* str. 124: „Rat u Bosni i Hercegovini počeo je zapravo 5. listopada 1991 godine napadom srpske vojske na bosnaskohercegovačko selo Ravno, u kojem živi hrvatsko stanovništvo. Već je ravnodušnost tadašnjega bosnaskohercegovačkog predsjednika Alije Izetbegovića na ovaj napad dala nagovijestiti da će se (...) svako političko i vojno djelovanje odvijati po etnonacionalnim linijama, tj da će se djelovati isključivo u korist vlastitoga naroda. ...“

⁷¹ Za oba citata vidi *Valenta* str. 186.

U drugim knjigama nema multiperspektivnih prikaza tijekom ovih događaja, kako u tekstu autora, tako ni u dodacima tekstu, pitanjima, odnosno zadacima.

Rat kao tema izdvojena iz konteksta

U *Hadžiabdiću* se ovdje gubi kvaliteta pristupa, koja je karakteristika mnogih drugih dijelova knjige. Posljednje poglavlje završava međunarodnim priznanjem Bosne i Hercegovine, bez navođenja ili diskusije o ratu u Bosni i Hercegovini. Međutim, rat se, kao prvo, spominje u samom uvodu u knjigu, a zatim u zavisnoj rečenici u posljednjem poglavlju, koja, s obzirom na to da tema rata u Bosni i Hercegovini nije obrađena, izgleda kao da je potpuno izdvojena iz konteksta.

Tako u uvodu autor kaže: „Osobito je važno spomenuti da je u ovom razdoblju formirana i neovisna država Bosna i Hercegovina, nakon teškog i strašnog rata koji je vođen protiv nje svim sredstvima.”⁷² A na kraju udžbenika, u poglavlju „Bosna i Hercegovina kao samostalna i suverena država”, navodi: „Tadašnji predsjednik SDS Radovan Karadžić, danas optuženi za ratne zločine od strane Međunarodnog suda u Hagu, otvoreno prijeti, prije svega, muslimanskom političkom vrhu i narodu: Ukoliko dođe do osamostaljenja Bosne i Hercegovine da će biti rat i da će muslimanski narod nestati sa ovih prostora.”⁷³

Ukoliko tema rata u Bosni i Hercegovini nije obrađena u udžbeniku, kako onda učenici i nastavnici mogu diskutirati o ovim kratkim navodima? Jasno je da autori (potpuno ispravno) pretpostavljaju da i učenici i nastavnici znaju za rat; ali kako da onda učenici odgovore na pitanje postavljeno na kraju udžbenika: „Kada i na koji način Bosna i Hercegovina postaje samostalna?”⁷⁴ Dvije su mogućnosti: ili da razgovaraju o ratu bez oslanjanja na udžbenik ili da se svedu samo na ponavljanje teksta, što mora da je

⁷² Vidi *Hadžiabdić* str. 7.

⁷³ Vidi *Hadžiabdić* str. 140.

⁷⁴ Vidi *Hadžiabdić* str. 141.

⁷⁵ Vidi *Šehić* str. 242.

⁷⁶ Vidi *Šehić* str. 240.

⁷⁷ „Rat protiv Hrvatske”, naslov dijela teksta na strani 125.

prilično razočaravajuće i za učenike i za nastavnike.

Rat uz obazrivo prikazivanje

Mada u *Šehiću* nisu sadržane nikakve skrivene informacije o ratu u Bosni i Hercegovini, u završnom dijelu udžbenika gubi se na kvaliteti u poredbi s veoma pozitivnim dojmom koji ostavlja razina kvalitete udžbenika, kada je riječ o cjelokupnom metodološkom pristupu.

Čini se da su autori prije svega bili isuviše obazrivi pri izradi poglavlja: „Raspad Jugoslavije. Proglašenje nezavisnosti Bosne i Hercegovine”, budući da, što nije slučaj u drugim poglavljima, u ovo nisu uvrstili ni pitanja, niti naveli izvore. Postoji samo jedan zadatak u kojem se od učenika traži da izrade kronološku tabelu događaja u razdoblju od 1980. do 1992. godine, kada je proglašena neovisnost Bosne i Hercegovine).⁷⁵ U tekstu nema nikakvog pristupa kritičkom razmišljanju, pa zbog toga ponekad dolazi do davanja jednostranih i osuđujućih informacija: „Dok su se Hrvati i Slovenci s pravom žalili na srpsku prevlast, Srbi su se sa svoje strane osjećali kao glavni nosioci patnje Titovog režima, kao žrtva „hrvatsko-slovenskog” saveza koji je mogao Srbiji uskratiti prava koja je ona mogla tražiti. ... Osim toga, žalili su se da je Srbija, koja je u Drugom svjetskom ratu podnjela najviše žrtava, bila svedena na nivo druge klase. Te optužbe su bile daleko od stvarnosti, ali su proizvele užasan učinak.”⁷⁶

Ovdje mišljenje autora („s pravom žalili”, „daleko od stvarnosti”) nije izdvojeno iz ostatka teksta, pa izgleda kao utvrđena činjenica.

Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

U *Matkoviću* se ne obrađuje samo rat u Bosni i Hercegovini već i „Rat protiv Hrvatske”.⁷⁷ Povijest rata protiv Hrvatske razrađena je u vidu opisivanja srpske agresije (gdje se koristi i

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

povijesni neprikladan i otuđen naziv „četnik“),⁷⁸ uperene protiv Hrvatske, Hrvata i ostalih naroda koji ne pripadaju Srbima.⁷⁹ Opisivanje događaja je izrazito jednostrano, jer se patnja civilnog srpskog pučanstva Hrvatske i ne spominje, a niti je data kritička procjena vojnih operacija hrvatske vojske (primjerice, „Oluja“ i „Bljesak“).⁸⁰ Zato je oštra kritika upućena angažmanu međunarodnih snaga, posebno UNPROFOR-a, koji, kako je u udžbeniku navedeno, nije uspio obaviti svoju dužnost u Hrvatskoj na teritoriju koji su okupirali Srbi.⁸¹

Po pitanju rata u Bosni i Hercegovini, u *Matkoviću* je dat takav opis u kojem se razlikuju dvije faze. Karakteristiku prve faze predstavlja, dakle, „učinak homogenizacije“ na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu, u tijeku koje „Hrvati i Muslimani, a i mnogi Srbi po urbanim sredinama nastupili su zajedno u obrani protiv agresora.“⁸² Mada se u tekstu jasno imenuje glavni agresor i krivac za rat u Bosni i Hercegovini (Srbija), također se spominje da je, u drugoj fazi rata, nastaloj zbog hrvatsko-bošnjačkog vojnog raskola, svaka od zaraćenih strana sudjelovala u etničkom čišćenju i brutalnom ratovanju protiv druge.⁸³

Ovo, međutim, u udžbeniku nije dovelo

do kritičkog osvrta na zaraćene strane u Bosni i Hercegovini. Prije bi se iz opisa u udžbeniku stekao dojam da je raskol između Hrvata i Bošnjaka i brutalnost vođenja rata u Bosni i Hercegovini isključivo posljedica (pogrešnog) miješanja međunarodnih aktera, te raspoređivanja teritorija na zemljovidu srpske političke elite, i da tu nije bilo drugih uzročnih faktora.⁸⁴

Prividna nepristranost

Udžbenici *Pejić 07* i *Pejić 06* veoma malo se razlikuju i tekst je uglavnom identičan, čak, s manjim izuzecima, i rečenice.⁸⁵ Razlika između ova dva udžbenika u početku se čini mnogo većom, ali konciznom poredbom otkriva se da se ovakav dojam stječe zbog pukog reorganiziranja istog teksta. Tako je u *Pejiću 07* tekst drugačije izdijeljen, a inače je potpuno isti, kao i cjeloviti tekst u *Pejiću 06*. Kao što je već navedeno, rat u Bosni i Hercegovini nije detaljno obrađen. Ukratko se spominje osnivanje političkih stranaka u Bosni i Hercegovini poslije 1989. godine, Plebiscit srpskoga naroda u Bosni i Hercegovini u studenom 1991. godine, stvaranje Republike Srpske 1992. godine i ranije spomenuti Referendum.

A po pitanju samog rata, u udžbeniku

⁷⁸ Vidi *Matković* str. 125.: „Na cestama i željezničkoj pruzi prema Kninu naoružane četničke grupe postavljale su balvane (**balvan-revolucija**), blokirali promet i terorizirali putnike. Zadojeni velikosrpsvom četničke su vođe u Kninu poticali ustaničko okupljanje i proglasili ratno stanje.“

⁷⁹ Vidi *Matković* str. 128.: „Tijekom **Domovinskog rata** srpski je agresor u hrvatskim krajevima provodio nad Hrvatima (i ostalim nesrbima) masovna ubojstva.“

⁸⁰ Vidi *Matković* str. 128.: „Najprije su akcijom „Bljesak“ početkom svibnja 1995. oslobođeni okupirani dijelovi zapadne Slavonije (oko Okučana), a od 4. do 7. kolovoza iste godine operacijom „Oluja“ oslobođeno je okupirano područje u sjevernoj Dalmaciji (Knin je oslobođen 5. kolovoza), Lici, Kordunu i Banovini. Porazene srpske jedinice u bijegu su napuštale hrvatski državni teritorij.“

⁸¹ Vidi *Matković* str. 127.: „Te međunarodne mirovne snage došle su i na teritorij Republike Hrvatske, i to na područja koja su okupirali Srbi. Imale su zadaću da na tim područjima, koja su uz pomoć JNA držali Srbi, provedu njihovo razoružanje i te krajeve vrate pod suverenitet Republike Hrvatske te da omoguće povratak prognanika. Međutim, UNPROFOR to nije učinio, pa se hrvatska vlast morala pripremiti da to sama učini. Hrvatska je jačala svoje oružane snage i kad su one bile spremne, poduzela je sredinom 1995. brze i uspješne vojno-redarstvene akcije oslobođanja svojih područja“, popraćeno pitanjem: „Koja je bila zadaća postrojbi UNPROFOR-a u Hrvatskoj? Je li ona bila provedena?“ (str. 128.)

⁸² Vidi *Matković* str. 124.

⁸³ Vidi *Matković* str. 125.: „Svaka od zaraćenih strana htjela je zauzeti što više teritorija za sebe, i nakon toga (što je posebno brutalna karakteristika ovoga rata) posve ga „etnički očistiti“ od pripadnika drugoga (i trećeg) naroda. Pri tome su opet stradali najviše civili.“

⁸⁴ Vidi *Matković* str. 124.: „No onda se cjelokupna situacija još više komplicira i dolazi do tzv. „rata u ratu“- naime do hrvatsko-muslimanskog ratnog sukoba, koji kulminira 1993. godine. Tako sada postoje tri međusobno zaraćene strane. Naravno da je ovaj sukob ponajviše išao na ruku tadašnjem srpskom političkom i vojnom vodstvu, koje je od početka išlo isključivo na osvajanje što većeg dijela teritorija. Ovakvu imperijalnu logiku indirektno je podržala i nesnalažljivost međunarodnih političkih čimbenika prema situaciji u BiH. Neki politički potezi tadašnjih međunarodnih „stručnjaka za Balkan“ ostavljali su dojam da se komplicirana etno-konfesionalna Rubikova kocka bosanskohercegovačkog teritorija možda može riješiti dopuštanjem međunarodnih sukoba, osvajanja, otkidanja i podjele teritorija. Na toj osnovi (uz, naravno, mnoštvo drugih razloga) rasplamsao se i hrvatsko-muslimanski sukob.“

⁸⁵ Jednu od manjih izmjena, primjerice, nalazimo u *Pejiću 07*, gdje je ispuštena rečenica kojom se u *Pejiću 06* završava inače potpuno identično dio: „Stvaranje Republike Srpske Krajine“: „Život Srba u RSK bio je lijep, slobodan i demokratski, ali na žalost kratak.“ (*Pejić 06* str. 231.). Još jedna manja izmjena odnosi se na slike i fotografije u poglavlju pod nazivom: „Nastanak Savezne Republike Jugoslavije“; dok je u *Pejiću 06*

je navedeno sljedeće: „U Bosni i Hercegovini su tokom četiri godine rata između sebe ratovale tri nacionalne vojske: muslimanska, srpska i hrvatska. Ujedinjene nacije su nastojale da zaustave rat u Bosni i Hercegovini. S tim ciljem su došle mirovne snage i stale na liniju razgraničenja između zaraćenih strana.”⁸⁶ Za razliku od ovog kratkog i prividno neutralnog prikaza, prethodno poglavlje: „Nasilna secesija i raspad socijalističke Jugoslavije”, te poglavlje „Nastanak Savezne Republike Jugoslavije” sasvim su jednostrani. U njima je akcent stavljen na sudbinu srpskog naroda, kao žrtava političkog i vojnog razvoja situacije nastalog zbog Hrvata i Hrvatske⁸⁷, odnosno zbog Albanaca⁸⁸, i, na kraju, zbog međunarodne zajednice.⁸⁹

U cijelom tekstu nema, dakle, stvarnog kritičkog potencijala, mada je, na

prvi pogled, razrađen veoma dobar multiperspektivni pristup. Tako u *Pejiću 07* piše: „Srpski narod smatra da je Ustav iz 1974. godine bio poguban za jedinstvo Srbije i da je uzrok razbijanja jugoslovenske federacije. Narodi iz republika, koje su napustile Jugoslaviju, smatraju da je taj ustav bio demokratski.”⁹⁰ Ovim je pokazano osnovno razumijevanje pojma „multiperspektivnosti” kojem je, međutim, oduzet sav kritički potencijal pitanjem postavljenim na kraju ovog poglavlja: „Zašto je Ustav iz 1974. godine po Jugoslaviju bio štetan akt?”⁹¹

Osim toga, ovdje je povijesna komparacija, kao glavno metodološko sredstvo, u ovim udžbenicima zamijenjena nepovijesnom analogijom, optužujući one „druge” (Hrvatsku) za povijesno udaljavanje srpskog naroda.⁹² Sve u svemu, cijelo poglavlje - dakle, tekst, pitanja, korišteni

dat sljedeći zadatak: „Pogledaj slike i opiši agresiju NATO pakta na SRJ” (grafički prikaz bez potpisa, strana 235.), u *Pejiću 07* naći ćemo iste slike, koje očigledno prikazuju bombardere NATO-a, ali bez ovog zadatka, s potpisom ispod slike: „Bombarder polijeće na Srbiju”, „Spremni za napad” ili „NATO vojnici u akciji” (str. 197.).

- ⁸⁶ Vidi *Pejić 07* str. 195., potkrijepljeno kratkim prikazom o Daytonskom sporazumu na margini iste stranice.
- ⁸⁷ Vidi *Pejić 07* str. 193., dio: „Secesija i rat u Hrvatskoj”: „U Hrvatskoj je osnovana Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koja je imala oznake nacionalističke stranke. ... Hrvatska demokratska zajednica je, poslije pobjede na izborima i preuzimanja vlasti, počela stvarati paravojne formacije. Hrvatski sabor je 1991. godine donio Ustav prema kojem su Srbima ukinuta prava konstitutivnog naroda. Srbi su pretvoreni u nacionalnu manjinu i odmah otpušteni iz svih javnih i državnih službi... U Hrvatskoj je, od novih hrvatskih vlasti, bio ugrožen srpskom narodu opstanak i nacionalni identitet. Zato se morao politički organizovati i štiti svoja nacionalna i ljudska prava. S tim ciljem je osnovana **Srpska demokratska stranka** na čelu sa dr Jovanom Raškovićem. U Srbu je 15. avgusta 1990. godine održan **Srpski sabor**, koji je proglasio **autonomiju Srba** u Hrvatskoj, i donio odluku o **plebiscitu** cijelog srpskog naroda na prostoru avnojske Hrvatske. Hrvatska policija je 17. avgusta pokušala da spriječi plebiscit, pa je došlo do sukoba. Ovaj sukob je označio početak oružane borbe u Hrvatskoj.”
- ⁸⁸ Vidi *Pejić 07* str. 192. : „Srpski narod na Kosovu našao se u veoma teškoj situaciji. Šiptarski separatisti i nacionalisti javno su tražili Kosovo-republiku i njeno pripadanje Albaniji. Stalno je vršen pritisak na Srbe i Crnogorce da se iseljavaju, ili da u bescijenje prodaju svoju imovinu. Na srpska imanja naseljavani su emigranti iz Albanije, koji nikad nisu primili jugoslovensko državljanstvo.” Vidi i str. 196. : „Separatizam na Kosovu. Šiptarski separatisti su, uz podršku nekih zapadnih zemalja, naročito SAD, poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma pojačali terorističku aktivnost na Kosovu i Metohiji. Savezna Republika Jugoslavija je bila spremna dati Albancima široku autonomiju i time spriječiti akcije separatista. Albanci su, međutim, odbili ponudenu autonomiju i javno tražili izdvajanje iz Srbije i priključenje Kosova i Metohije republici Albaniji. Formirana je tzv. oslobodilačka vojska Kosova (OVK), koja je napadala jugoslovenske vojne i policijske snage, osvajala gradove i uspostavljala albansku vlast.”
- ⁸⁹ Mnogo je blaćenja uloge međunarodne zajednice u procesu raspada Jugoslavije. Sva ukazuju na ponašanje međunarodnih aktera kao pristranih i nesklonih Srbiji i zajedničkoj jugoslavenskoj državi, s imperijalističkim ambicijama prema regiji Balkana. Vidi, primjerice, *Pejić 07* str. 192.: „Kasnije su se otcijepile i odmah međunarodno postale priznate Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija. Brzim priznavanjem otcijepljenih republika od strane zapadnih država bilo je jasno da su one planirale i pomogle razbijanje Jugoslavije.” Vidi i str. 194.: „Hrvatsko rukovodstvo je, uz blagonaklonost međunarodne zajednice, maja i avgusta 1995. godine, pokrenulo oružane operacije „Bljesak” i „Oluja” na teritoriji Srpske Krajine. Hrvatske oružane snage su prilikom ovog napada ubile na hiljade srpskih žena, djece i staraca. Na stotine hiljada Srba protjerano je sa vjekovnih ognjišta. Hrvatski avioni i artiljerija gađali su kolone izbjeglica koji su bježali u Srbiju. NATO nije osudio ove nasilničke operacije, već ih je podržavao i vojnički pomagao. Zapadni dio Republike Srpske Krajine okupirala je hrvatska vojska 1995. godine. Istočni dio RSK ostao je do 1998. godine pod zaštitom Ujedinjenih nacija, a zatim, protiv želje srpskog naroda, uključen je u sastav Hrvatske. Međunarodna zajednica nije imala razumijevanja za srpski narod koji je samo htio slobodu, nacionalna i ljudska prava.” Vidi dalje str. 196. : „Jugoslovenske vojne i policijske snage uspješno su se od 1996. do 1999. godine borile protiv albanskih separatista i paravojnih formacija i na kraju ih vojnički porazile. Poraz albanskih terorista omogućio je učvršćenje suverenosti SRJ na cijelom njenom prostoru. Međutim, to nije odgovaralo interesima članica NATO-a. Članice NATO-a, naročito SAD, imale su u planu vojnički i politički potčiniti balkanske države kako bi mogle nesmetano prodirati na Istok i ovladati ogromnim izvorima nafte, gasa, uglja i drugih sirovina.”
- ⁹⁰ Vidi *Pejić 07* str. 190. na margini stranice, i *Pejić 06* str. 224.
- ⁹¹ Vidi *Pejić 07* str. 191., i *Pejić 06* (na početku poglavlja) str. 223.
- ⁹² U svezi s predstojećim ratom u Hrvatskoj, u oba udžbenika navedeno je sljedeće: „Zato Srbi nisu mogli prihvatiti taj ustav, jer su njime postali građani drugoga reda. Srpski narod se pod pritiskom hrvatskih vlasti iseljavao kao i za vrijeme NDH.” Vidi *Pejić 07* str. 193. i *Pejić 06* str. 230.

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

izrazi i ilustracije - pristrano je, tjera na jednostrano razmišljanje i suosjećanje samo sa (nepravičnom) sudbinom Srba.

U crno-bijeloj tehnici

U *Ganibegoviću*, u kojem rat u Bosni i Hercegovini jeste obrađen, dat je drugačiji, ali također jednostran pogled. Mada se čini da je posljednje pitanje u udžbeniku: („Kako ti vidiš Bosnu i Hercegovinu kao samostalnu, suverenu i jedinstvenu državu?”)⁹³ postavljeno kao otvoreno, i moglo bi da znači da se ovoj temi pristupilo na kritički i promišljen način, a tekst posljednjega poglavlja: („Bosna i Hercegovina kao samostalna i suverena država”) svodi se na monoperspektivni prikaz događaja, u kojem se skrivene poruke i tumačenja autora⁹⁴ prepliću s davanjem „povijesnih činjenica”. Jasno je utvrđen kontrast između žrtava (civila, Bošnjaka) i počinitelja (na prvom mjestu Srba), između „dobrih” (Patriotska liga) i „zlih” (opet, uglavnom Srba).⁹⁵

3.5. Metodološka strana: korištenje metoda komparacije, multiperspektivnog viđenja i kritičkog razmišljanja

U ovom dijelu pozabavit ćemo se pitanjem jesu li u udžbenicima primijenjene interaktivne, multiperspektivne i komparativne nastavne metode, te da li narativna i metodološka sredstva korištena u udžbenicima potiču kritičko razmišljanje i suosjećanje sa „drugima”. Iako su neka od ovih pitanja razmatrana u prethodnim dijelovima ovoga dokumenta, u svezi s konkretnijim pitanjima iz sadržaja, analitičarka je odlučila da ovdje uvrsti samo nekoliko primjera koji se odnose na povijesna razdoblja, a koji nisu obrađeni u drugim dijelovima ove raščlambe. Analitičarka prvo ističe primjere osobite kvalitete s metodološke točke gledišta, a zatim, primjere kojima je naglašena izrazita metodološka slabost u nekim od pregledanih udžbenika.

Komparativni pristup

Po primjeni komparativnog pristupa materiji osobito se ističe udžbenik *Šehić*. U njemu su ponuđeni raznovrsni zadaci koji mogu inspirirati učenika da usporedi povijesne procese i događaje.⁹⁶ Osim toga, učenici se preko zadataka potiču na rad koji može pobuditi interes za

⁹³ Vidi *Ganibegović* str. 127.

⁹⁴ Vidi *Ganibegović* u dijelu udžbenika: „Politička kriza i Ustavna reforma 1971-1974. godine” na str. 124., po pitanju razdoblja iz ranih 90.-ih godina u Jugoslaviji: „Nekom poboljšanju stvarnog stanja nije pomogla ni obnova višepartijskog života, jer je projekat „Velike Srbije” bio već uveliko gotov i samo je bilo pitanje dana kada će se pristupiti njegovoj realizaciji.” Vidi u dijelu: „BiH kao samostalna i suverena država”, str. 125.: „Nakon osamostavljanja Slovenije i Hrvatske po logici zbivanja i Bosna i Hercegovina morala je krenuti istim putem.”

⁹⁵ Vidi *Ganibegović* str. 126. : „Za ostvarivanje plana „Velike Srbije” uništeno je sve što nije srpsko. Uništena su najveća kulturna blaga bošnjačkog naroda, a sam narod s tih etničkih čistih teritorija našao se u izbjeglištvu po cijelom svijetu. Prije nego što je došlo do otvorene vojne agresije na Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu je 31. marta 1991. godine osnovana Patriotska Liga (PL), prva oružana tajna formacija. Patriotska Liga organizirano je djelovala kao preventiva na događaje koji su trebali da uslijede, poslije proglašenja tzv. Srpskih autonomnih oblasti. Patriotska liga okupljala je provjerene rodoljube, koji su svjesno stali u borbene redove za odbranu suvereniteta svoje domovine.”

⁹⁶ Vidi, primjerice, *Šehić* str. 53., u dijelu udžbenika: „Susjedne zemlje u periodu od 1878. do 1914. godine”, gdje je obrađen povijesni razvoj događaja u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, a završava se zadatkom: „Potražite i navedite sličnosti i suprotnosti u društveno-političkom razvoju navedenih zemalja i objasnite uzroke toga.” Vidi i str. 107., u dijelu pod naslovom: „Totalitarni režimi u Evropi i svijetu”, u kojem je na kraju dat i radni materijal („Stivo za obradu”), pod naslovom: „Tri lika i tri historije. Cerčil - Staljin - Hitler”. Ovdje, u formi kratkog teksta, dati su podaci o ove tri ličnosti, nakon kojih slijedi zadatak: „Podvucite u štivu za obradu zajedničke crte Cerčila, Staljina i Hitlera i pokušajte objasniti te podudarnosti.” Vidi i str. 200., na kojoj je obrađen Hladni rat i podjela nakon 1945. godine, gdje je postavljeno i pitanje: „Kako je, po tvom mišljenju, izgledao život mladih ljudi u oba bloka tokom perioda Hladnog rata?”

istraživanje povijesti putem interaktivnih nastavnih sredstava, dobro prilagođenih njihovu uzrastu, u koje spada i korištenje novih medija, kao što je internet.⁹⁷ Što je najvažnije, u udžbenik su uvrštene aktivnosti preko kojih se učenici mogu povezati s generacijom iz tog razdoblja i izraditi knjigu povijesnih izvora, čime se potiče da se povijest i pisanje o povijesti shvati kao jedan stalni proces u kojem i učenici mogu sudjelovati, kako i čine.⁹⁸

Pristup materiji u *Valenti* također je interaktivan, i obiluje radnim materijalima koji potiču kritičko razmišljanje glede povijesnih izvora.

Multiperspektivno viđenje i empatija

Ako se *Šehić* ističe glede primjene komparativnih i interaktivnih metoda, udžbenik *Valenta* je jedinstven po primjeni multiperspektivnog načina sagledavanja materije i empatiji u pristupu povijesti, uz poticanje kritičkoga stava prema

povijesnim izvorima.⁹⁹ „Empatija u istoriji“ podrazumijeva nešto više od samoga spominjanja „drugih“. To znači pokušati rasvijetliti motive „onih drugih“, pokušati istaknuti u spornim temama da „drugi“ ne moraju biti okrivljeni kao kolektivni počinitelji, tj. da povijesni subjekti, koji se često pojavljuju kao „kolektiv“, mogu biti okarakterizirani sasvim drugačijim gledištima i stavovima. Uz ovakav pristup otvaraju se višestruka viđenja povijesnih subjekata, procesa i događaja.

U *Valenti* je ponuđen čitav pasus o empatiji u povijesti, u vidu projekata za učenike. Ovdje je objašnjen i izraz „empatija“, nakon kojeg slijede tri zadatka koji bi mogli potaknuti empatički pristup izučavanju povijesti. To, međutim, nije jedino mjesto u udžbeniku gdje je razrađen empatički pristup i višestruko viđenje povijesti, već se ovo često ponavlja.¹⁰⁰ Tako autoru uspijeva da izbjegne usko nacionalno viđenje glede onih dijelova povijesti koji se pojavljuju u većini drugih udžbenika, a jasno se mogu

⁹⁷ Za istraživanje putem interneta vidi *Šehić* str. 60. i str. 41. Za ilustriranje drugih zadataka vidi, primjerice, *Šehić* str. 49., gdje je obrađena povijest Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1878. do 1918. godine. Na samom kraju ovog poglavlja nalazi se fotografija na kojoj je prikazan „Muzički paviljon u Sarajevu u vrijeme austrougarske uprave“, gdje se kaže: „Na slici je Muzički paviljon izgrađen 1913 godine. U Drugom svjetskom ratu je porušen. Nedavno je u Sarajevu ponovo izgrađen na istom mjestu u Atmejdan parku. Ako ste u prilici posjetite to mjesto i uporedite ovaj paviljon sa novim. Koliko je vrijeme učinilo svoje? Sta se sve promijenilo?“ Vidi i u *Šehiću* na strani 89., gdje je obrađena tema: „Bosna i Hercegovina i jugoslavensko pitanje“ poslije Prvog svjetskog rata. Autori su na kraju poglavlja stavili grafički prikaz prazne slagalice (puzzle), sastavljene od četiri komada, uz sljedeći zadatak: „Popunite slagalicu uz pomoć teksta iz udžbenika. Upišite značajne događaje koji su doveli do konačnog ujedinjenja u Kraljevinu SHS.“

⁹⁸ Vidi, primjerice, u *Šehiću*, na strani 133., radni materijal „Husinska buna“ u Bosni i Hercegovini 1920. godine. Kratak detalj iz sjećanja jednog od sudionika pobune popraćen je sljedećim zadatkom: „Je li neki predak iz vaše porodice učestvovao u ovom štrajku ili sličnom protestu? Raspitajte se i napišite svoju priču. Na taj način možete u školi izraditi knjigu historijskih izvora, jer svako sjećanje dobijeno putem intervjua je historijski izvor. Ako postoji još i neka fotografija ili članak iz tadašnjih novina, time bolje jer i to su izvori.“

⁹⁹ Osim toga, udžbenik *Valenta* ima i interaktivni pristup, s mnoštvom radnog materijala kojim se potiče kritičko razmišljanje glede povijesnih izvora. Primjer interaktivnog i didaktičkog materijala prilagođenog učenicima vidi na strani 79., u dijelu: „Kako je ekonomija uticala na političke i društvene odnose?“ u kojem je obrađeno razdoblje između dva rata. Prvo pitanje, koje je uvod u ovu nastavnu jedinicu, glasi: „Da li si ikada čuo za „američki san“, da bi izraz „američki san“ bio objašnjen dalje u tekstu. U jednom od pitanja na kraju ove nastavne jedinice od učenika se traži da uđu u kožu berzanskog mešetara (brokera), te da saznaju da li i u Bosni i Hercegovini postoje berze. (također na str. 79.) Vidi na str. 147. : „HMM? Koja je prava vlada? Sta ti misliš? - Izbjeglička: međunarodno priznata, ali bez ikakve vlasti u zemlji; - NKOJ: (Narodni komitet oslobođenja Jugoslavije) koja ima vlast u zemlji, ali nije međunarodno priznata.“ Vidi i projekt: „Pitajmo svjedoke“ na strani 148., gdje autor pobliže objašnjava kako obaviti razgovor sa svjedocima Drugog svjetskog rata koji žive u istoj sredini kao i učenici. Za primjer stjecanja kritičkog stava prema povijesnim izvorima, vidi i *Valenta* na strani 21., „Projekt: Portreti – skrivene poruke“.

¹⁰⁰ Vidi uvod u udžbenik, u kojem autor objašnjava primjenu metode u udžbeniku koja vodi ka sagledavanju materije iz različitih perspektiva, dakle, ka multiperspektivnosti: „Brojni događaji koji su se odigrali tokom 20. stoljeća različito su tumačeni u različitim vremenima. Različite su države i narodi u njima neki događaj tumačili na isto tako različite načine. Historijsko svjetlo je nerijetko bilo zaklonjeno sjenkom vlasti i režimima koji su kreirali historijsko sjećanje. Upravo je to bio i glavni razlog nerazumijevanja prošlosti i čestih sukoba, kako u svijetu, tako i kod nas. Mišljenje da neko drugi nikada ne može biti u pravu i da je mišljenje drugačije od našeg uvijek neprijateljsko, izazivalo je u 20. stoljeću brojne sukobe, kojih nažalost ni naši prostori nisu bili pošteđeni. Stoga je cilj ovog udžbenika da predstavi događaje i ljudske odnose 20. stoljeća tako da ga sagledate iz različitih perspektiva i na osnovu njih donesete svoje zaključke i sud o nekom događaju. Ta multiperspektivnost pratit će vas kroz cijeli udžbenik na različite načine, tj. kroz različite rubrike...“. Treba navesti jedan od mnogih primjera u udžbeniku: vidi *Valenta* str. 75., u odjeljku: „Dvije strane medalje“, koji se odnosi na fotografiju skupine ljudi u Njemačkoj, koji s jednim izuzetkom, pozdravljaju ukoso pruženom rukom, na način tipičan za pozdrav njemačkih nacista. Ovaj tekst glasi: „Svi su oduševljeni nacizmom! Da li slika to uistinu pokazuje? Komentiraj osobu označenu krugom. Sta taj čovjek misli, kakvi su njegovi stavovi, odobrava li sve to što se događa? Kako se on snalazio u svemu? Sta misliš, kako je to imati drugačije mišljenje od većine?“

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

poistovijetiti s nacionalnim pretenzijama jedne ili druge strane.¹⁰¹ Primjer poticanja kritičkog razmišljanja vidi u dijelu u kojem je obrađen Drugi svjetski rat: „Kako su partizani ratovali?“. U uvodu je postavljeno pitanje: „Da li je riječ o sjajnim podvizima ili mudroj ratnoj taktici? Jesu li činjeni herojski pothvati ili se borilo za život?...“ (strana 141.)

Prvi svjetski rat - metodologija rada

Analitičarka je odlučila uvrstiti kratku poredbu opisa događaja iz Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini (i Srbiji), koncentrirajući se na pitanje metodološkog pristupa kritičkom razmišljanju i empatiji. U svim raščlanjenim udžbenicima autorima je uspelo opisati po koju štvo, razaranje) po Bosnu i Hercegovinu, bez obaziranja na etničke i nacionalne predznake. U ovim opisima ističe se koliko su svi narodi

u Bosni i Hercegovini izgubili, umjesto da se svode na samo jednu grupaciju.¹⁰² Analitičarka želi da ovo posebno podvuče, jer to pokazuje da se jednim povijesnim fenomenom, kao što je cijena ratovanja i nasilja, moguće baviti na ujednačen način. Neki od udžbenika produbljuju ove ujednačene prikaze isticanjem različitih gledišta i pacifističkih stavova.

Herojstvo u Prvom svjetskom ratu

Mada pojam „herojstva u Prvom svjetskom ratu“ postoji u gotovo svim udžbenicima,¹⁰³ predstavljen je na vrlo različite načine.

- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* naglašena je hrabrost srpskih vojnika i njihova spremnost da se žrtvuju za obranu Beograda 1915. godine.¹⁰⁴
- U *Hadžiabdiću* se nalazi lekcija: „Bosanci i Hercegovci na ratištima“, sa sljedećim zaključkom: „Oni su se

¹⁰¹ Vidi, primjerice, *Valenta* strana 63., u dijelu udžbenika gdje je obrađen osnutak prve Jugoslavije: „Dvije strane medalje. Po pitanju statusa Vojvodine, koja je bila u sastavu nestale Austrougarske, zanimljiva su dva suprotna stava na koji način se treba ostvariti ujedinjenje sa Srbijom. Svi hrvatski i dio srpskih političara iz Vojvodine bili su za to da se ujedinjenje sa Srbijom izvrši u zajednici s Narodnim vijećem u Zagrebu. Većina srpskih političara isticala je direktno ujedinjenje sa Srbijom, s kojom bi onda ušla u zajedničku državu.“ Ovdje Valenta uspijeva izgraditi takvo viđenje u kojem su izdvojena različita gledišta srbijanskih političara, dok su u drugim udžbenicima (ali ne u *Pejiću 07* i *Pejiću 06*, gdje se ovo pitanje ne vidi kao sporno) autori naglašavali aktivnosti „srpskog političkog kruga“, u kojem su pokušavali ubrzati proces ujedinjenja u Jugoslaviju na račun ostalih naroda. Jedan drugi, odnosi se na lik i informacije date o znanstveniku Nikoli Tesli, koji se spominje u gotovo svim raščlanjenim udžbenicima. Zanimljivo pitanje glede Tesle je to koja ga nacionalna grupacija danas svojata. Tako nas u *Hadžiabdiću* na vrlo neutralan način informiraju da je Tesla rođen u Hrvatskoj (*Hadžiabdić* str. 13.). U *Matkoviću* je određen kao „naš zemljak“ (*Matković* str. 63.), dok u *Pejiću 07* naglašavaju njegovo srpsko podrijetlo: „Nikola Tesla – srpski naučnik.“ (*Pejić 07* str. 20.). Valenti je, s druge strane, uspelo ukratko povezati sve ove tvrdnje: „Nikola Tesla u svojoj rodnoj Lici nije smatran za ozbiljnog naučnika. ... Svoj uspjeh postigao je tek kad je napustio rodnu zemlju i otišao u inostranstvo. Danas ga svi smatraju svojim naučnikom.“ (*Valenta* str. 19.)

¹⁰² Vidi, primjerice, samo u *Hadžiabdiću* na strani 43.: „U ratnim operacijama došlo je do stradanja stanovništva, pogotovo duž rijeke Drine. Stradao je veliki broj stanovnika i došlo je do materijalnih razaranja. Pojavio se i ogroman broj izbjeglica i raseljenih lica.“, ili *Pejiću 07*, strana 70: „BiH pred kraj rata. Rat je u BiH donio glad i oskudicu. Seoska imanja su zapuštena zbog nedostataka radne snage, jer su vlasti mnoge mobilisale i poslale na frontove. Rat se približavao kraju, a stanje je bilo sve gore. Zbog rasula austrougarske vojske mnogi bježe iz vojske. Stvara se tzv. **zeleni kadar** koji pljačka ionako napućen narod. Rat je i u BiH odnio brojne žrtve – oko **300 000 (15 %)** ukupnog broja stanovnika.“

¹⁰³ U *Matkoviću* uopće nije obrađen Prvi svjetski rat, a *Ganibegović* je jedini udžbenik u kojem su se autori bavili temom Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, a da nije spomenut ili prokomentiran pojam „herojstva u ratu“. Međutim, ovim pojmom autor se u *Ganibegoviću* bavi u drugim poglavljima. U svezi s Drugim svjetskim ratom, u *Ganibegoviću* je data sasvim nekritična slika bosanske „Handžar SS divizije“, koja je prikazana u pozitivnom svjetlu, kao jedina vojna postrojba, koja je izvršila pobunu u njemačkoj vojsci. Vidi *Ganibegović* str. 95. U *Matkoviću*, sa svoje strane, autori se nisu posebno bavili temom ratnog herojstva u nekom od poglavlja, ali udžbenik sadrži dosta dijelova u kojima se ukazuje na opravdanost „obrane“ hrvatskog naroda i njihove države protiv agresora i neprijatelja u Drugom svjetskom ratu. Osim toga, zločinima i teroru „drugih“ (tj., četnika i partizana) posvećeno je dosta prostora, tobože dokazujući „antihrvatski stav“ jednih i drugih, protiv kojeg se korištenje „mjera predostrožnosti“ čini više nego opravdanim. Vidi, primjerice, dio u kojem je obrađena tema: „Teror četnika u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj“, na strani 89.: „Čilj njegove [Draže Mihailovića, H.K.] organizacije bio je obnoviti Jugoslaviju pod kraljem Petrom II. i ponovno uspostaviti velikosrpsku prevlast. Osim u Srbiji, četničke grupe pod vodstvom Draže Mihailovića djelovale su i u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i na hrvatskom području u Dalmaciji, Lici i Slavoniji. To znači da su četnici djelovali i na području NDH, dakako, protiv hrvatske države i u njoj uspostavljene vlasti... U mnogim dijelovima NDH četnici su, često i pod talijanskom zaštitom, činili velike zločine. Palili su kuće, pljačkali i uništavali imovinu i ubijali nedužno stanovništvo. Provodeći teror nad Hrvatima, a i nad Muslimanima, namjeravali su stvoriti čista srpska područja i tako učvrstiti velikosrpsku prevlast u obnovljenoj Jugoslaviji. Partizanski pokret bio je usmjeren protiv Nezavisne Države Hrvatske, a cilj im je bio doći na vlast i ponovno obnoviti Jugoslaviju. U krajevima odakle su regrutirani vojnici NDH, partizani su vršili veliki teror, ubojstva, pljačke. Uništili su mnoga hrvatska sela i poubijali mnogo hrvatskih domoljuba...“

¹⁰⁴ Vidi *Pejić 07* str. 65.: „Prvi je na udaru Beograd. Govor koji je svojim vojnicima održao **major Gavrilović** uoči bitke, najbolje govori o moralu srpske vojske: „Vojnici! Junaci! Vrhovna Komanda izbrisala je naš puk iz brojnog stanja, naš puk je žrtvovan za čast Beograda i Otadžbine. Vi nimate dakle da se brinete za živote vaše, oni više ne postoje. Zato napred u slavu! Za Kralja i Otadžbinu!... Živeo Beograd!“ B. Nušić, *Retorika*.“

u svim bitkama pokazali kao veoma hrabri vojnici".¹⁰⁵

- U *Šehiću* i *Valenti* također je posvećen prostor herojstvu u vojsci Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu,¹⁰⁶ ali ovdje su autori uspjeli prebaciti naglasak na kritičko razmišljanje o sredstvima rata.

Kritički pristup tematici Prvog svjetskog rata

- U *Pejiću 07*, *Pejiću 06* i *Hadžiabdiću* ne stvara se kritički stav prema samom ratu, a pozitivne slike hrabrosti i herojstva odnose se samo na jednu od strana u ratu.
- Udžbenici *Šehić* i *Valenta* su drugačiji. Osim davanja procjene hrabrosti bosanskohercegovačkih vojnika, autori su jasno ukazali na brutalnost ratovanja, na pojavu pobune među vojnicima, dezertiranja i vlastitog sakaćenja.¹⁰⁷ U svim navedenim udžbenicima autori se dovoljno jasno pozivaju na njegovanje tradicije „herojstva u ratu“, što vjerojatno predstavlja zajedničku karakteristiku tradicije u Bosni i Hercegovini i susjednim državama. Ali razlike u navedenim udžbenicima isto tako jasno dokumentiraju da je u udžbeniku moguće pokazati poštovanje prema nekoj tradiciji i istodobno o njoj govoriti s pacifističkog gledišta, koje dobija na značaju početkom 21.

stoljeća. Na strani 53., u *Valenti* je prikazan britanski vojnik u Prvom svjetskom ratu kako daje vodu ranjenom njemačkom vojniku. A tekst glasi: „Njemačka je već na pragu sloma i poraza u ratu. To je država koja je bila najglasnija u pozivu na rat kako bi ostvarila svoje ciljeve. U diskusiji u razredu analiziraj da li je njemački vojnik za to odgovoran? Kakva su sve mogla biti njegova razmišljanja? Što je mogao razmišljati britanski vojnik? Zašto nije ubio zarobljenika? Kakve su njegove pobude pomaganja neprijateljskom vojniku? Šta se iz svega može zaključiti? Jesi li ti spreman na empatiju?“

- Mada se autori u *Ganibegoviću* i *Matkoviću* bave temom Drugog svjetskog rata, ne grade kritički stav prema ratu. Osim navoda o tome kolika je, sveukupno, cijena rata, što se, međutim, može naći u bilo kojem od udžbenika u poglavljima o Drugom svjetskom ratu, ne razvija se izrazito kritičko gledište prema sredstvima rata. Što se tiče razdoblja od 1992. do 1995. godine, u *Ganibegoviću* je data pozitivna procjena vojnih „obrambenih snaga“.¹⁰⁸ U *Matkoviću* je obrađen rat protiv Hrvatske 90.-ih godina prošlog stoljeća, i naglašene su vojne aktivnosti hrvatske vojske kao opravdanog sredstva za „oslobađanje“ teritorija koje su okupirali Srbi.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Vidi *Hadžiabdić* str. 44. Mada se ova izjava očigledno odnosi na Bosance i Hercegovce, pitanje postavljeno na strani 49. - „Gdje su sve ratovali Bošnjaci i kakvi su vojnici bili?“ – prebacuje naglasak na procjenu hrabrosti bošnjačkih vojnika u Prvom svjetskom ratu.

¹⁰⁶ Vidi *Šehić* str. 83. : „Bosanci i Hercegovci su još iz osmanskog perioda bili poznati kao izuzetni ratnici...“ i *Valenta* str. 57: „Sudionici rata, koji su imali priliku vidjeti Bosance u boju, opisali su ih kao hrabre, odlučne i požrtvovane borce, s besprijekornom disciplinom i odanosti.“

¹⁰⁷ Vidi *Valenta* str. 56.-59., gdje je u dijelu pod naslovom: „U vrtlogu rata“ sadržano mnogo informacija u formi kazivanja očevidaca, kratkih izvjava i kratkog životopisa bosanskog vojnika u Prvom svjetskom ratu, Ivana Merca, kroz citate iz dnevnika vođenog na talijanskom ratištu, primjerice, u sljedećoj izvaji: „Zašto sve to propada, nestaje, zašto i mi ginemo, za nama opet generacije!“ Vrlo inspirativno djeluje i odjeljak „Glas iz prošlosti“ (str. 59.), gdje autor daje citat iz ratnog dnevnika I. Merca, na čijem kraju postavlja nekoliko pitanja: „O strahotama ratnih stradanja na Italijanskom frontu pisao je Ivan Merz u svom dnevniku. Evo jednog zapisa od 19. juna 1918: „Ovdje je ležao jedan teško ranjeni talijanski časnik. Jaukao je od boli. Tako je uzdisao više od jednog sata. Dadoh ga prenijeti natrag do kote 1580, gdje je bila jedna mala stanica za prvu pomoć. Nikad neću zaboraviti njegov zahvalni pogled i stisak njegove krvave ruke. Bio je krasan mladić. Učiniti djelo ljubavi čovjeku koji trpi temelj je svakog duhovnog života.“ Možeš li zamisliti strahote Italijanskog fronta? Kako ovaj Bosanac postupa prema neprijateljskom vojniku? Da dođeš u takvu situaciju, da li bi postupio isto?“ Vidi i *Šehić* str. 84., gdje je cijela stranica posvećena primjerima dezertiranja iz vojske, pobuni i sličnim temama, s fotografijom koja prikazuje bosanskohercegovačke ratne invalide. Vidi, primjerice, stranu 84.: „Stivo za obradu. Od prvih dana rata, u svim armijama postojali su pokušaji sabotiranja ratnih napora. Narodnom pseudomedicinom izazivani su simptomi pred kojima su vojni ljekari bili nemoćni (zaraženost očiju trahomom, sakaćenje prstiju, podizanje temperature jedenjem sirovog krompira, pucanje na sebe kroz hljeb da ne ostane trag baruta...). Na taj način mnogi su postajali trajni invalidi, ne ulazeći u evidencije, i bez prava na zbrinjavanje. Bogatiji i obrazovaniji simulirali su bolesti i vukli se po bolnicama, što je bilo moguće uz veze i podmićivanja u vojnoj komandi. O takvim slučajevima saznavalo se najčešće iz anonimnih prijava. Dok su jedni nastojali da izbegnu vojnu obavezu po svaku cijenu, druge je slučajnost odvela na front.“

¹⁰⁸ Vidi *Ganibegović* str. 126.: „Patriotska Liga organizirano je djelovala kao preventiva na događaje koji su trebali da uslijede, poslije proglašenja tzv. Srpskih autonomnih oblasti. Patriotska Liga okupljala je provjerene rodoljube, koji su svjesno stali u borbene redove za odbranu suvereniteta svoje domovine.“

¹⁰⁹ Vidi *Matković* str. 127., odlomak koji je već citiran u fusnoti broj ⁸¹.

Skrivene poruke

Na kraju, treba kritizirati i postojanje „skrivenih poruka“ u tekstu, jer definitivno ometaju proces razvoja kritičkog razmišljanja. Već je ovdje spominjano stvaranje skrivenih poruka putem jezika (odlomak 2.). Tako je analitičarka naglasila da se i u *Matkoviću* i u *Ganibegoviću* nalazi znatan broj skrivenih poruka stvorenih jezičnim sredstvima. Analitičarka je ukazala i na korištenje povijesne terminologije, kroz citiranje primjera izraza „genocid“, gdje se skrivene poruke otkrivaju korištenjem (ili izbjegavanjem) ovog izraza za opisivanje određenih povijesnih događaja u više udžbenika.

Sada se, međutim, analitičarka bavi raščlambom onih skrivenih poruka do kojih dolazi kada autori udžbenika pomiješaju značenja povijesnih činjenica i njihova tumačenja. Ovaj problem postaje još gori na mjestima gdje autori u tekstu ne pojašnjavaju čitateljima što je tumačenje, a što činjenično stanje. Svaka razrada opisa već predstavlja tumačenje, ali je razlika ako autor pokušava prikazati činjenice iz više kutova i ako namjerno vrši procjenu i određuje neke povijesne događaje samo s jedne točke gledišta.

Primjer: skrivene poruke o globalizaciji

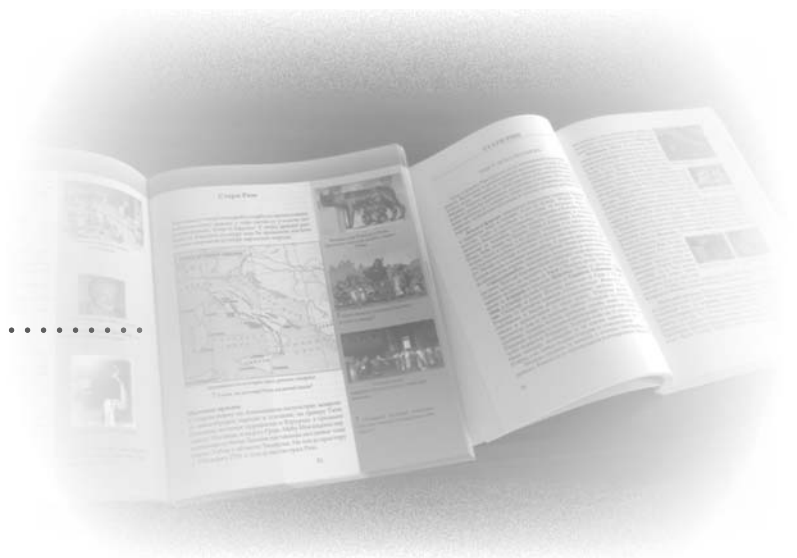
Ukratko ćemo prodiskutirati dva primjera koji se odnose na proces globalizacije nakon 1945. godine. U *Ganibegoviću* i *Pejiću 07* (a i *Pejiću 06*) autori su se bavili ovim procesima kroz gledište koje predstavlja globalizaciju nakon 1945. godine, kao sredstvo kojim se koriste veće i moćnije države protiv manjih država. Ovakva je procjena data u oba udžbenika glede razvoja situacije na teritoriju bivše Jugoslavije 90.-tih godina prošlog stoljeća. Analitičarka ne smatra da u udžbenicima povijesti treba izbjegavati diskusiju o uspjehu ili porazu vojne intervencije međunarodnih snaga na ovom području; naprotiv, svaka kritička procjena ovih i sličnih aktivnosti može biti veoma potrebna tema u današnjim udžbenicima povijesti. Međutim, radi se o tome da je u oba udžbenika dat samo jednostran i samoopravdavajući prikaz, u kojem su manje države (Bosna i Hercegovina ili Srbija) prikazane kao žrtve imperijalističkih ambicija moćnijih država, koje se kriju iza maske globalizacije.¹¹⁰

¹¹⁰ Vidi *Ganibegović*, koji u uvodu u udžbenik („Obilježje epohe“) na strani 3. objašnjava ulogu Ujedinjenih naroda: „Poučeni iskustvom ratnih razaranja i stradanja stanovništva poslije Drugog svjetsko rata, većina neriješenih ili novonastalih problema trebalo je da se rješava mirnim putem. U tom smislu stvorene su razne međunarodne organizacije, od kojih su najpoznatije Ujedinjene nacije, koje su trebale da intervenišu na onim mjestima za koje se smatralo da se ne može naći drugo rješenje. Na žalost i takve organizacije potpale su pod uticaj i zavisnost od velikih sila koje su svojim djelovanjem štatile svoje interese i ne tako rijetko donosile pogrešne odluke na štetu malih naroda.“ Usporedi s udžbenikom *Pejić 07*, gdje se u dijelu udžbenika: „Globalizacija, Balkan i mjesto Srba“ daje sljedeće objašnjenje na strani 201.: „Poslije raspada Varšavskog vojnog bloka mnogi svjetski „moćnici“ smatraju da je osnovni cilj novog svjetskog poretka **hegemonija**, iako se deklarativno zalažu za demokratiju, očuvanje ljudskih prava i da su jednostavno dužni, gdje je, po njihovoj procjeni, ovo ugroženo da intervenišu u korist humanosti. Zato se i pojavljuju „mirovne“ misije međunarodnih snaga, koje djeluju u tom pravcu. Faktički dolazi do „sudara“ sa stvarnošću. Stoga su u pravu oni teoretičari koji tvrde da je globalizam, ustvari, **plansko uspostavljanje vlastitih političkih, ekonomskih i vojnih pozicija**“. Isti se citat nalazi u *Pejiću 06* na strani 239.

4

Kvantitativni i strukturalni aspekti¹¹¹

- *Omjer prikazivanja povijesnih razdoblja*
- *Omjer prikazivanja svjetske i europske, odnosno, nacionalne povijesti*
- *Struktura i kompozicija udžbenika*

¹¹¹ Vidi tabelarni prikaz u Dodatku ovom dokumentu, Odlomak 5.1, u kojem je data detaljna raščlamba kvantitativnih podataka o udžbenicima. Napomena: podaci u postocima, u odlomku 4.1. prikazani su u zaokruženim brojkama, kako bi procjena bila očiglednija. Za izvorne podatke vidi tabelu u Dodatku.

4.1. Omjer prikazivanja povijesnih razdoblja

Osim *Matkovića*, u kojem prikazivanje povijesti počinje razdobljem nakon Prvog svjetskog rata, svi ostali udžbenici počinju s prikazivanjem povijesti od kraja 19. stoljeća. Tako se povijest dijeli na sljedećih pet glavnih razdoblja: 1878.-1914. (razdoblje prije Prvog svjetskog rata), Prvi svjetski rat, razdoblje između dva svjetska rata, Drugi svjetski rat i razdoblje nakon 1945. godine. Ako ne uzmemo u obzir dijelove udžbenika u kojima se spominje raspad Jugoslavije,¹¹² prikazivanje ostalih povijesnih razdoblja je uglavnom ravnomjerno zastupljeno. Ovdje, opet, izuzetak čini *Matković*, koji najveći naglasak stavlja na razdoblje između dva svjetska rata (42%); možda je uzrok toga činjenica da u udžbeniku nije obrađena povijest prije Prvog svjetskog rata i Prvi svjetski rat.

U svim ostalim udžbenicima postoji samo mala razlika u zastupljenosti prikazivanja povijesnih razdoblja:

- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* glavni akcent je stavljen na poglavlja u kojima je obrađena povijest Drugog svjetskog rata (22%), dok su ostala razdoblja zastupljena sa 11% - 21%.
- U *Pejiću 07* prikazivanje povijesti Prvog svjetskog rata blago preteže (21%), a u *Pejiću 06* prikazivanje povijesti između dva svjetska rata (20%).
- U *Šehiću*, *Hadžiabdiću*, *Valenti* i *Ganibegoviću* glavni akcent je stavljen na razdoblje između dva svjetska rata (24% - 30%).
- U *Šehiću* i *Valenti* postotak zastupljenosti ostalih razdoblja varira od 16% - 20% odnosno 14% - 20%, a u oba udžbenika kao druga po naglašenosti prikazana je povijest nakon 1945. godine (20%).
- U *Hadžiabdiću* i *Ganibegoviću* zastupljenost ostalih povijesnih razdoblja ravnomjerna je (varira

između 12% -19% odnosno 13% - 19%), dok je u oba udžbenika druga po naglašenosti tema Drugog svjetskog rata.

- U *Matkoviću* je, također, obrađen Drugi svjetski rat (17%) i povijest nakon 1945. godine (18%) na razmjerno ravnomjeren način.

4.2. Omjer prikazivanja svjetske i europske, odnosno nacionalne povijesti

Gdje se nalaze glavne prostorno-referentne točke u udžbenicima? Analitičarka u ovom dijelu postavlja razliku između prikazivanja svjetske i europske, odnosno nacionalne povijesti. Svjetska i europska povijest nisu dalje precizirane. Umjesto toga pod ovim terminom ovdje se podrazumijeva povijest svih ostalih dijelova svijeta i Europe, koji ne pripadaju bivšoj Jugoslaviji, odnosno Balkanu. Otud se termin „nacionalna povijest“ u ovom dokumentu odnosi na sve dijelove u kojima je obrađena povijest onih teritorija koji su, tijekom 20. stoljeća, bili dijelovi zajedničke jugoslavenske države, sa teritorijem Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije.¹¹³

U poredbi s generacijom udžbenika povijesti pisanih sredinom 90.-ih godina prošlog stoljeća,¹¹⁴ u svim raščlanjenim udžbenicima vidan je znatan zaokret s nacionalne povijesti ka svjetskoj i europskoj povijesti. Dok je u udžbenicima povijesti, objavljenim sredinom 90.-ih godina, dat omjer od 40% - 60% (svjetska i europska u odnosu na nacionalnu povijest), u novijim generacijama udžbenika ovaj je omjer obrnut, i uglavnom dat u omjeru 60% - 40% (svjetska i europska u odnosu na nacionalnu povijest).

¹¹² Proces raspada Jugoslavije ni u jednom od udžbenika nije obrađen kao posebno povijesno razdoblje, već se analitičarka njime odvojeno bavi, tako da je raščlamba Odjeljka 3.3 posvećena ovom konkretnom pitanju.

¹¹³ Za odvojenu raščlambu termina „nacionalna povijest“, vidi pasus 3.2.

¹¹⁴ Usporedi s raščlambom udžbenika povijesti objavljenih sredinom 90.-ih godina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji: Heike Karge, „Geschichtsbilder im postjugoslawischen Raum“, Internationale Schulbuchforschung 4/1999, str. 315.-337., naročito str. 336.

- U *Valenti* se najočiglednije vidi porast razine svijesti o važnosti procesa integracije i globalizacije u povijesti 20. stoljeća. U udžbeniku je stalno održavan odnos 60% - 40% u svakom od povijesnih razdoblja, tako stavljajući u svakom razdoblju glavni naglasak na svjetsku i europsku povijest.¹¹⁵
- *Hadžiabdić* i *Šehić* sadrže jedno povijesno razdoblje (povijest prije Prvog svjetskog rata) koje je obrađeno tako da preteže prikazivanje nacionalne povijesti (30% - 70% i 40% - 60%), dok u svim ostalim povijesnim razdobljima jasno preteže prikazivanje svjetske i europske povijesti.¹¹⁶
- U *Ganibegoviću*, objavljenom prije usvajanja „*Smjernica*“, vidna je prevaga nacionalne povijesti u poglavljima u kojima je obrađen Prvi i Drugi svjetski rat (35% - 65% i 45% - 55%), dok je u ostalim razdobljima postotak prikazivanja svjetske i europske povijesti veći od postotka prikazivanja nacionalne povijesti.
- U *Matkoviću* je veća zastupljenost prikazivanja nacionalne povijesti u razdoblju između dva svjetska rata (40% - 60%), dok je u ostalim razdobljima vidan obrnut odnos u korist svjetske i europske povijesti (60% - 40%).
- U *Pejiću 07* jasno se vidi da prikazivanje nacionalne povijesti preteže, i to u poglavljima u kojima su obrađena razdoblja prije Prvog svjetskog rata, te Prvi i Drugi svjetski rat (40% - 60%, 40% - 60% i 45% - 55%). U prikazivanju razdoblja između dva svjetska rata, u udžbeniku je u jednakim omjerima obrađena svjetska i nacionalna povijest. Usmjeravanje na svjetsku i europsku povijest primjetno je u razdoblju koje se odnosi na tijek događaja, koji su uslijedili poslije 1945. godine (70% - 30%).
- U *Pejiću 06*, koji je neposredno prethodio udžbeniku *Pejić 07*, u

manjoj mjeri preteže prikazivanje nacionalne povijesti u poglavljima u kojima je obrađena povijest prije Prvog svjetskog rata i Drugi svjetski rat (40% - 60%, 45% - 55%), dok je u ostalim poglavljima akcent stavljen na svjetsku i europsku povijest.

Objedinjenost prikazivanja svjetske i europske s nacionalnom poviješću

I na kraju, kratko zapažanje u svezi s pitanjem o tome, je li svjetska-europska i nacionalna povijest po strukturi objedinjena ili između njih postoji jasna podjela. „Po strukturi“ se isključivo odnosi na kompoziciju poglavlja, njihov sastav u smislu objedinjenoga ili razdvojenoga prikazivanja svjetske od nacionalne povijesti.

- U *Hadžiabdiću*, *Valenti*, *Šehiću* i *Ganibegoviću* postoji zato strukturalna podjela na svjetsku - europsku i nacionalnu povijest. U svim povijesnim razdobljima ove su teme obrađene u odvojenim poglavljima.
- U *Pejiću 07* i *Pejiću 06* Prvi svjetski rat i Drugi svjetski rat strukturalno su obrađeni na nešto objedinjeniji način. Ovdje je svjetska i nacionalna povijest oba rata obrađena u dva objedinjena poglavlja, koja su, međutim, podijeljena u manje cjeline, u kojima su posebno obrađeni određeni aspekti iz svjetske i nacionalne povijesti. Tako su ovi prikazi, mada nešto objedinjeniji po strukturi, ipak odvojeni po sadržaju.
- I prikazi u *Matkoviću* se na prvi pogled čine objedinjeniji. Izuzevši prikazivanje povijesti nakon 1945. godine, ta se objedinjena struktura proteže kroz gotovo sva povijesna razdoblja. I ovdje je taj objedinjeni pristup isprekidan dosljedno odvojenim prikazivanjem svjetske i nacionalne povijesti u manjim cjelinama, na koje su poglavlja podijeljena.¹¹⁷

¹¹⁵ Samo se u *Valenti*, u poglavlju u kojem je obrađena povijest prije Prvog svjetskog rata, vidi jednaka postotna zastupljenost s jednakom kvantitativnom raspoređenošću stranica koje se odnose na svjetsku i europsku, te nacionalnu povijest.

¹¹⁶ Izuzevši razdoblje Drugog svjetskog rata u *Šehiću*, gdje je dat jednak postotak stranica. U *Hadžiabdiću* je najviše prikazana svjetska i europsku povijest u poglavlju u kojem je obrađena povijest nakon 1945. godine (80% - 20%).

¹¹⁷ Izlazeći izvan okvira raščlambe u ovom odlomku, analitičarka ipak želi naglasiti da je, u smislu sadržaja i gledišta skupine autora, cijeli pristup udžbeniku definitivno etnocentričan. U uvodu na strani 7., tako, piše: „...U svakoj se cjelini posebnim temama obrađuju i zbivanja u Europi i svijetu koja su uticala na povijest hrvatskog naroda. To su samo kraći pregledi nužni za razumijevanje bitnih zbivanja u prošlosti hrvatskoga naroda.“ Vidi *Matković* str. 7.

4.3. Struktura i kompozicija udžbenika

Zaključak je da su udžbenici povijesti, objavljeni 2007. godine za korištenje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, po strukturi i sastavu mnogo bolji u odnosu na starije generacije udžbenika.¹¹⁸ Utjecaj *Smjernica* je očigledan, jer je, barem djelomice, primjetan napredak u sastavljanju udžbenika; od „udžbenika“ u bukvalnom smislu te riječi, do „radnih sveski“.

Struktura udžbenika prije usvajanja *Smjernica*

Udžbenici objavljeni 2006. godine, tj., prije usvajanja *Smjernica* (*Ganibegović, Pejić 06*), neizmijenjena su izdanja udžbenika, koji su odobreni i objavljeni za školsku 2003./04. godinu, i bukvalno su udžbenici, u potpunosti ispunjeni tekstem autora.

- U *Ganibegoviću* nije dobro uspostavljen odnos između teksta autora i nastavnog materijala, gdje je tekst dominantna komponenta udžbenika. Tako je tekst autora veoma dugačak i bez odgovarajuće strukture. Osim toga, korištenje samo crne, bijele i sive boje, otežava orijentiranje kroz udžbenik.¹¹⁹ Sva poglavlja počinju kratkim uvodom autora, koji daje sažetak teksta za to poglavlje. Na kraju svakog poglavlja nalazi se popis pitanja koja, uglavnom, upućuju na ponavljanje informacija koje su prethodile u tekstu. Nikakvi izvori se ne spominju u ovom udžbeniku, a mali broj grafičkih prikaza, zemljovida i tabela, uvrštenih u poglavlja, ispod sadrže potpise, ali bez navođenja izvora. Glede toga ne postavlja se nikakvo pitanje ni zadatak.

- U *Pejiću 06* ima više grafičkih prikaza i zemljopisnih zemljovida u boji, ali je odnos teksta i popratnoga materijala opet problematičan: udžbenik *Pejić 06* uglavnom se sastoji od neprekinutog niza tekstova autora. U poglavlja nisu uvršteni ni izvori ni kronološke tabele, a ne nalazimo ih ni na kraju udžbenika.¹²⁰ Pitanja, koja se odnose na informacije date u tekstu autora, nalaze se na početku, u sredini i na kraju svakog poglavlja, uz male zemljovide, grafičke prikaze i fotografije.

- I *Matković* je izdat prije usvajanja *Smjernica*, ali se vidi nešto bolja kvaliteta u strukturi i sastavu udžbenika. Usprkos neumjerenoj zastupljenosti dugačkih i, ponekad, strukturiranih tekstova ove skupine autora, u udžbeniku su korištene različite boje koje ukazuju na određenu vrstu zadatka ili informacije, pa se čitatelju lakše snalaziti u tekstu.¹²¹ Mnogobrojni grafički prikazi, fotografije, karikature i zemljovidi u udžbeniku tiskani su u boji, te tako razbijaju - u strukturalnom smislu - inače preduge tekstove autora.

Zadaci i pitanja, također uvršteni u tekst na kraju svakog poglavlja, nisu isključivo usmjereni na puko ponavljanje gradiva datog u tekstu autora. Odjeljak „Pročitajte“, koji je uvršten u mnoge dijelove udžbenika, sadrži izvore koji su bitni za datu temu, uz informacije i pitanja za učenike. Na kraju udžbenika nalazi se kronologija važnijih zbivanja i popis manje poznatih riječi i izraza, ali popisa korištene literature, kao i u *Ganibegoviću* i *Pejiću 06*, nema.

¹¹⁸ Među prvim od glavnih kriterija, uzetih iz *Smjernica* i prema kojima je vršen pregled udžbenika, bilo je korištenje didaktičkog materijala, gdje je tražen i kvantitativni odnos između teksta i didaktičkog materijala. Kao drugi, analitičarka je provjeravala jesu li povijesni izvori i kronološke tabele uvršteni u nastavne jedinice. I na kraju, analitičarka je pregledala dodatke udžbenika (popis korištene literature, popis manje poznatih riječi i izraza). Analitičarka je radila samo na udžbenicima, ne uzimajući u obzir dodatke udžbeniku, kao što su: radni listovi, priručnik za nastavnike, itd.), koje nije imala na raspolaganju.

¹¹⁹ Cijeli je udžbenik tiskan samo u crnoj i bijeloj boji, osim nekoliko stranica u sredini (između strane 80. i strane 81. nalazi se 16 nenumeriranih stranica) gdje su uvršteni brojni grafički prikazi, fotografije i zemljopisni zemljovidi, koji se odnose na različite epohe obrađene u udžbeniku. S tehničke strane, zemljovidi su toliko maleni, da je nemoguće pročitati tekst ili oznake na njima. Na kraju udžbenika nalazi se rječnik manje poznatih riječi i izraza, kronološka tabela događaja i popis kratica; bibliografskih podataka nema.

¹²⁰ U *Pejiću 06* popis manje poznatih riječi i izraza nalazi se na kraju udžbenika, dok popisa korištene literature nema.

¹²¹ Primjerice, nastavna jedinica: „Priprema“, koja se nalazi na samom početku svakog poglavlja, u ružičastoj je boji; nastavne jedinice: „Zadaci“ i „Razmislite“ obojene su žutom bojom.

Struktura udžbenika nakon usvajanja *Smjernica*

Najveća razlika između udžbenika objavljenih prije i poslije usvajanja *Smjernica*, kao što je u prethodnom tekstu navedeno, sastoji se u usmjerenju ovih drugih ka mnogo kompaktnijoj strukturi radne sveske. Pod terminom „radna sveska“ podrazumijeva se uravnotežen odnos između teksta i pratećega materijala, dakle sastoji se od kratkog teksta autora i izvora, upotpunjenih čitavim nizom različitih zadataka i pitanja, koji ne moraju samo upućivati na tekst u udžbeniku, već i na grafičke prikaze, zemljovide, fotografije, karikature ili tabele.

Dva primjera uspješno izrađenih radnih sveski

U ovom pogledu, *Šehić* i *Valenta* su izvanredni. Obje su radne sveske, to u pravom smislu te riječi.

- *Šehić* se sastoji od konciznih tekstova autora, popraćenih raznim vrstama nastavnog materijala na često približno jednakom broju stranica na kojem se pojavljuje i tekst autora. Na početku svakog poglavlja navodi se kratka informacija o značajnim ljudima (koji nisu isključivo političari) iz obrađenoga povijesnog razdoblja; tu je data i kratka kronologija događaja. Poglavlja imaju veoma dobru strukturu, sa različitim tekstovima, informacijama, zadacima i pitanjima, koji se lako prepoznaju prema bojama.¹²²

Zadaci za učenike ne samo da su različiti, već i često prilagođeni uzrastu učenika, kako bi potaknuli njihov interes za istraživanje povijesnih podataka.¹²³ Pitanja se djelomice odnose na informacije date u tekstu, ali ne isključivo.¹²⁴ Na margini stranica udžbenika objašnjene su manje poznate riječi i izrazi. Na kraju udžbenika nalazi se opsežan popis korištene literature, s dokumentima koji potječu iz Beograda, Zagreba, Sarajeva i sa drugih strana.

- U *Valenti* su autorski tekstovi još kraći, a ono što udžbenik čini izuzetnim je raznovrsnost načina na koji je nastavni materijal raspoređen i korištenje različitih vrsta materijala. Ovaj je udžbenik jedinstven i po tome što tekst i nastavni materijal više nisu razdvojeni, mada su jasno bojom određeni.¹²⁵ Umjesto toga, ne samo da su jednako zastupljeni, već naizmjenice prate jedni druge kroz svako poglavlje. Čitatelj će naći izvore, slike i ostali nastavni materijal na početku, u sredini ili na kraju svakog poglavlja (obično i na svima).

Pitanja i zadaci koji se na njih odnose, proširuju osnovne informacije i gledišta data u tekstu. Tako se u *Valenti* smjenjuju gledišta, a riječ se daje suvremenima događaja i drugim svjedocima,¹²⁶ znamenitim ljudima i „običnom čovjeku“,¹²⁷ otkrivaju se neobične pojedinosti¹²⁸ i mnogostruka viđenja,¹²⁹ uz primjenu raznih pisanih izvora, grafičkih prikaza, karikatura, zemljopisnih zemljovida i tabela.

¹²² Autori koriste određene boje za određenu vrstu teksta, kao primjerice: relativno kratak tekst autora tiskan je crnom bojom, potpisi ispod grafičkih prikaza plavom, naslovi punim plavim slovima, a izvori u poglavljima i radnim tekstovima („Štivo za obradu“) crvenom bojom.

¹²³ Zadaci se kroz cijeli udžbenik razlikuju, a u njih primjerice spada sastavljanje kronološkoga popisa događaja ili slagalice. Autori su uvrstili i to da učenici uče preko popunjavanja tabela i dijagrama, pomoću karikatura i slika (poredba i raščlamba).

¹²⁴ Na mnogo raznih mjestima od učenika se traži da iskažu svoje dojmove o napisanom tekstu ili izvoru (primjerice: „Izrazite svoj utisak o pročitanoj štivu.“ na strani 41.).

¹²⁵ Vidi u uvodu pasus: „Kako se služiti udžbenikom?“ (*Valenta* str. 6.), gdje su ukratko objašnjene različite vrste materijala i sam tekst, i gdje su predstavljeni svaki svojom bojom.

¹²⁶ U mnogim didaktičkim nastavnim jedinicama, nazvanim: „Glas iz prošlosti“, naveden je povijesni izvor ili su citirane riječi očevidaca datih događaja, uz pitanja i zadatke autora ovog udžbenika. Pored toga, u *Valenti* su uvrštene izjave mnogih suvremenika o događajima, što se prepoznaje po bijeloj boji.

¹²⁷ U nastavnoj jedinici pod naslovom: „Velikani iz sjene“, ukazuje se na „obične ljude“ vinovnike velikih povijesnih događaja, a u nastavnoj jedinici: „Protagonisti vremena“, istaknuti su ljudi koji su imali izuzetno značajnu ulogu u određenim povijesnim razdobljima i određenim povijesnim događajima.

¹²⁸ U nastavnoj jedinici pod naslovom: „Neobične priče“, ukazuje se na neke pikantne, malo poznate, a, za učenike, intrigantne pojedinosti iz povijesti; data je, primjerice, životopisna bilješka i informacija o dvostrukom agentu iz Drugog svjetskog rata, Margareti Zele (Mata Hari). Vidi *Valenta* str. 43. (konkretno za ovaj primjer, vidi i u *Šehiću* str. 56.).

¹²⁹ U nastavnoj jedinici pod naslovom: „Dvije strane medalje“, za koju je u uvodu dato sljedeće objašnjenje: „Kako se neki događaj može tumačiti na dva ili više načina, saznat ćete u ovoj rubrici. Kao što svaka medalja ili novčić imaju dvije strane koje ne možemo istovremeno vidjeti, tako i neki događaj ima svoje različite strane i tumačenja.“ Vidi *Valenta* str. 6.

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

Na margini stranica datog poglavlja objašnjene su manje poznate riječi i izrazi, a na kraju svakog poglavlja je projekt za učenike. Na samom kraju udžbenika nalaze se manje poznate riječi i izrazi, popis korištene literature i kratka informacija o autoru.

ove knjige. Na kraju je naveden popis nepoznatih riječi i izraza, te literatura.

Daljnji utjecaj *Smjernica*

- Udžbenici *Hadžiabdić* i *Pejić 07* nisu ni blizu strukturi „radne sveske“ u stupnju u kojem su to *Valenta* ili *Šehić*, jer odnos između teksta i nastavnog materijala pokazuje da količina teksta daleko premašuje korišteni materijal. Ipak je i ovdje primjetna jaka orijentacija ka *Smjernicama*.

Struktura cijelog udžbenika *Hadžiabdić* tako je postavljena da čitatelju omogućava lako snalaženje, tako što nudi koncizne tekstove, jasno označene dodatne informacije, izvore, pitanja i objašnjenja novih pojmova, koji se pojavljuju u tekstu. Osim toga, različite vrste materijala i informacija se u *Hadžiabdiću* lako prepoznaju zahvaljujući različitim bojama. Na kraju svakog poglavlja nalazi se sažetak, pregled važnijih pojmova, ličnosti i događaja iz tog razdoblja. Gotovo svaka stranica ilustrirana je slikama ili grafičkim prikazima, ali uglavnom bez zadataka ili pitanja u svezi s tom jedinkom. Udžbenik se završava popisom korištene literature.

- U *Pejiću 07* vidna su znatna poboljšanja u poredbi s prethodnim udžbenikom, *Pejićem 06*. Struktura poglavlja u *Pejiću 07* mnogo je jasnija, olakšavajući čitatelju snalaženje u knjizi. Novi su pojmovi objašnjeni na margini stranice na kojoj se spominju, a tu su, označene različitim bojama, i razne slike, dodatne informacije, povijesni izvori i nadnevc. Na kraju svakog poglavlja sažeta je kronologija značajnih događaja.

Međutim, počevši od poglavlja koje govori o razdoblju između dva svjetska rata, dužina teksta stalno raste na račun nastavnog materijala. U ovom dijelu udžbenika dominira slabo strukturiran, neprekinuti tekst autora. Time ovi dijelovi mnogo gube na kvaliteti u strukturalnom smislu, što nije značajka prethodnih dijelova

5

Dodatak

- *Podjela povijesnih razdoblja u udžbenicima / veza između svjetske i nacionalne povijesti u svakom od povijesnih razdoblja*
- *Grafički prikaz žena u udžbenicima*
- *Popis raščlanjenih udžbenika*
- *Kratice*
- *Smjernice*

5.1. Podjela povijesnih razdoblja u udžbenicima/veza između svjetske i nacionalne povijesti u svakom od povijesnih razdoblja

	Ukupan broj stranica	Razdoblje prije I. svjetskog rata (%) ¹³⁰	I. svjetski rat (%)	Razdoblje između dva rata (%)	II. svjetski rat (%)	1945 -1989/90. (%)	Raspad Jugoslavije - rat u BiH (%)
<i>Valenta</i>	195	16% %(50/50)	14% %(54/44)	24% %(62/38)	17% %(59/41)	20,5% %(60/40)	1%
<i>Hadžiabdić 07</i>	144	16% %(30/70)	12,5% %(61/39)	28% %(66/34)	19% %(56/44)	17% %(80/20)	2%
<i>Šehić</i>	245	19% %(39/61)	15% %(67/33)	24% %(63/37)	16% %(50/50)	20% %(65/35)	1,5%
<i>Ganibegović</i>	144	13% %(63/47)	17% %(36/64)	30,5% %(62/48)	19% %(45/55)	14,5% %(62/48)	1%
<i>Matković</i>	141	-	-	42,5% %(38/62)	17% %(63/37)	18% %(60/40)	7%
<i>Pejić 07</i>	209	21 % % 40/60	11 % % 40/60	16 % % 50/50	22 % % 45/55	19 % % 70/30	4 %
<i>Pejić 06</i>	250	19% %(40/60)	12% %(55/45)	20% %(61/39)	22% %(47/53)	18% %(60/30)	4%

5.2. Grafički prikaz žena u udžbenicima¹³¹

Analitičarka je pokušala utvrditi koje se ženske osobe spominju u udžbenicima, u sferi svjetske i europske, odnosno nacionalne povijesti, pa ih je podijelila na:

- grafički prikaz žena u domeni političke i vojne povijesti, i
- grafički prikaz žena u sferi društvene i kulturološke povijesti.

¹³⁰ Statistički podaci u zagradi odnose se na postotak zastupljenosti informacija iz svjetske i europske povijesti (brojka lijevo) odnosno nacionalne povijesti (brojka desno).

¹³¹ Pod „grafičkim prikazom“, analitičarka podrazumijeva fotografije i slike. Nisu uvršteni prikazi u kojima se vidi „maša ljudi“ nego samo oni na kojima se pojavljuje jedna ili najviše pet osoba. Analitičarka je svaki pojedinačni prikaz računala kao samo jednu stavku, bez obzira na to koliki se broj žena na njemu vidi. Uračunati su i prikazi sa političarima i njihovim suprugama, mada je jasno da je naglasak stavljen na mušku polovicu bračnog para.

Tabela: Grafički prikaz žena u udžbenicima

Udžbenik	Žene u domeni političke i vojne povijesti	Žene u domeni društvene i kulturološke povijesti	Broj žena koje se spominju u udžbeniku, ukupno
<i>Ganibegović</i>	-	Marija Kiri Žena s američkog sela	2
<i>Matković</i>	Savka Dabčević -Kučar	Greta Garbo	2
<i>Pejić 07</i>	Kraljica Viktorija Ruska carska porodica Kralj Aleksandar sa suprugom	Ženski modni stilovi Nadežda Petrović Crnogorka Radnica Djevojčica	8
<i>Pejić 06</i>	Kralj Milan sa suprugom	Građanka (dva puta) Radnica (dva puta) Marija Kiri Isidora Sekulić Djevojčica	8
<i>Hadžiabdić 07</i>	Ana Frank	Maria Curie Tkalje Žena s američkog sela Greta Garbo Valentina Terješkova Rosa Parks Majka Tereza Gabrielle Chanel Florence G. Joyner	10
<i>Šehić 07</i>	Kraljica Viktorija Roza Luksemburg Klara Cetkin Ana Frank	Marija Kiri-Sklodovska Anna Pavlova Mata Hari (M. Zelle) Portret majke Greta Garbo Frida Kalo Calderon Koko Šanel Žena s američkog sela Majka Tereza Valentina Tereškova Poster za film s likom djevojke	15
<i>Valenta 07</i>	Kraljica Elizabeta Margaret Thatcher Indira Mahatma Gandhi Džemal Bijedić sa suprugom	Sufražetkinje Bosanke Bosanka veze Romkinje Margaretha Zelle Ruska carska obitelj Marlene Dietrich Ženska moda Žene kod Berlinskog zida Elizabeth Eckford Valentina Terješkova Jacqueline Kennedy sa Marilyn Monroe Eva-Evita Peron	18

5.3. Popis raščlanjenih udžbenika

- a) **Ganibegović** = Muhamed Ganibegović. Historija – Povijest za osmi razred osnovne škole (treće izdanje). IP "Svijetlost" d.d. Sarajevo 2006
- b) **Hadžiabdić** = Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, Alen Mulić, Vahidin Mehić. Historija. Istorija. Povijest 8. Udžbenik za 8. razred osnovne škole. Bosanska Knjiga. Tuzla 2007
- c) **Matković** = Hrvoje Matković, Božo Goluža, Ivica Šarac. Povijest 8. Udžbenik za VIII razred osnovne škole (treće izdanje). Školska naklada. Mostar 2006
- d) **Pejić 06** = Dr. Ranko Pejić. Istorija za 9. razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2006
- e) **Pejić 07** = S. Tešić, S. Gavrić, R. Pejić. Istorija za 9. razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo 2007
- f) **Šehić** = Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, Alma Leka. Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik sa historijskom čitankom za osmi razred osnovne škole. Sarajevo Publishing. Sarajevo 2007
- g) **Valenta** = Leonard Valenta. Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole. Bosanska riječ. Sarajevo 2007

5.4. Kratice

MoR	= Memorandum o razumijevanju
Smjernice	= Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini, travanj 2005. godine
I. svjetski rat	= Prvi svjetski rat
II. svjetski rat	= Drugi svjetski rat
BiH	= Bosna i Hercegovina
AVNOJ	= Antifašističko v(ij)eće narodnog oslobođenja Jugoslavije
NDH	= Neovisna Država Hrvatska
Sud u Haagu	= Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
NATO	= Sjevernoatlanski savez

5.5. Smjernice

Povjerenstvo za izradbu smjernica
konceptije novih udžbenika povijesti
u Bosni i Hercegovini

SMJERNICE ZA PISANJE I OCJENU UDŽBENIKA POVIJESTI OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA U BOSNI I HERCEGOVINI

travanj 2005. godine

1. Polazne osnove

Polazeći od navedenih preporuka Memoranduma o razumijevanju, preporuka Vijeća Europe o podučavanju povijesti 21. stoljeća (2001/15), preporuka UNESCO-a glede obrazovanja za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir i obrazovanje, u odnosu na ljudska prava i temeljne slobode (Pariz 1974.), te Deklaracije i Cjelovitog okvira djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju, Povjerenstvo je donijelo opće, posebne i pojedinačne smjernice za pisanje udžbenika povijesti, njihovu ocjenu i primjenu;

Sukladno Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju (Službeni glasnik BiH, br. 18/2003), a posebno člancima 3., 4. i 6., ovoga Zakona, te Memoranduma o razumijevanju o uspostavi Povjerenstva za izradbu smjernica za pisanje udžbenika iz predmeta povijesti u Bosni i Hercegovini, potpisanog svibnja 2004. godine, Ministar prosvjete i kulture Republike Srpske, sva županijska ministarstva prosvjete kao i Odjel obrazovanja Brčko distrikta su usvojili dolje navedeni tekst smjernica, čiju su izradbu potpomogli Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, Ministarstvo prosvjete i znanosti Federacije Bosne i Hercegovine.

Udžbenik povijesti proizilazi iz nastavnoga plana i programa.

U izradbi smjernica uvažavane su preporuke Memoranduma o razumijevanju, gdje se ističu ciljevi da:

- 1.1. Učenici dobiju osnovno razumijevanje povijesti sva tri konstitutivna naroda i nacionalnih manjina;
- 1.2. Bosna i Hercegovina bude glavna polazna točka;
- 1.3. Tri konstitutivna naroda i nacionalne manjine budu predstavljeni na nepristran način;
- 1.4. Sporna pitanja propisanog nastavnog plana i programa budu objašnjena na način koji ne vrijeđa, te uvažava osjećanja konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina;
- 1.5. Susjedne države budu predstavljene na nepristran način
- 1.6. Interaktivno učenje i komparativni metodološki pristupi budu primijenjeni prilikom pisanja udžbenika.

2. Opće smjernice za pisanje udžbenika povijesti

- 2.1. Kod pisanja udžbenika, autori bi trebali smanjiti kvantitet informacija koje se odnose na političku povijest, kako kako bi se omogućio veći broj informacija koje bi učenici dobili i kroz druge aspekte povijesti, kao što su; kulturna, društvena, ekonomska i povijest svakodnevnog života.
- 2.2. Udžbenici trebaju biti naučno utemeljeni, objektivni, te usmjereni na stvaranje zajedničkog razumijevanja, pomirenja i mira u BiH.
- 2.3. Kod pisanja udžbenika autori trebaju primjenjivati multiperspektivnost, kako bi omogućili učenicima da se nauče toleranciji. Multiperspektivnost treba biti zastupljena u svim aspektima udžbenika, u tekstovima, ilustracijama i izvorima. Pristup multiperspektivnosti može biti zastupljen u udžbenicima, samim tim što se predstave i drugi pogledi na određenu činjenicu ili događaj.
- 2.4. Nacionalna bi povijest trebala biti predstavljena u regionalnom kontekstu Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, sa primjerima uzetim iz BiH i s odrazom raznolikosti, kao obogaćujućim faktorom.
- 2.5. Tekst i prilozi o susjednim državama zasnivaju se na znanosti, objektivnosti, te toleranciji i multiperspektivnosti.
- 2.6. Pitanja i zadaće za učenike treba formulirati na način koji će poticati kritičko i otvoreno razmišljanje, kao i sposobnosti da se raščlanjuju povijesni procesi. Autori trebaju voditi računa da tekst udžbenika potiče razvoj kritičkog mišljenja učenika, prikazujući povijesne sadržaje iz različitih perspektiva.
- 2.7. Kontroverzne teme trebaju biti navedene u udžbenicima, kako bi bile otvorene za diskusiju. Navesti da postoje različite interpretacije istih povijesnih događaja, uz obavezno navođenje različitih povijesnih izvora.
- 2.8. Kod pisanja udžbenika autori trebaju poštovati ravnotežu između količine tekstva, ilustracija, izvora i zadaća za učenike.
- 2.9. Informacija u udžbenicima treba biti predstavljena tako da omogući interaktivan način rada.
- 2.10. Uopćeno govoreći, jezik koji se koristi u udžbenicima treba biti oslobođen termina i definicija koji navode na mržnju i stvaraju sliku neprijatelja, osobito kada se govori o susjednim državama.
- 2.11. Tekstovi u udžbenicima trebaju biti pisani jezikom prikladnim uzrastu učenika i sposobnostima učenika, kao i obim datuma i događaja u tekstu. Ne bi trebalo pretrpavati tekstove nadnevcima i događajima. Uz to, tekstovi ne bi trebali biti dosadni učenicima; učenje povijesti treba biti zabavno i da podstiče učenje.
- 2.12. Poželjno je da autori primjenjuju komparativne metode u obradi pojedinih nastavnih sadržaja.
- 2.13. Udžbenike povijesti može pisati i skupina autora, koja bi se sastojala od znanstvenih djelatnika i prosvjetnih djelatnika iz prakse.
- 2.14. Svi budući recenzenti udžbenika trebaju ispoštovati smjernice autora.
- 2.15. Iz opće i nacionalne povijesti, potrebno je ravnomjerno obraditi ličnosti koje su obilježile određeno vremensko razdoblje kroz sve aspekte njihova djelovanja (kulture, politike, itd.)
- 2.16. U udžbenicima treba biti zastupljeno nastavno gradivo o ulozi i položaju žena u društvu, kroz različita povijesna razdoblja.
- 2.17. Pri izučavanju hpovijesnih sadržaja, treba obratiti pažnju na hpovijest nacionalnih manjina u BiH.
- 2.18. Udžbenici povijesti moraju biti sukladni sa Ustavom Bosne i Hercegovine;

3. Posebne smjernice za pisanje udžbenika povijesti

Od suvremenog udžbenika povijesti očekuje se ne samo da obrazuje već i da potiče, usmjerava i vodi razvoj učenika. Zajednička jezgra nastavnih planova i programa povijesti treba biti ugrađena u udžbenike. Ove smjernice obavezujuće su za autore i recenzente

Dobar udžbenik povijesti čini:

Skup komponenata (kao što su: udžbenik, radni listovi, priručnik za nastavnike, dokumenti na CD-u, povijesni atlas, dokumentarni filmovi, slajdovi, ostali prateći sadržaji itd..) koji prati nastavni plan i program i pridržava se općih principa kvaliteta (kao što su primjerice, pouzdanost, privlačnost, mogućnost stvaralaštva učenika i nastavnika, itd.).

- 3.1. Udžbenici konceptualno trebaju biti urađeni tako da povijesni izvori budu uvršteni u sadržaj udžbenika za svaku nastavnu jedinicu i da budu raznovrsni.
- 3.2. Udžbenik povijesti raščlanjuje nastavne sadržaje zdatim nastavnim programom i zajedničkom programskom jezgrom.
- 3.3. Uz udžbenike autori su dužni izraditi i priručnik za nastavnike. Priručnik će ponuditi primjere obrade nastavne jedinice, kao i oblik i metod rada, ciljeve, zadaće, rezultate učenja, nastavna sredstva, te minimum didaktičkih sredstava.
- 3.4. Prikaz svakodnevnog života treba biti uključen u sve udžbenike, te ugrađen u povijesna razdoblja.
- 3.5. U udžbenike uvrstiti kronološke tablice.
- 3.6. Didaktički materijali koji prate udžbenike u obradi svake nastavne cjeline trebaju sadržavati pitanja, zadaće, fotografije, ilustracije, slike, grafikone, povijesne zemljovide, itd., i trebaju biti što zastupljeniji u udžbenicima.
- 3.7. Udžbenike povijesti potrebno je dovesti u korelaciju sa srodnim nastavnim predmetima kada je to moguće.
- 3.8. Programska koncepcija udžbenika mora odgovarati uzrastu učenika. U jednoj nastavnoj jedinici nove pojmove treba objašnjavati sukladno uzrastu učenika.
- 3.9. Nastavna građa mora biti u funkciji interaktivnog učenja. Nastavnika stavlja u ulogu koordinatora dijaloške metode. Terminologija koja se koristi u obradi povijesnih sadržaja treba odražavati vrijeme o kome se govori.
- 3.10. Terminologija koja se koristi u obradi povijesnih sadržaja treba odražavati vrijeme o kome se govori.
- 3.11. Uporabe povijesnih zemljovida trebaju adekvatno odražavati povijesnu epohu, koju predstavljaju.
- 3.12. Pravila u izradbi udžbenika povijesti čine strukturirano, povezano i postupno izlaganje povijesnih sadržaja, sa primjerima.
- 3.13. Lakše uočavanje strukture udžbenika povijesti može se postići pomoću različitih grafičkih sredstava – isticanjem bojom, uvlačenja, zgušnjavanja i razređivanja teksta, pomoću naslova i međunaslova itd., zadaća za povezivanje i sistematizaciju pojmova, kao i nuđenje gotovih sistematizacija.
- 3.14. Autori trebaju voditi računa o razinama znanja u kreiranju udžbenika (razine znanja su poredane od najniže (razina reprodukcije), do najviše (znanja na razini sinteze i procjene).
- 3.15. Udžbenik povijesti je osnovna, obvezna školska knjiga kojom se određuje razina znanja u okviru svake, programom predviđene teme iz povijesti.
- 3.16. Potrebno je odrediti okvir obrade povijesnoga sadržaja, i to prema obujmu (kvantitet, broj i količinu informacija o nekom povijesnom sadržaju) i dubinu do koje će ići u obradi tog povijesnoga sadržaja.
- 3.17. Uvodni bi se dio sata mogao koncipirati kao povezivanje prethodno usvojenih znanja i saznanja sa novim sadržajem.
- 3.18. Radna sveska za učenike treba pratiti udžbenik i koristiti se radi sistematizacije gradiva. Radne sveske mogu biti skromnije dizajnirane; ne moraju biti u boji, niti tiskane na skupom papiru.

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

3.19. Priručnik za nastavnike koji sadrži:

- Upute za obradu povijesnih sadržaja kroz teme u udžbeniku;
- Primjere za realizaciju bar jedne nastavne jedinice;
- Prijedlog didaktičkog minimuma za obradu nastavne građe.

4. Pojedinačne smjernice za pisanje udžbenika povijesti

Pored navedenih, posebnih smjernica, koje se odnose na udžbenike svih razreda, u udžbenicima svih razreda potrebno je imati u vidu i sljedeće:

- 4.1. U udžbenicima koji obrađuju sadržaje iz razdoblja starog stoljeća i antike, ilustracije bi u odnosu na tekst trebale biti zastupljene u većem obujmu.
- 4.2. Tekstovi u udžbenicima trebaju biti pisani jezikom prikladnim uzrastu učenika i sposobnostima učenika. Ne bi trebalo pretrpavati tekstove nadnevcima i događajima. Uz to, tekstovi ne bi trebali biti dosadni učenicima.
- 4.3. Kod obrade svjetskih religija iz starije povijesti, treba naglasiti njihove zajedničke crte i posebnosti u razdoblju nastajanja.
- 4.4. Pretpovijesno razdoblje i pretpovijesna nalazišta kao i antička i srednjovjekovna, trebaju biti naznačeni na zemljovidu BiH, kao središnje polazište, a susjedne zemlje trebaju biti predstavljene samo sa važnijim nalazištima.
- 4.5. Potrebno je u udžbenicima dati manju zastupljenost političkoj povijesti i uvesti više sadržaja iz ekonomske, društvene, kulturne povijesti i povijesti svakodnevnoga života, uz poštovanje principa navođenja više povijesnih izvora.
- 4.6. Programske sadržaje iz razdoblja srednjeg stoljeća je moguće strukturirati tematsko-kronološki.
- 4.7. Izučavanje povijesti BiH u srednjem vijeku treba biti u prvom planu, a povijesni događaji u susjednim zemljama trebaju se pratiti na ravnomjeren način, poštujući kronologiju i međusobnu povezanost.
- 4.8. Razdoblje revolucija novog stoljeća treba obraditi kao fenomene u širem povijesnom kontekstu i predstaviti konceptualno. Potrebno je voditi računa o posebnostima svake revolucije.
- 4.9. Uvrstiti multiperspektivnost i prikazati povijesne procese iz razdoblja novog stoljeća i što više povijesnih izvora različitog podrijetla.
- 4.10. Autor udžbenika bi trebao koristiti zadaće i vježbe kritičkog razmišljanja, koristiti ilustracije koje su primjerene uzrastu učenika.
- 4.11. Omogućiti učenicima da shvate povijesne fenomene, procese, i identificiraju najbitnije činjenice.
- 4.12. Rečenice koje se koriste u udžbeniku povijesti trebaju biti nešto duže i složenije nego što su rečenice koje koriste sami učenici, kako bi udžbenik poticao razvoj učeničkog jezika, ali ne bi trebale biti pretjerano dugačke, da ne otežavaju pamćenje i razumijevanje gradiva.
- 4.13. Tekstovi u udžbenicima trebaju biti pisani jezikom prikladnim uzrastu učenika, kao i obim nadnevaka i događaja u tekstu. Uz to, tekstovi ne bi trebali biti dosadni učenicima; učenje povijesti treba biti zabavno i da podstiče učenje.
- 4.14. U obradi razdoblja od 1945. do 1992. godine potrebno je predstaviti sadržaje na nekoliko razina: povijest svijeta, Europe, susjednih država, odnosno bivše SFRJ i BiH; teme je potrebno obraditi konceptualno, kroz integracijske procese u svijetu i Europi.
- 4.15. Treba obraditi ličnosti koje su obilježile 20. stoljeće, kroz sve aspekte djelovanja; kulture, umjetnosti, politike, itd.
- 4.16. Ministri prosvjete uviđaju potrebu obrađivanja povijesnih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća kako bi se obradili i ovi procesi u skladu sa navedenim smjernicama.

5. Gimnazija i druge srednje škole

Polazne osnove, opće, posebne i pojedinačne smjernice, sadržane u ovom dokumentu, odnose se i na više razine obrazovnoga sustava (gimnazija i strukovne škole). One su osnova za pisanje udžbenika povijesti, s tim što se povijesna građa obrađuje šire, dublje i sadržajnije.

- 5.1. Trebalo bi potaknuti skupine učenika da se uključuju u istraživačke projekte i interaktivno učenje, kako bi stvorili uvjete za vođenje dijaloga.
- 5.2. Kontroverzne teme u udžbenicima, uglavnom, treba navesti kao teme otvorene za diskusiju.
- 5.3. Povijesni sadržaji koji se predstavljaju u udžbeniku trebaju biti znanstveno i stručno odgovarajući, odražavati najznačajnija dostignuća povijesne znanosti, te pratiti suvremene tokove i rezultate najnovijih istraživanja povijesne znanosti.
- 5.4. Povijesni tekst motivira učenike na samostalan rad i samozaključivanje o povijesnim procesima i pojavama.
- 5.5. Povijesni tekst uvodi učenike u samostalna istraživanja i stvara uvjete za vođenje dijaloga i razvijanje otvorenog i tolerantnog razmišljanja.
- 5.6. Omogućava i potiče na razvoj analitičkih i kritičkih sposobnosti kod učenika.
- 5.7. Motivira učenika na samostalni rad i samozaključivanje o povijesnim procesima, pojavama i događajima.

6. Primjena novih udžbenika

Primjena novih udžbenika zahtijeva potpuno drugačiju ulogu nastavnika u obrazovnom sustavu. Udžbenici su koncipirani za interaktivno učenje i pretežito dijalošku metodu, pa je obvezno izvršiti edukaciju nastavnika za ovaj oblik nastave.

Da bi se u potpunosti odgovorilo novoj koncepciji i zahtjevima udžbenika, potrebno je već sada započeti realizaciju stalnoga stručnog obrazovanja nastavnika. Stalno stručno obrazovanje mogu realizirati savjetnici, koji su duboko ušli u suštinu nove koncepcije udžbenika. S tim u svezi nadležna ministarstva obrazovanja, već sada bi trebala planirati financijska sredstva za realizaciju ovog programa. Ocjena novih udžbenika od recenzenata podrazumijeva potpunu primjenu ovog dokumenta. Naputci recenzenata moraju biti otvoreni za prodor novih ideja u povijesti.

Za realizaciju smjernica iz ovog dokumenta predlažemo:

- Obvezno obavijestiti sve relevantne institucije o usvojenim smjernicama **do kraja travnja 2005. godine.**
- Obvezno objaviti natječaj za izradbu udžbenika **do kraja lipnja 2005. godine.**
- Obvezno primijeniti nove udžbenike u **školskoj 2006./07. godini.**
- Do primjene novih udžbenika, obvezno je izvršiti edukaciju nastavnoga kadra.

7. Tehnički standardi udžbenika

Suvremeni pristup nastavi povijesti i suvremeni udžbenik povijesti podrazumijeva da:

- 7.1. Tehnička obrada i dizajn udžbenika može služiti generacijama učenika nekoliko godina (prošiveni udžbenik), onoliko koliko traju važeći nastavni planovi i programi;
- 7.2. Udžbenici budu prilagodljivi uzrastu učenika, pri čemu se veći format primjenjuje u nižim razredima, a manji u višim razredima;
- 7.3. Ukupan broj stranica teksta i priloga određuje nastavni program;
- 7.4. Naslovna strana (korice – plastificirane ili tvrde) mora biti prikladna sadržaju, atraktivna i privlačna;
- 7.5. Prilozi u udžbeniku budu višebojni (kolorni) na foto-papiru;

Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole

- 7.6. Udžbenik sadrži životopis autora, sa tekstom obraćanja učenicima;
- 7.7. Tipom slova, naslovima tema, podnaslovima tema i nastavnih jedinica bude tako dizajniran da čini slojevitost nastavne građe;
- 7.8. Prilozi širinom, sadržajem i detaljima budu jasni i odgovaraju zahtjevima teksta;
- 7.9. Prilozi budu unutar teksta, gdje se autor na njih poziva;
- 7.10. Potpisi ispod priloga tipom slova budu različiti od teksta;
- 7.11. Povijesne zanimljivosti budu posebno izdvojene tipom slova ili bojom podloge;
- 7.12. Služi u školi i kod kuće;
- 7.13. Zadovoljava ekološkim standardima, posebno bojama i grafikom, koje ne štete zdravlju;
- 7.14. Udžbenik odgovara suvremenim europskim standardima.

Zaključci:

1. Komisija je konstatirala da postoji različito viđenje određenih povijesnih sadržaja u nastavnim planovima i programima i točke 1.2 Memoranduma o razumijevanju, koja navodi da je Bosna i Hercegovina polazna točka, i predlaže da se nastavi rad na usaglašavanju nastavnih planova i programa kroz izradu standarda u obrazovanju.
2. Trebalo bi poduzeti daljnje korake, usmjerene ka usaglašavanju koncepta prikazivanja povijesnih sadržaja iz nacionalne povijesti (pod nacionalnom poviješću podrazumijeva se povijest svih konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina koji su živjeli, odnosno žive na prostoru Bosne i Hercegovine).
3. Smjernice za predmet Povijest, trebaju se odraziti i na predmet Poznavanje prirode i društva.